TAINE

En tænkerprofil

Forord til den elektroniske utgave

Dette verk av **Herman Jægers** (1886-1938) er digitalisert i april 2008 av Nasjonalbiblioteket i Oslo og tilpasset for Projekt Runeberg i maj 2014 av Ralph E.

HERMAN JÆGER

TAINE

EN TÆNKERPROFIL

FORLAGT AV H. ASCHEHOUG «Sr- CO. (W. NYGAARD) KRISTIANIA 1917HERMAN JÆGER

TAINE

EN TÆNKERPROFIL

31

M

KRISTIANIA FORLAGT AV H. ASCHEHOUG & CO. (W. NYGAARD)

1917DET MALLINGSKE BOGTRYKKERII sin indledning til det 19. aarhundredes litteraturhistorie fremhæver Émile Faguet sterkt at det er filosofien som gir aarhundredet dets særpræg, aarhundredets aand er „l'esprit philosophique". Vi møter denne „esprit philosophique" paa alle omraader; den bemægtiger sig historien, som den samler i store utsyn over utviklingens gang, mens selve fremstillingen av det som hændte blir skubbet tilbake i anden linje; den bemægtiger sig kritikken, som den omformer til en litteraturens og kunstens filosofi; og den tar magten over kunst og litteratur, som begge søker støtte i filosofiske enhetssyn og sin retfærdiggjørelse i diskussion av metoder og teorier. Likesaa litet som enhver anden formel gir Émile Faguet's forklaringen av den litterære utvikling inden aarhundredet. Men den fremhæver i alle tilfælde et træk som er dominerende indenfor et enkelt tidsrum, det tidsrum som man har git merkelappen „realismens" tid, omtrent fra 1850 av og utover. Om den tid gjælder det at det er den filosofiske spekulation som gir perioden den holdning den har, og at et filosofisk grundsyn er med paa at forme selve tiden.

Men dette er jo ogsaa med en gang at gi Hippolyte Taine den plass som han bør ha i aarhundredets litteraturhistorie. Ingen litteraturens mand har repræsentert denne „esprit philosophique" slik som han.

En fremstilling av Taines tankegang er det denne bok vil søke at gi.I. LES PHILOSOPHES FRANÇAIS DU 19 SIECLE

1. TIDEN.

2. BOKEN.

— Jæger : Taine.I.

I tiden like før Februarrevolutionen vil litteraturhistorikeren finde en utpræget dødvandsperiode. Utover gjennem

„Borgerkongedømmets" tid virker det officielle samfund mere og mere idéløst ; for det er ikke det ideelle arbeide som holdt det oppe.

Den religiøse bevægelse stod i opposition mot staten. Chateaubriand hadde nok i begyndelsen av aarhundredet gjenreist katolicismen, men som stemningsreligion, som romantik. Restaurationens presteskap vil knytte denne bevægelse sammen med konservativ politik; de opnaar bare at ødelægge det hele, at drive de religiøst interesserte væk fra katolicismen. Saa former utover i 1830-aarene den religiøse følelse sig andre organer. Auguste Comte med sin positivistiske religion og Saint-Simon blir tidens religiøse repræsentanter, begge i opposition mot ståt og kristendom ; og Lamennais' kirkelige gjen-reisningsforsøk falder sammen.

1820-aarenes filosofi, ikke dyptænkt men levende og interessert, blev utover i 1830-aarene renset og forflatet til en magtløs spiritualisme, Ludvig Philips statsfilosofi under Victor Cousins ledelse.

Litterært spiller „Romantiken" fallit, dens tid var forbi. Den hadde været den store reaktion efter Keiserdømmets kolossale yttre kraftutfoldelse : da kraften var knækket og drømmene om et verdensherredømme stækket, søkte hver enkelt indover i sig selv og vendte sig væk fra verden. Men utover mot Februarrevolutionen viser alle tegn at individualismen og „la maladie du siècle" snart maa vige for noget nyt. Der er stort opbrudd blandt litteraturens mænd. Victor Hugo led i 1843 et knusende nederlag med „les Burgraves", og Ludvig Napoleon forjager ham fra Frankrike ; senere fører han fra4

Guernsey sin ensomme og pragtfulde kamp mot Keiserdømmet, — i virkeligheten utenfor den litterære videreutvikling inden fransk litteratur. Lamartine gled med sin korte diktatorvirk-somhet i 1848 ut av det offentlige saavelsom av det litterære liv : digteren Lamartine abdicerte sammen med diktatoren, for at gi skribenten plass. Gautier slukes helt og holdent av jour-nalistiken. Vigny trækker sig helt tilbake, indesluttet og util-gjængelig. Musset forfalder, menneskelig og aandelig. Sainte-Beuve vier sig helt til sin kritikergjerning — det er som om alle navn glir væk.

„Borgerkongen "s tid, den er det borgerlige arbeides tid, arbeide for næringsveiene, for samfærslen, det praktisk-nationale opbygningsarbeide av landet.

Saa kommer revolutionen av 1848. Den er ikke først og fremst en grundlæggelse av noget nyt. De historiske og sociale utopier som bar den, levet et kummerlig liv og fik en snarlig og sørgelig død. Mest er den et opgjør med det gamle. Februarrevolutionen sprængte det gamle uten at bygge det nye. Og fremtiden blev Ludvig Napoleons.

Ludvig Napoleons præsidentskap er bare en kortvarig forberedelse til hans despoti, et despoti som hadde endnu mindre plass til idéer end Julikongedømmet hadde. Selv den Cousin-ske spiritualisme blir nu kastet overbord. Keiserdømmet sier bare: Lad enhver stelle med sit, jeg sørger for staten. Tilslut skaper det da politik; det tvinger misnøien til at organisere sig som en politisk blok. Men idéer skaper det ikke; lægger sig ikke iveien for det heller saa det kan bli kamp.

Og saa glir alle de store ideelle bevægelser fra aarhundredets begyndelse ut i intet. Av Saint-Simonismen sporer man tilslut kun den økonomiske impuls den hadde git. —

Men der er inden dette tidsrum en enkelt strømning, som bryter paa og tvinger sig til plass og opmerksomhet. Naturvitenskaperne er i rivende vekst. Vel gjemmer de sig bort i specialiteter og gir ikke noget for alle og enhver. Men for de faa som er indviet — eller kanske særlig for dem som er litt indviet? — for et syn! Alt det et enkelt slegtled hadde magtet! Og hele den uendelige forskjellighet bundet sammen om én enkelt ting, metoden. Paa alle felter er det ved eksperimentets hjælp man har kunnet bygge. Nævne navn — Pasteur, Cuvier og Geoffroy St. Hilaire, Berthelot, — hver enkelt betyr inden sit felt det som det 19. aarhundrede betyr i videnskapens historie.

Alle store tankestrømninger stængt av, uten naturvidenska-perne. Fra dem er det da ogsaa det nye, som bryter igjennem, faar sit præg. Ingen som tænker, kan holde sig borte fra5

naturvidenskapernes rivende utvikling. Enhver som er interessert i aandsarbeide, ser hvad naturvidenskapen i et litet spand av tid har magtet, ser de spørsmaal den har løst. Hvorfor skal den saa ikke kunne løse alt? Hele

fremgangen er bygget paa en enkelt grundpille, paa metoden, paa eksperimentet. Og av kulsviertroen paa metoden og av storhetsdrømmene om hvad videnskapen skal naa, kommer ut en rent religiøs dyrkelse av videnskapens idé, av „la Science".

Denne „science" er et underlig taaket begrep for den tids mænd. Den optar i sig naturvidenskapen som mønster og veileder; for den er det som har stukket ut veien, én skal gaa. Men den optar i sig ogsaa historien, og sociologien, og sprog-videnskapen. Det stof, som hver enkelt av disse bringer, den definition som hver enkelt munder ut i, dette er det som danner „la Science". La science falder i virkeligheten sammen med filosofien 1 : det store utsyn over al verdens mangfoldighet, et videnskapelig begrundet helhetssyn. Den har faat sit beste uttryk, denne idé, i Renans „L'Avenir de la science", skrevet 1848, utgit 1890, i virkeligheten en hymne til den nye religion.

To følger ligger klart i dagen. For enhver aandsarbeider blir et indgaaende kjendskap til naturvidenskapens metoder nødvendig. Taine, som har viet sit liv til „la Science", studerer sammenlignende zoologi og botanik, og dissekerer selv. Dernæst, det som bygger naturvidenskapen op, er enkeltheterne. Slik blir ogsaa den nye retning bundet til detaljen, til „le petit fait significatif" ; den er det man søker, det er den man fremstiller, for det er i den materialet findes, det lille materiale til en stor verdensbygning. Og det er da klart, hvorhen de griper tilbake disse mænd av den nye skole: til det 18. aarhundredes videnskap, som er bygget paa samme syn, og til dets filosofi, „Sensualismen", gruppert om Condillac.

Sensualismen var efter sit væsen en vældig abstraktion. Dens kritik hadde revet over forbindelsen mellem personligheten og omverdenen. Den beskjæftiget sig kun med personligheten, og i personligheten reducerte den alt tilbake til sansningen selv ; i den var det den mente oprindelsen til vore idéer maatte søkes. Condillac beskjæftiger sig ikke med tingene, overlater studiet av fænomenerne til andre, han beskjæftiger sig bare med vor opfatning av tingene, sansningen, og de idéer vi paa den maate faar. Condillac blir da bare logiker, han lærer os at følge idéernes utvikling fra sansningen op til det abstrakte begrep.

1 Et typisk eksempel. I Taine's doktoravhandling „Essai sur La Fontaine" staar der s. 3: Elle (la science) omet les détails de l'objet complexe. I den omarbeidede utgave: „La Fontaine et ses fables" er det rettet til „la philosophie" (s. 321).6

For ham er ordene tegn, dommen en ligning, og selve tænkningen en algebra.

Sammen med naturvidenskapens syn paa enkeltheten gaar da ogsaa Condillac's syn paa personligheten og paa tænkningen op i den nye „science". Den tilber paa engang enkeltheten, fænomenet, og den abstrakte formel.

Selvom Chateaubriands „Génie du christianisme" betyr sensualismens glemsel og fald, holdt den sig dog gjennem enkelte tænkere. Den har i Laromiguière en repræsentant ved universitetet samtidig med Victor Cousin, den har i Stendhal (Henri Beyle) en troende tilhænger som faar sin betydning ved at være mellemleddet mellem den nye slegt i 50-aarene og de klassiske filosofer, og den faar i 1830-aarene sit uttryk i videnskapelig form i Auguste Comte's positivisme.

Vel varer det litt, inden den nye retning finder sit uttryk, sin formel. Men alle bestræbelser gaar én vei, og fra mitten av 1850-aarene kan man si, at bevægelsen er fæstnet, er grundlagt som en kunstnerisk, litterær og filosofisk retning. Courbet gir den, i 1855, slagordet „realismen", i det berømte manifest han skrev til sin store utstilling. Saa følger begiven-heterne slag i slag. I 1855 utkommer ogsaa „le Demimonde"; i 1857 kommer „Fieurs du mai" og „Madame Bovary".

Fra 1857 har ogsaa Taine sin plass i række. Fra publikationen av „les Philosophes français du 19. siècle" er han en av de kræfter som regnes med.

II.

Hvis man gaar til Taines bok om Victor Cousin og hans samtidige for at finde oplysninger om deres tankegang, eller for at lære nogen nye ansigter at kjende, saa gaar man forgjæves. Boken er ikke en samling forstaaelsesfulde

portrætter, vil ikke fortolke og forklare. Den er fra perm til perm fyldt av den hensynsløseste polemik. Den er baaret av en ubændig kampglæde, en kampglæde som finder et saa gyldig uttryk at det kunde staat som motto over boken :

„Combattre, c'est se donner le sentiment de sa force, s'animer par la résistance, jouir du danger, rouler dans les torrents tumultueux de toutes les émotions contraires. Combattre en philosophie, c'est mettre la couronne de la victoire sur la tête de la vérité."

Taines „Philosophes français du 19. siècle1" er ikke en krigserklæring. Den er et felttog.

1 Som de fleste andre av Taines bøker er ogsaa „Les philosophes français" omarbeidet; men det er ikke en omarbeidelse som rører ved7

Men var der nogen grund til at opta en slik kamp ? Var ikke retningen færdig, og dens indflydelse forbi? Jouffroy var død, Victor Cousin hadde ved statskuppet mistet sin personlige magt, sat som avskediget minister og viet resten av sit liv til historiske studier. Men selv om personligheterne ikke længer kastet nogen skygge, var læren lyslevende. Spiritualismen var under Cousin blit statsfilosofi, den hadde sine repræsentanter og tilhængere overalt fra École normale til provinslycéerne og den hadde gjennemsyret tankegangen. Derfor er det Taine gav sig i kast med dens store navne, holdt dem op til beskuelse for alverden og plukket dem i stumper og stykker.

Taines studier gir sig ut for at være portrætter ; „man maa iagtta manden hel og holden for at kunne definere en av delene i ham", sier han. Men stillingen gav, at disse studierne blev hverken portrætter eller karrikaturer ; de er pamfletter, intet andet.

Men som pamfletter er de ogsaa fortrinlige. Alle midler brukes fra den rene skjære haan, fra den mest impertinente ironi, til den høitidelige fordømmelse. Taine fortæller hvordan man „kjøper en filosofi". Royer-Collard, spiritualismens første repræsentant, var netop utnævnt til professor og drev langs kaierne i fortvilet beraad med et system. Condillac's skepticisme kunde han, kristen, moralist og ordenens og autoritetens forkjæmper, jo ikke bruke; saa faar han øie paa en liten bok av skotten Thomas Reid : Recherches sur l'entendement humain d'après les principes du sens commun", aapner den, og finder en gjendrivelse av de engelske skeptikere. Han kjøper den, aapner kampagnen 4. 12. 1811, og spiritualismen var grundlagt med et kontant utlæg av 30 sous. — Et andet sted har Taine polemisert skarpt mot Maine de Biran, som hævder, at der i hver menneskelig handling er en oversanselig kraft som er det drivende.

„Monsieur de Biran, vous avez été sous-préfet; voici des factieux, dispersez les; je vous donne des forces, 300 soldats et un capitaine. Pour ne pas vous embarrasser, je retiens la partie inutile, le pur phénomène, l'étendue, c'est-à-dire les habits, les gibernes, les fusils et les corps. Il vous reste des forces. Marchez avec elles, et faites triompher la loi". —

Paa denne maaten tar Taine dem efter tur, Royer-Collard, Maine de Biran, Victor Cousin og Theodore Jouffroy. Med en skjærende logik finder han med en gang frem til det svake

tankegangen. Fra 3 utg. av (1868) er titlen ændret til: Les philosophes classiques du 19. siècle en France" og den polemiske tone litt dæmpet. Et eksempel: I 1857 fortæller han om Royer-Collard's „achat d'une philosophie en 1811". I 1868 har han som overskrift: Comment naquit le spiritualisme.8

punkt i systemerne, dissekerer hensynsløst for at lægge det bart. Han viser, at med grundlag i Maine de Birans bevis for menneskesjælens udødelighet maa ogsaa en stut, som 3 aar gammel blir slagtet og spist, ha evighetslængsler og evighetshaab og maa gjenopstaa i det næste liv. Den teori som bærer Victor Cousins system, hans théorie de la raison, fletter Taine fra hverandre; den hviler paa 2 „pétitions de principe" og 2 „équivoques de langue", og saa hamrer han dette ind i os, pétition nr. 1 og nr. 2, équivoque nr. 1 og nr. 2. Han kommer som et uveir over dem for deres stil ; allesammen, Royer-Collard undtat, skriver de paa godt tysk, det vil si slet fransk; Maine de Birans stil er, om ikke dobbelt galimathias, saa i alle fald enkelt galimathias ; for at begripe dem maa man simpelthen oversætte til almindelig sprog; jeg hitsætter et par av oversættelserne, det vil gi et indtryk av tonen.

Maine de Biran skriver:

„Chacun peut observer en lui-même que les perceptions directes des sens externes, comme les images ou intuitions du sens interne, et les idées même, produits élaborés de l'intelligence, venant à être réfléchies ou contemplées successivement par le moi sous des modifications sensitives diverses, ou avec un sentiment variable de l'existence, triste ou pénible, agréable ou facile, &c., se proportionnent jusqu'à un certain point à ces variations, quant aux degrés de clarté ou d'obscurité, de mobilité ou de persistance, de confiance ou de doute, qui impriment à ces idées un caractère particulier et comme une physionomie propre."

Taine oversætter:

„Quand vous avez la colique ou la migraine, vos raisonnements ont moins de clarté, votre attention moins de durée, vos conclusions moins d'assurance, que lorsque vous êtes en bonne santé."

Victor Cousin skriver:

Plus que jamais, fidèle à la méthode psychologique, au lieu de sortir de l'observation, je m'y enfonçai davantage, et c'est par l'observation que, dans l'intimité de la conscience et à un degré, ou Kant n'avait pas pénétré, sous la relativité et la subjectivité apparentes des principes nécessaires, j'atteignis et démêlai le fait instantané mais réel, de l'aperception spontanée de la vérité, aperception qui, ne se réfléchissant point elle-même, passe inaperçue dans les profondeurs de la conscience, mais y est le base véritable de ce qui, plus tard, sous une forme logique et entre les mains de la réflexion devient une conception nécessaire. Toute subjectivité avec toute reflexivité expire dans la spontanéité de la perception."

Taine oversætter:

„Deux et deux font quatre. La première fois que j'ai vu deux objets avec deux autres objets, et que j'ai compris qu 'ils faisaient quatre, je n'ai pas remarqué que toujours, partout et nécessairement, deux et deux font quatre. Cette remarque est venue plus tard, quand, en refléchissant, j'ai observé ma pense. On pense d'abord. Et après avoir pensé, on réfléchit sur sa pensée."

Man faar indtrykket av at det er en svær rovfugl, som slaar ned i en stille hønsegaard og ribber de stakkars kræene, saa fjærene fyker.9

Nu er det et spørsmaal om ikke den spiritualistiske hønse-gaard kunde fortjent en litt anden behandling. Med sin umulige stil, og med sin for os saa forunderlige teori om at viljen er en slags oversanselig hestekraft i os og handler paa egne vegne, — med alt dette er Maine de Biran allikevel en personlighet, en eiendommelig tænker og en tidstype. Og mot Jouffroy er Taine uretfærdig. Han har nok øieblikkelig set det svake punkt i Jouffroy's tænkning: som den stille, indadvendte personlighet han var, kom Jouffroy i sin tænkning aldrig ut over jeg'et. Men Taine overdriver denne svakhet, og ser i virkeligheten ganske bort fra det som for mig staar som Jouffroy's betydeligste arbeide, æstetikken, som rummer en række fine iagttagelser og kloke utviklinger, selvom det som system ingen betydning har.

Grunden til denne fortegning er, at Taine stirrer for meget paa doktrinerne. Som avgjort motstander av systemet blir han det ogsaa av personligheterne som bærer det; derfor blir skildringerne til pamfletter og behandlingsmaaten den yderliggaaende partigjængers.

Best viser dette sig i behandlingen av Jouffroy. Jouffroy kjæmpet sig i sin filosofi bort fra en religiøs overbevisning, og han er en av de faa som har ret til at kaste en kristen overbevisning overbord, fordi han hadde tænkt igjennem spørsmaalet tilbunds, og fordi han søkte en ærlig løsning ; selvom man ikke naar til samme resultat som han, kan man ikke negte en slik personlighet sin respekt. For Taine staar det paa en ganske anden maate : Da Jouffroy vel var kommet bort fra kristendommen, var det likevel dens problemer som beskjæftiget ham, bare under andre navn. Ogsaa som filosof var det det næste liv og sjælens frelse hans tanker kredset om. Det centrale i hans virke var ikke forskerens granskertrang, men den religiøse personlighets uro og søken. Taine overbeviser os ikke. — Hønsegaardens store hane var Victor Cousin. Der findes overdrivelser i den medfart han

faar av Taine, og der er ikke spor av sympati. Men hvor skulde den ogsaa komme fra? Det er mulig, at der overfor Cousins historiske arbeider er plass til andet end haan. Og det er i alle fald sikkert, at Cousin har indlagt sig fortjenester, litterært ved sine utgaver, politisk ved sit energiske arbeide for undervisningen. Men det er filosofen Cousin som har bestemt Taines stilling, og filosof var netop det Cousin skulde være, men ikke var.

Skildringen av Cousin er pragtfuld, helt igjennem ovenfra nedad. Med sin uimotstaaelige logik og med sin uimotstaaelige verve klarlægger Taine Victor Cousins maate at tænke paa, viser hvordan hans letvakte begeistring og hans mangel paa10

kritik styrter ham fra det ene system hovedkuls op i det andet, fra de franske sensualister til de skotske spiritualister, fra Kants skepticisme til Schelling og Hegel, saa Platon, saa Descartes og tilslut Leibniz. Alle sætter de sit præg paa en stump av hans tankegang, fra alle smaaplukker han, litt hist og litt her, og ut av dette gaar hans eclecticisme som danser paa ét ben mellem alle systemer. Saa blir han statsfilosofiens chef, og hans væsentligste beskjæftigelse blir at rense sine tidligere skrifter for alt det som i dem kunde vække anstøt. Han er patentert statsfilosof og ikke længer tænker, bare offentlig dyds-vogter og moralprædikant.

Det centrale i Cousin, hans specielle begavelse, finder Taine i at han er taleren ; hans styrke er at debitere gjennemsnits-sandheter; taleren er en guide, hans arbeide er ikke at finde, men at lede, han skaper ikke idéer, han utbrer dem. Som filosof er Cousin taler, d. v. s. at han egentlig ikke har spor med filosofien at bestille ; men han er taler ogsaa som historiker; han lar os ikke se den tid han behandler, definerer ikke, er kun fuld av næsegrus beundring. Han behandler det 17. aarhundrede i Frankrike, og ser i dette bare selveste fuld-kommenheten ; vi faar ikke hos ham vite hvad der manglet, vi ser ingenting av vrangsiden, serviliteten og kryperiet socialt, sneverheten litterært; for ham er alting fortræffelig; han gir et anbefalingsbrev istedenfor et signalement. Likesaa galt er det med hans portrætter, hans biografier; de er uten liv og farve; oratoren gir os bare en panegyrik, en forelæsning og en tirade.

Dommen er haard, men ikke helt uretfærdig ; det er ikke bare et fornøielig paradoks naar Taine tilslut hævder, at Cousin ved et uheldig tilfælde er kommet dumpende ned i en tid hvor han ikke hører hjemme, og gjennemfører dette i en glimrende, ondskapsfuld og overmodig skildring av den rigtige Victor Cousin, født 1640, den yndede og sterkt søkte prædikant, Bossuets ven og efterfølger i almenhetens gunst, den berømte filolog, og det hæderlige menneske.

For en eneste av det 19. aarhundredes filosofer er i Taines bok sympatien levende og varm, saa den sætter sit præg paa skildringen : Laromiguière, den sisste repræsentant for Con-dillacs skole. Hans forsigtighet, hans klarhet, hans kritik sættes op som den store motsætning til de andres taakede uttryksform og rædsel for alt hvad kritik heter. Laromiguière vil forklare, vil utvikle, vil bygge sig op til de store uforgjængelige sand-heter; med dette og med „det gamle franske samfunds gratie, utsøkte høflighet og fine malice, bevarte han den franske aands sande metode."11

Dette gir et vink om hvad det er Taine vil sætte imot de moderne spiritualister. Det er „la vraie méthode de l'esprit français", slik som den er utviklet og fæstnet av det 18. aarhundredes filosofer. Dette er nærmere utført i boken, danner saa at si dens teoretiske del.

Det er ikke noget helt system Taine sætter mot spiritualisterne, knapt nok stumper av et; for boken er polemisk, og polemiken er bestemt av de teorier motstanderne staar inde for. Vi maa dog se litt paa de idéer Taines refutationer lægger frem. Og vi ser da, at det ikke alene er med front mot spiritualisterne, Taine angriper den moderne franske filosofi. Like-saa bestemt stiller han sig imot samtidens positivistiske tænkning. Men det er angrepet paa spiritualisterne som er bokens plan ; motlæggene mot positivisterne kommer først i anden række.

For med en gang at trænge ind til forskjellen mellem disse to filosofiske retninger bruker Taine en vældig forkortning, begges stilling til aarsaksbegrepet — fordi, hævder han, at det er aar-saksbegrepet som danner grundlaget i ethvert filosofisk helhetssyn.

Spiritualisterne løser aarsaken ut fra tingen, jager den ut av verden, gir den sit eget rike og sin egen virkekraft

slik at der bak og over tingene findes en gruppe kræfter som styrer dem efter sine egne lover.

Mot dem hævder Taine at en slik oversanselig kraftstation ikke eksisterer. Hvis han mot dem kan bevise at en gruppe, aarsak og følge, falder helt sammen med selve tingene, saa er spiritualisterne gjendrevet. Der er det bare en eneste vei at gaa ; undersøke nogen slike grupper i detalj, finde ut hvad de bestaar av — altsaa gjennemføre en analyse.

Taine foretar saa en række slike analyser; de er i virkeligheten ikke noget andet end logik. Han løser op hvad „evne" vil si. Hvad betyr det at stenen kan falde, at jeg kan fatte en beslutning? Det betyr bare at det nye led ikke indeholder noget som er fornuftmæssig stridende mot det første. At stenen kan falde, betyr bare at det at den falder ikke strider mot det begrep jeg har om en sten ; at jeg kan fatte en beslutning betyr bare, at det at fatte en beslutning er noget som ikke strider mot det begrep jeg har om min personlighet. Ikke i noget tilfælde lægger en „evne" noget nyt til det begrep jeg steller med. Ordet bare „analyserer erfaringen".

Paa ganske samme maate gjennemføres en analyse av hvad „virkende kraft" vil si. Der ligger i den ikke nogenting andet end en nødvendig sammenhæng. Vi har git en kraft slik som spiritualisterne opfattet den : jeg fatter den beslutning at12

bøie min arm, og armen bøier sig ; der ligger ikke noget andet i det end en nødvendig sammenhæng. Et faktum git av en gruppe, det andet kommer nødvendigvis efter, og saa sier man at det første er en „kraft" som frembringer det andet. Men saa dette „nødvendigvis" ; det sier ikke noget andet end at det motsatte er absurd.

Taskenspillerkunster, vil man si. Er dette Taines filosofi? Nei, det er det ikke; det er logik, og logikken er polemisk. Man maa huske paa de systemer han bekjæmper. Maine de Biran gjør viljen til et eget handlende væsen utenfor mennesket selv ; og slik blir mennesket til en række enkelte evner som handler hver for sig av egen magtfuldkommenhet. Ingen kan vite hvordan. Derfor var det virkelig en bedrift at bringe alt dette ned igjen i forhold hvor vi kan behandle det. Verden blir ikke længer en samling mystiske smaavæsener som ingen kjender, og som stikker unna naar vi skal behandle dem. Det blir ingenting andet igjen end fænomener, og nødvendige forbindelser imellem dem.

Meget positivt er det ikke Taine sætter imot sine motstandere. Samler man alle hans refutationer, vil man se at der ikke er mere end en eneste ting i dem, en metode. Naar Royer-Collard i vor opfattelse av utenverdenen kjører ind en liten ubekjendt x som videnskapen bare kan konstatere, ikke bestemme; naar Maine de Biran i enhver menneskelig handling trækker ind en liten ubekjendt x som videnskapen kun kan konstatere, ikke undersøke ; naar Cousin hævder at en almindelig dom : alle hester har fire ben, ikke kan dannes uten en liten ubekjendt x som videnskapen kun kan konstatere, ikke belyse nærmere; og naar Jouffroy laver en stor ubekjendt x, den udødelige sjæl, som trænger sig ind i alle hans spekulationer; saa svarer Taine: Det ligger for enhver, som kan tænke, klart i dagen at dere ikke kan det ; for dere bruker ikke den eneste vei som fører frem, analysen. Analyse — det vil ikke si noget andet end at oversætte ordene med de fakta som de betyr; det er dens definition. Den har to led, den nøiagtige oversættelse erstatter ordet med den ting det svarer til, den fuldstændige oversættelse erstatter tingen med hele den gruppe av enkelte fakta som danner den. Vi analyserer ordet „for-døielse" ; den nøiagtige oversættelse er let: matens ændring i maven og optagelse i tarmvæggene ; den fuldstændige er værre, der kommer alle enkeltheterne til, matens mekaniske behandling i munden, og i mavesækken; utskilningen av mavesaft og galde, deres sammensætning, og de kemiske ændringer som de virker i stoffenes sammensætning — den fuldstændige oversættelse blir en hel naturvidenskapelig avhandling. Den nøi-13

agtige oversættelse bestemmer begreperne ; den fuldstændige oversættelse skaffer videnskapen hele det materiale den bygger paa. Like meget enten det gjælder naturvidenskap eller humaniora, fremskritt i videnskapen er betinget av anvendelsen av analysen. Den erstatter ordet med tingen, løser op de indviklede processer som vi betegner ved et navn. Uten analysen kommer vi aldrig dypt nok ned, blir enten staaende paa halvveien eller falder helt ned igjen i Middelalderens scholastik.

Men hvor blev nu aarsaksbegrepet egentlig av? Kan man saa analysere sig frem til en aarsak?

Nei, analysen strækker ikke til længer end til at skaffe tilveie hele det materiale som et spørsmaal i sig rummer. Saa er dens verk endt; abstraktionen tar fat. Man maa ta hele materialet foran sig, gruppere enkeltheterne og klassificere dem ; finder man i dem et fællestræk, saa præciserer man det, og har i det et faktum av en litt anden type. Det er ikke et specielt fænomen, det er et almindelig fænomen. Sæt at man har en levende dyrekrop og undersøker alle dens livsytringer. I hele det materiale av enkeltheter som analysen har skaffet tilveie, finder man igjen et fællestræk : reparationen av organerne ved ernæringen. Det er altsaa et almindelig fænomen. Men hvordan skal man saa finde om dette almindelige fænomen er en aarsak, eller bare et faktum ? Man sætter simpelthen at det forholder sig saa at det er en aarsak, og verifierer, forsøker at bygge op den motsatte vei, gaa fra enkeltheten til grupperne, fra grupperne til tingen. Hvis verificationen svarer ja, hvis det er en konstant forbindelse mellem det almindelige fænomen vi pekte ut, og hver enkelt ting vi paa vor vei behandler, saa har vi i det almindelige fænomen fundet aarsaken. Hvis ikke, saa begynder arbeidet paany; abstraktion, hypotese og vérification er dets tre led, ingen andre trænges.

Altsaa, aarsaken ligger gjemt i det samme nødvendige forhold mellem to fænomener som før er nævnt: den ligger i selve tingene, og det gjælder bare ved en metode at faa den til at røbe sig. Hvad er saa en aarsak? Jo, „un fait d'où l'on puisse déduire la nature, les rapports et les changements des autres" ; eller, „la cause d'un fait est la loi ou qualité dominante d'où elle se déduit."

Det er den endelige gjendrivelse av spiritualisterne ; aarsaken findes i tingene selv, og et aarsaksforhold er ikke noget andet end en nødvendig sammenhæng mellem to fænomener, et almindelig og et specielt. — Men med dette er ogsaa tidens anden filosofiske hovedretning gjendrevet.

Positivisterne avviser selve aarsaksloven. Slik som de opfatter fænomenerne, kan vi ikke skjelne ut aarsak og følge.14

Fænomenerne danner ikke noget andet end grupper som vor erfaring og vor iagttagelse har forbundet. Længer end til at konstatere en sammenhæng paa grundlag av vor erfaring kan vi ikke komme ; den aarsak som findes, undslipper os. Vi har for eksempel gjort den erfaring, og gjør den stadig paany, at jern som ligger i fugtig luft, ruster. Saa slutter vi os til at det altid vil være slik; hvergang jern ligger i fugtig luft, saa vil det ruste. De to fænomener danner for os et konstant par, en lov; men om der er nogen aarsaksforbindelse, kan vor intelligens ikke avgjøre. Lægger spiritualisterne aarsaksforhol-det utenfor verden, saa lægger positivisterne aarsaksforholdet utenfor videnskapen. Og mot dem begge vil Taine ta standpunkt.

Er det nu saa meget at gjøre gjældende en egen opfatning av aarsaksloven mot to filosofiske skoler? For Taine staar dette som grundlæggende, for tænkningen som for livet, for livssynet som for verdensbetragtningen. Paa denne sin aarsaks-lov bygger han sig et helt verdenssyn, sterkt religiøst betonet. Paa sin idé om aarsaksforbindelsen stiger han helt til hymnens stil :

„C'est en ce moment que l'on sent naître en soi la notion de la Nature. Par cette hiérarchie de nécessités, le monde forme un être unique, indivisible, dont tous les êtres sont les membres. Au suprême sommet des choses, au plus haut de l'éther lumineux et inaccessible se prononce l'axiome éternel et le retentissement prolongé de cette formule créatrice compose, par ces ondulations inépuisables, l'immensité de l'univers. Toute forme, tout changement, tout mouvement, toute idée est un de ses actes. Elle subsiste en toutes choses, et elle n'est borné par aucune chose. La matière et la pensée, la planète et l'homme, les entassements de soleils et les palpitations d'un insecte, la vie et la mort, la douleur et la joie, il n'est rien qui ne l'exprime et il n'est rien qui l'exprime tout entière. Elle remplit le temps et l'espaçe, et reste au-dessus du temps et de l'espace. Elle n'est point comprise en eux, et ils se dérivent d'elle. Toute vie est un de ses moments, tout être est une de ses formes; et la série des choses descendent d'elle, selon les nécessités indestructibles, reliées par les divins anneaux de sa chaîne d'or. L'indifférente, l'immobile, l'éternelle, la toute-puissante, la créatrice, aucun nom ne l'épuisé; et quand se dévoile sa face sereine et sublime, il n'est point d'esprit d'homme qui ne se ploie, consterné d'admiration et d'horreur. Au même instant cet esprit se relève; il oublie sa mortalité etsa petitesse; il jouit par sympathie de cette infinité qu'il pense, et participe à sa grandeur."

Er det da bare en metode som bærer frem ; faar vi intet glimt av systemet som Taine vilde sætte isteden, naar dialekti-ken hadde sprængt de andre væk og skaffet plass? Ett eneste, men det kaster ogsaa et streiflys over selve det arkitektoniske princip i den bygning som Taine skulde reise. Han fremsætter mot Royer-Collard sin teori om at vor opfattelse av tingene er en „hallucination vraie", at den efter sit væsen er en hallucination, som allikevel ved en merkelig mekanisme gjengir tingenes reelle forhold i alle detaljer.15

Nu vil man vel beskylde Taine selv for at skrive enkelt, om ikke dobbelt, galimathias. Men man maa lægge merke til hvad der staar ; at vor opfattelse av tingene er en sand hallucination. Vi har ikke kjendskap til gjenstanden anderledes end gjennem en sansning, og sansningen er en legemlig process, intet andet. Vi tar paa et bord, vi ser paa en stol ; hudnerverne, øienerverne, mottar et indtryk, gjennem en eller anden process naar dette indtryk frem til bevissthet i hjernen, og det er efter dette indtryk vi bestemmer stolen, bordet. Det bord, den stol, vi føler eller ser, er altsaa lavet av os selv. Synspunktet er ikke nyt; det er tvertimot saa gammelt som selve den kritiske filosofi. Det nye Taine lægger til er, at hallucinationen ved en merkelig parallellisme allikevel er sand, vor hallucination svarer i hver detalj til de reelle forhold.

Det er denne teori som type betragtet som kaster lys over Taines tankearbeide. Hans tanke bygger en mur av fakta, det ser ut som der ingen vei er ut. Saa sætter han i en hypotese dristig over muren —

Boken er blit til som artikler fra 1855 til 1856. Vaaren 1857 kom den ut, og ingen kunde være i tvil om successen. En logiker som saa hvert svakt sted i motstandernes argumentation; en stil som rummer alt fra impertinente ondskapsfuld-heter og skjærende ironi til hymnens begeistring ; et temperament som svinger fra den overlegne haan til religiøs henrykkelse ; en særpræget tænker som gaar sin egen vei og som slutter med at skitsere en universalmetode for alle ; det er klart man begyndte at studere paa hvem denne mand var og hvad han egentlig vilde. Fra „les Philosophes français" er Taine ikke længer en ung lovende begavelse; han er en kraft som de maa regne med, venner som fiender.

Hvad vilde han saa? Uvissheten blev likesaa stor hvis man søkte autoriteternes mening. Alle kritikere behandlet boken, eller søkte at gi et utsyn over de ledende tanker i de verker Taine før hadde skrevet. Men mere klok av det skulde man ikke bli ; for de sa alle hver sin ting.

Gustave Planche 1 maler fanden paa væggen, med Benedict Spinozas karakteristiske træk ; for ham er Taines idéer bare Spinoza, — deterministen, fornegteren av viljens frihet, den store pantheist — spiritualisternes sorte dyr, „hvis lære er en av de farligste i filosofiens historie„.

E. Caro 2 maa, saa nødig han vil, fastslaa successen, men den er nærmest en succès de scandale, og skyldes utelukkende

1 Revue des deux Mondes. Période 2. T. 8.

2 Revue contemporaine. T. 32.16

bokens litterære fortjenester, skjønt disse langtfra falder i hans smag ; for ham staar det som en uhyrlighet at behandle alvorlige materier i Edmond Abouts stil. Hvad selve idéerne angaar, er han i den pinligste vildrede. Analysen er Condillac; syntesen er Hegel ; Spinoza merkes i at Taine er impregnert med fatalisme; men i bund og grund er det hele ikke andet end den rene Diderot, en gjenoplevelse av materialismen i værste form, bare iklædt videnskapelige formler.

Edm. Scherer 1 protesterer mot dem begge. Naar Taine selv fremhæver Spinoza og Hegel som sine læremestre, er det ganske urigtig. Taine er heltut positivist; hvad der skiller ham fra dem, er bare et ord, for det som Taine kalder en aarsak, svarer heltut til det som positivisterne kalder en lov.

De eneste som vil forstaa, er Ed. Cournault2, og Sainte-Beuve 3. Men for ham er det centrale hos Taine en litteraturhistorisk metode som han tar avstand fra.

Hvem var han saa egentlig, denne mand? Hvad vilde han, hvilke idéer hadde han?

1 Bibliothèque universelle 1858.

2 Correspondance littéraire 1857.

3 Le Moniteur mars 1857.II. UNGDOMSAARENE OG UNGDOMSARBEIDERNE

1. UNGDOMSAARENE 1843-52.

2. DISSERTATSERNE OG PRISAVHANDLINGEN.

3. VOYAGE AUX EAUX DES PYRÉNÉES.

2 — Jæger : Taine.Han var født 21. april 1828 i Vouziers ute i Ardennerne, av en gammel stedfæstet funktionærfamilie. 1 Faren døde tidlig, alt da sønnen gik i sit 13. aar. Det er moren som har ledet sønnens opdragelse og studier, ogsaa da han flyttet til Paris og gik ind paa Collège Bourbon.

Der gjorde han carrière som skolelys — førstepriser og ærespræmier. Lang tid senere gir han engang et utsyn over hvad han og hans samtidige har at takke skoleundervisningen for. „Hvis vi har skimtet nogen idéer i kritik og i historie, saa er det skoleundervisningen som har indgit os dem" sier han2. Selvom dette er litt for rundhaandet, det er iallefald alt paa skolebænken Taine har begyndt sit jernflittige og kjæmpe-mæssige arbeide for at samle kundskap.

Han har skrevet en dokumentert utsigt over sin egen utvikling i denne tid, skrevet som indledning til en avhandling om „la destinée humaine" like i det øieblik han skal forlate skolen. Alt paa skolebænken er Taine altsaa begyndt med den iagttagelse av sig selv, den selvanalysering, som siden gir ham saa meget materiale til hans store psykologi. Kritiken i ham er vaaknet som ved et støt, da var han 15 aar. Han begynder at famle omkring sig for at faa rede i noget, for at løse nogen vanskeligheter. Det første som ramler for hans kritik, er hans barndoms kristendom, men næsten uten kamp; den ene tvil trækker bare den anden efter sig indtil alting er skilt ut; og den intense fryd som det første virkelige tankearbeide gir, viste ham hen til det standpunkt han isteden ind-tok. Det er den almindelige skarpe motsætning mellem religiøs

1 Den som har interesse av spekulationer over hvordan slegten og egnen har været med paa at bestemme Taines begavelse, vil finde det som kan sies hos Monod og Giraud.

' Corr. 4, s. 90.

s Corr. 1, s. 20.20

underkastelse og autoritetstro mot vaaknende kritik og tankearbeide. 1

Fra dette arbeider han videre i 3 aar, stadig bare optat med sit tankeliv, indstillet paa at finde og paa at lære. Den glæde han føler ved at bruke sin hjerne, gir ham ubegrænset tiltro til dens arbeide ; han vover sig ut i de vanskeligste spørsmaal, hvor han med sin 18 aars erfaring selvfølgelig ikke kunde ta bund; under indflydelsen av Guizots „Histoire de la civilisation en Europe" gir han sig ikast med at ville utforske de store love i historien og de store kunstneriske principper for stil. Da kommer tilbakeslaget; han skjønner at det han eier av kundskaper og indsigt ikke slaar til ; før man kan arbeide med menneskehetens historie og menneskets verk, maa man søke at lære selve mennesket at kjende; „da fødtes mine første idéer i filosofi". Han begynder at studere filosofi for alvor.

Først det 18. aarhundredes kritiske filosofer.2 Resultatet er en kritisk krise. Kritiken skjærpes, prøver sig paa alt, og tilslut er det som alting ramler.3

Paa bunden av denne tvilens tid var han da han, 19 aar gammel, kom op i øverste klasse. Det var som om ingenting holdt mere; han var sønderslitt mellem tvilen som plukket alting istykker, og evnerne som presset paa til positivt arbeide ; og han var dypt ulykkelig over i sin kritik at ha fornegtet den intelligens som det var livet for ham at tro paa. 4

Arbeidet paa skolen samlet sig om studiet av filosoferne og de forskjellige systemer; men heller ikke dette gav

ham nogen løsning. Hans kritik saa de svake punkter i tankebygningerne, hans dialektik plukket systemerne i filler, og han gjennemførte

1 L. c. s. 21.

2 1 dette finder man kanske et av de faa punkter hvor Taines personlige lærere har hat indflydelse paa hans tankegang. 1 sin behandling av det 18. aarhundredes filosofi (Origines B. 1 s. 318) oplyser han at endnu i 1840 aarene blev Condillacs filosofi foredraget i 2 av Paris' collèger. Det ene av disse to var netop Collège Bourbon, hvor Taine gik.

3 Je triomphais dans mes destructions; je me complaisais à exercer mon intelligence contre les opinions vulgaires; je me croyais au-dessus de ceux qui croyaient, parce que lorsque je les interrogeais, ils ne me donnaient aucune bonne preuve de leur croyance; j' allais toujours plus avant jusqu'à ce qu'un jour je ne trouvais plus rien debout.

4 Je fus triste alors; je m'étais blessé moi-même dans ce que j'avais de plus cher; ... Je me trouvais dans le vide et dans le néant, perdu et englouti .... J'étais d'ailleurs à cette époque où la vie est puissante, où l'activité surabonde, où l'âme cherche quelque chose à quoi elle puisse s'attacher . . . Toute mon âme se tournait donc vers le besoin de connaître et elle se consumait d'autant plus qu'elle réunissait toutes ses forces et tous ses désirs sur un seul point. 1. c. s. 23—24.21

skepticismen i praksis. Tilslut orker han ikke mere ; træt av dialektiken og utkjørt av kritiken kaster han sig med lidenskap paa et enkelt system „det nyeste og mest poetiske", og uten egentlig at tro paa det paa alvor gjennemarbeidet han systemet i alle detaljer. Det var Spinoza's pantheisme ; og den blev hans redning; alting ordnet sig for hans tanke, han indsaa grunden til sine egne feilslutninger, han opfattet den store enhet og den store sammenhæng; og med det var tvilen beseiret. Han saa den vei han skulde føre sine undersøkelser; troen paa viden-skapen er reddet, og et rastløst arbeide begynder.

Taines første studie over Spinoza er fra dette aar; han skriver smaaavhandlinger — 3 stykker — om Jouffroy og om den skotske psykolog Dugald Stewart; han skriver om „La philosophie et le sens commun", d.v. s. mot Thomas Reids filosofi; mottoet er alt typisk for Taines tankegang: „Non ex-cogitare sed reperire". Han samler sine meninger om psykologi i studier over sjælsevnerne og over vor opfattelse av tingene ; han utarbeider en dialog om sjælens udødelighet, en æstetisk essai og en lang avhandling om „la destinée humaine", — det er polemik mot Jouffroy ; — alt dette ved siden av arbeidet med forelæsninger og opgaver.

Disse aarenes historie kan samles under ét eneste ord : træning. Træning av hjernen og træning av personligheten. Kroppen og evnerne, viljen og hjernen er tvunget til at lystre, er bøiet ind under arbeidet mot det maal han alt nu har stillet op for sit virke: J'expose ce que je crois avoir trouvé; mais en ce moment même je prends l'engagement de continuer mes recherches, de ne m'arrêter jamais, croyant tout savoir, d'examiner toujours de nouveau mes principes; c'est ainsi seulement qu' on peut arriver à la vérité". Det er en 20aarings løfte; det lyser over hans manddoms virke til sisste stund.

Han avsluttet sin skoletid med glans, tok sine to prøver for baccalaureatet og kom som førstemand av et kuld som tæller mange kjendte navne, ind paa „Ecole normale".

20 aar gammel hadde han alt et utpræget aandelig fysiognomi. Med en bestemt plan for øiet har han snevret sin tankegang ind i en filosofisk metode, d. v. s. i et filosofisk system. Filosofien er livet for ham. Den trøster ham naar vennerne tier, og naar verden gaar paa tverke. Venner, det er for ham nærmest springbret for filosofiske spekulationer, og hele ungdomskorre-spondancen er filosofisk betændt. Filosofien er som et panser som lukker sig om personligheten. Den har tvunget sig til herredømme paa alle kanter; maalet som skal vindes, faar ham til at gjennemføre en arbeidsplan som legemet ikke magter. Først langt, langt inde i ham finder vi menneskelige fornemmelser22

under filosofien. Men der inderst inde hersker ogsaa et mægtig temperament. Han eier en evne til voldsom, ja lidenskapelig beundring, en hang til rent religiøs hengivelse, ikke alene i en idé, men i en passion. Hans dyrkelse

av filosofien er rent religiøs, 1 hans dyrkelse av kunsten og hans dyrkelse av naturen ganske paa samme maate. Og har han først sluppet et andet menneske indenfor muren, har han en lidenskapelig trang til at gi og et voldsomt krav paa at ta imot.

I de 3 aarene paa Ecole normale finder vi den samme jernflid, det samme næsten vanvittige arbeidstempo. Semestrets ordinære arbeider fik han fra haanden i de første 3 uker, saa hadde han resten av tiden til kurserne og til sine personlige studier.

Det træk som springer mest i øinene fra Taines 3 aar som „normalien", er det intelligente arbeide, den fortsatte metodiske træning av hjernen. Hele hans tid gaar med til at samle sammen bunker av stof, excerpter og avhandlinger, til fremtidig bruk. Nu er planerne blit klarere. „Jeg vil være filosof", skriver han i mars 1849; og derfor er det han vil skaffe sig en „instruction complète". Han begynder med at sætte sig en kjæmpemæssig arbeidsplan, ikke alene for sine tre aar paa insti-tutet, men ogsaa for de aar som følger. Det ordinære arbeide paa Ecole normale omfattet grundig indtrængen i græsk og latin, polering og studium av fransken, svære studier i filosofi og historie. Ved siden driver Taine specialstudier i videste forstand i filosofi, historie og litteratur. Og det er ikke nok for ham at gjennemarbeide og forstaa de filosofiske systemer. Han vil ogsaa tilegne sig dem, øver sin kritik og reflekterer over dem for at faa klarhet nok til at bygge sig sit eget filosofiske system. Naar han saa med sin „agrégation" er færdig med Ecole normale, skal arbeidet bare lægges om; da skal han sætte sig ind i naturvidenskaperne, i socialvidenskaperne og politisk økonomi — og han gjennemfører dette, i alle fald delvis. Det er ikke mundsveir naar han taler om at skaffe sig en paa alle felter fuldstændig utdannelse.

De vældige studier, de er for at skaffe tilveie stof, for at kunne bygge med et saa solid materiale som mulig. Men det væsentlige, i virkeligheten det eneste som er værd at leve for, er

1 Emile Faguet har bygget sin studie over Taine (Politiques et Moralistes T. 3.) paa ganske det motsatte syn, at Taine ikke er baaret oppe av spor av tro paa videnskapen, at han bare drev med tidsstrømningen. Det er vel denne fundamentale misforstaaelse som har gjort, at Faguet aldrig har faat øie paa personligheten Taine, og at hans forskjellige essais om Taine væsentlig er blit en bunke misforstaaelser og forvrængninger.23

selve bygningen. Den personlige tænkning er den allerhøjeste utfoldelse av menneskelige evner.

Med sin unge begeistring, sin gamle kritik og sine vældige kundskaper stiger da Taine i sine spekulationer helt op til tankeverdenens øverste tinder. Deroppe er han hjemme, at færdes deroppe, det er livet:

„Sandheten flygter ikke for mig; jeg har dens princip. Jeg har ikke den universelle forklaring, men jeg har princippet for den. Og uten mere at tvile, eller komme i drift, gaar jeg hver

dag fremover i sandhetens erkjendelse.....i den absolute

sikkerhet hvor jeg har fundet den fuldstændige ro".1

Men, følgen av dette er klar. Fra slike tankehøider ligger hele det almindelige liv langt under en; og enhver handling blir sterkt komplicert.

Hvad mener Taine med „filosof", hvad er det han lægger i det ordet han saa jevnlig bruker? Jo, det er en som vier hele sit liv og alle sine kræfter til tænkningen, og som ved dette er langt over vor almindelige verden.

„En filosof søker at finde og bevise almindelige sandheter, intet videre. Han elsker den rene videnskap og bryr sig ikke med det praktiske liv ; han drømmer ikke om at reformere menneskeslegten".2

Og dog, han føler at der ved siden av den filosofiske spekulation er to former for menneskelig virksomhet, som ogsaa vilde være livet for en intelligens som den han har. Det ene er den kunstneriske skapen, men fra det er han utelukket. Hans evner peker ikke dit, det føler han selv. Det andet er politisk virksomhet.

Vi merker i ungdomskorrespondancen en sterk politisk interesse ; og han har alt tat et standpunkt, eier en politisk overbevisning. Men den falder for hans kritik. Den er bygget paa stemninger og lidenskaper, og da svarer den ikke til det ideelle syn han hadde paa hvad politisk virksomhet egentlig er.

Politik staar for ham som den praktiske realisation av et filosofisk system. Og derfor maa systemet først være færdig før handlingens tid kan komme.

Et system er betingelsen for politikken. Kaster man sig ind i det politiske liv uten at ha tænkt, kan man bare være viss paa at tvilen engang vil gripe én, og man vil spørre sig selv om man virkelig ogsaa ved sit virke har tjent den gode sak, eller om ikke det en har naadd at utføre, har været til landets

1 Corr. 1, s. 71. 1 Phil. cl. s. 141.24

og samfundets skade. Hellere end at utsætte sig for at faa en slik tvil, vil Taine for altid avholde sig fra enhver handling. 1

Dette er ikke alene teori, praksis svarer ganske til den. Med den sikkerhet paa sig selv og paa sin tankegang som er det specielle træk ved Taines ræsonnement i disse aar, diskuterer han engang stemmeretten — det er 8 dage efter at han selv er blit myndig og har faat stemmeret. I politik har han egentlig bare to principper, to principper vel at merke som staar for hans kritik ; det ene er, at eiendomsretten er absolut, og at den likesom den individuelle frihet er grundlaget for en statsdannelse; det andet er at borgernes politiske rettigheter egentlig reducerer sig til en eneste, den at bøie sig under øjeblikkets statsform, enten slutte sig til den eller i alle fald tie stille. Noget mere vet han ikke — og paa det kan han ikke bruke sin stemmeret. For at kunne stemme maatte han først kjende Frankrig og Frankrigs tilstand helt ut, dets fortid og nutid, dets sæder og skikke, dets økonomiske liv som dets kultur ; han mangler for at kunne ha en selvstændig mening det „empiriske element". Og selvom han hadde dette kjendskap, vilde han ikke kunne stemme, fordi han ikke kjender kandidaterne slik at han kan vælge imellem dem.2

Naar man slik er snørt ind i en filosofisk betragtnings-maate, maa det bli til at man flygter fra selve livet, faar rædsel for enhver handling som kan komme til at binde en. For Taine blir da ogsaa filosofien en flugt. Den lange politiske trosbekjendelse, som er referert ovenfor, slutter saaledes:

„Je me rejette dans la science pure, persuadé qu'il y a du bon et dans le présent, et dans l'avenir — ; décidé à le chercher aussitôt que je pourrai, étudiant pour cela; approfondissant la philosophie et l'histoire pour arriver à la science sociale, et tâcher de déterminer ce qui est bon et durable dans notre état des choses, ce qu'il faut y changer, ce que m'apportera l'avenir".3

Det varte længe inden han naadde saalangt.

Men fra slike tankens høider ser man ikke alene nedover paa al menneskelig virksomhet, man ser ogsaa ned paa selve mennesket. Taine holder en liten forelæsning for sin ven Pré-vost-Paradol, som paa sin kant har søkt en anden frelse ut av skepticismen; han har kastet sig ut i handling, ut i politisk virksomhet. „Det at miste videnskapens høie lys av syne, stige ned til de andres niveau, bli en ret og slet maskine i en

1 I Corr. 1, s. 73.

1 Corr. 1, s. 86.

8 Corr. 1, s. s. 87.25

personlig passions eller en fremmed menings tjeneste, tape friheten, det vilde være ikke længer at leve".1

Denne foragt „for de andre" finder i ungdomsbrevene fra de 3 aar paa „Ecole normale" kraftige, undertiden lidenskapelige uttryk. Ser han paa det politiske liv og dømmer om partierne, — „en hop elendige idioter, drukne og rasende", saa

„reiser sig hele hans filosof- og kunstnernatur i ham"____ „Je

vomirais de dégoût, si je ne riais de mépris".®

Slik er det ikke alene i politik, men overalt. „Vet du ikke", skriver han engang, „at det virkelige liv er saa fuldt av ting som støter og ting som piner, at vi hvert øieblik søker et fristed for det; at menneskene for største parten er

saa slette, saa ynkelige og saa dumme, at man altid maa holde samtalen gaaende med sig selv".3

Det blir altsaa ogsaa her til at filosofien blev Taine en flugt bort fra selve livet, de filosofiske spekulationer et gjemmested, hvor han kan slippe at se:

Ce qui me fait connaître cette imperfection fondamentale de l'homme et le malheur qui est sa vraie nature, c'est la connaissance du parfait et la vue de l'enchaînement logique et nécessaire des choses; la vue de cette nécessité et de cette grande chose que nous appelions le parfait est douce ... la vue du vrai et de ce qui existe, suffit pour remplir l'âme et étouffer les angoisses qui suivraient la connaissance du malheur. *

Til dette kommer ogsaa det nødvendige tilbakeslag efter de himmelhøie spekulationer, arbeidskriserne, lange mørke timer hvor tanken er slappet og hvor hjernen kræver hvile.5 Gjennem disse kriser mister han noget av troen paa sig selv; begeistringen og tanken paa det høie maal kan ikke bære ham bestandig, og efter disse kriserne trevler han sig selv op.6

1 Corr. 1, s. 79.

5 Corr. 1, s. 87.

s Corr. 1, s. 53.

4 Corr. 1, s. 55.

5 Se f. eks. Corr. 1, s. 53.

6 Jeg gir her — i utdrag — et typisk tilfælde, Corr. 1. s. 54: Autre

cause de malheur, j'aime ou plutôt je voudrais aimer; j'en ai besoin____

si j'étais romanesque, si je n'étais pas habitué à m'observer et à examiner les autres, je ferais dans ce moment -ci un de ces idiots dont les romans sont pleins et je tomberais dans quelque belle passion amoureuse .... Mais sois tranquille, je te réponds de moi... c'est que je sais ce que je veux; cest que je n'ai pas ces idées confuses, cette irréflexion qui font prendre une personne belle et ordinaire pour l'exemplaire suprême de la perfection. C'est que j'aspire à quelque chose d'infiniment plus relevé, et ce qui est la perfection pour un philosophe. Je sais qu'elle n'existe pas dans le genre humain et si quelque chose en approche, ce n'est pas la femme, c'est l'homme, de sorte que mon idéal26

Lykkelig er han ikke — uten i sine spekulationer. Ung-domskorrespondancen munder i virkeligheten ut i det tungeste sortsyn :

„J'ai donc un fonds de tristesse permanente et nécessaire; et ma seule consolation est la pensée que tout cela n'est qu'un jeu de quarante ou cinquante ans, tout au plus, encore, qu'au bout de tout cela est le repos, l'éternel sommeil, j'espère, et qu'on peut bien s'agiter un peu sur la route quand on a à l'hôtellerie un si bon lit pour vous recevoir".1

Det er den rene maladie du siècle — og selvom man nok kan tænke paa nogen indflydelse fra tidens litteratur, i alt væsentlig som konsekvens av Taines egen utvikling.

Herregud, vil man vel si. Er en 21aarings melankoli noget at ta saa alvorlig?

Jo, for Taine kom aldrig ut over den. Der er noget grundlagt i ham i disse aarene, som han aldrig kunde bli kvit, den pessimisme som bestemmer hans syn paa vort samfund som paa mennesket og som saa ofte sætter sin farve paa hans verk.

Grunden er klar. Vel kan vi i ungdomskorrespondancen bare saavidt skimte Taines eget ansigt. Med den rædsel for at stille sig selv frem til beskuelse som fulgte ham til hans sisste stund, har han uttrykkelig bestemt at kun de brever skal utgis som har med hans tankes historie at bestille. Alt som angaar hans egne personlige forhold, er derfor strøket.

Han er en av disse sterke temperamenter som sammen med lidenskapelighet eier saa vaaken kritik at de stadig tar

sig selv i øiesyn." Slike blir tilslut som om de spalter sig i to personligheter. De fleste holder sit eget jeg i ave ved at gjøne med sig selv; de som har et voldsommere gemyt, maa søke sig noget som kan holde det hele i likevegt, og det nye de lægger sig til, blir, som en maske, hele deres ytre væsen.

Hele Taines arbeide i ungdomstiden samler sig i virkeligheten om dette ene, at finde motvegten, at tæmme temperamentet. „Naturen er i mig slet og oprørsk" sier han engang i et brev til Prévost-Paradol. Han kjæmper mot den for at faa ro, og han naar det. „Jeg handler aldrig utfra lidenskap" sier han i samme brev ; temperamentet er bastet og bundet i et filosofisk system. Noget av det som oftest vender tilbake i

serait bien plutôt une amitié qu'un amour. Il y a plus; j'y ai renoncé; cette tristesse calme, ce découragement raisonné qui m'a pris à l'endroit de la pensée, me prend aussi à l'endroit de l'ameur; je n'espère pas.

1 Corr. 1, s. 91.

' Sml. Taines egne uttalelser i Corr. 2, s. 126.27

ungdomskorrespondancen, er prisningen av den filosofiske ro som spekulationen gir;1 mot sig selv arbeider han sig op i filosofisk resignation.

Flugten fra enhver aktiv optræden, flugten fra samfundslivet, og tilværelsen paa tankernes tinder, det er altsaa i virkeligheten Taines kamp mot sig selv. Mot sig selv maa han finde noget at tro paa, maa finde nye guder at dyrke, og han finder dem i sin filosofi, i naturen og i sin musik. Filosofen i ham er en maske, javel. Men han lægger den aldrig bort. Det er den som blir den offentlige personlighet „H. Taine de l'Académie française", og rygraden i denne hans offentlige personlighet er hans filosofiske system. Men — følgen av denne hans kamp mot sig selv er ogsaa det bitre sortsyn som ligger paa bunden. —

Som ventelig var, Taines energiske og maalbevisste arbeide skaffet ham snart en position paa Ecole normale, likemeget blandt eleverne som blandt lærerne. Eleverne søkte ham stadig om oplysninger av alle slag, „le grand bûcheron" som de kaldte ham med et opnavn han hadde faat av Edmond About. Lærerne var alle fulde av respekt for denne sjelden klare intelligens og fulde av beundring for den maalbevisste flid han la i sit arbeide. Men de idéer han omgikkes med, var de ikke fuldt saa fornøiet med; filosoferne paa Ecole normale — Etienne Vacherot, Jules Simon, Saisset — hadde forskjellige avskygninger i opfatningen, men stod allikevel alle paa spiritualismens grund. Taines opløsende kritik og sterke personlige tilslutning til Spinoza var ikke velset av dem, og enkelte av dem forsøkte med magt at ta ledelsen over det unge talents tankegang. Men med alle meningsforskjelligheter var de enige om at spaa ham en glimrende fremtid; og dog endte Taines studietid paa Ecole normale med et nederlag. Da han i august 1851 skulde underkaste sig den avsluttende prøve, agrégationen i filosofi, blev han strøket. Det var en overraskelse for lærerne som for eleverne, næsten indpaa en skandale. Ingen var i tvil om at det var av konfessionelle grunde den herskende spiritualisme vilde stænge veien for Taine; der gik rygter om at det var selve Victor Cousin som stod bak.2 Men nederlaget var der, og under den almindelige forfærdelse og med alle beviser paa sympati trak Taine sig tilbake. Han fik en utnæv-nelse til vikarierende lycéelærer i provinsen, og da agrégationen i

1 Et typisk sted se Corr. 1, s. 52.

* Nederlaget er utførlig beskrevet hos Monod.28

filosofi nogen maaneder efter blev suspendert, maatte han lægge sit arbeide paa en universitetskarrière helt om.

Det aar han sitter som lycéelærer, er kanske hans allerværste arbejdsaar. Men dels hadde han ved sin agrégation utfordret de ledende kredse inden universitetsverdenen, og dels kom han paa egne vegne paa det sorte bret hos keiserdømmets undervisningsminister.

Efter statskuppet forlangte Napoleon 3.s ministerium, for at sikre sig mot universitetsverdenen, der i det store og hele tat var liberalt farvet, at enhver professor skulde undertegne en adresse som uttrykte folkets taknemlighetsfølelse overfor den ændring i statsstyreisen der var gjennemført. De som negtet, blev uten videre avsat, saaledes baade Vacherot og J. Simon. Taine mente at selve statskuppet hadde faat sin anerkjendelse ved

plebisciten, og at altsaa ingen direkte hadde ret til at optræde mot den nye regjeringsform. Men ingen kunde forlange av ham at han for sit personlige vedkommende skulde gi sin tilslutning til et overgrep. Og han negtet at underskrive.

Nu hadde dette rigtignok ikke øjeblikkelige følger. Som vikar hadde han jo egentlig ingen pligt til at uttale sig, men det blev rapportert, og unaaden hang ham truende over hodet. Da kurset i Nevers var slut, blev han forflyttet til lycéet i Poitiers, i en stilling som var „mindre farlig for hans fremtid", som lærer i filosofi i næstøverste klasse. Men sammen med utnæv-nelsen fik han en meget skarp advarsel fra undervisningsministeren. I Poitiers gav han bare rent elementær undervisning og var saa forsigtig som bare mulig. Men heller ikke dette nyttet. Han blev forflyttet endnu engang, og fik 6. klasse ved lycéet i Besançon. Det var en degradation, han søkte og fik entledigelse, og den blev fornyet aar for aar, indtil hans ti aars ansættelsestid var utløpen.

Som skolemand følte han sig merkelig nok i sit ess. Han la hele sin personlighet i arbeidet, og med hans smaa fordringer var den ynkelige gage sammen med den lille bitte arv han hadde, mere end nok, saa han rent følte sig paa en grøn gren. Forresten levet han sit eneboerliv ganske som før, indelukket i studier. Endnu mere end i Nevers var dette tilfældet i Poitiers, som var et erkekatolsk hul, hvor biskoppen hadde ren enevoldsmagt over legemer og sjæle og hvor enhver selvstændig tanke var kontrabande. Selvom han var aldrig saa forsigtig, kom han engang imellem til at røbe sig, i sin undervisning og privat. I Poitiers kom han derfor rent paa kant med det lille samfund han levet i.

Hans personlige utvikling fortsætter derfor ganske i samme spor som den begyndte i paa Ecole normale: Ensomhet i stu-29

dierne og den intense fryd ved arbeidet — filosofien er nu som „une tête-à-tête d'amour" som „une sorte d'ivresse" — de naturnødvendige reaktioner med selvsønderflettelse og bitterhet mot videnskapen slik som den opfattes av alle de andre ; og saa øker tristheten, sortsynet stiger, menneskeforagten med; de politiske begivenheter og den personlige forfølgelse, han er utsat for, skal ikke gjøre det hele bedre; saa mer end nogensinde har han bruk for filosofien som det store gjemmested, selvom det stadig blir haardere at holde sig selv i tømme med filosofi, naturbetragtning og musik. I denne tid er det han søker til stoikernes lære. Marc Aurel blir hans kjæreste læsning, hans hodeputebok, et træk som holder sig til hans sisste dager.[1]

Saa blev læreraaret et næsten endnu sværere arbeidsaar end nogen av de tidligere, utelukket som Taine var fra verden og indelukket som han var i sit tankeliv. Studierne og indsamlingen av stof fortsætter efter samme maalestok som før. Og ved siden av det begynder han nu sit helt selvstændige arbeide.

Det ligger da nu nær at kaste et blik utover den vei han i sine studier har tilbakelagt, og at samle de resultater de har git ham.

Først og fremst har han grundlagt sin arbeidsmetode. Han har villet „une instruction complète", har villet bli specialist paa alle omraader og har ogsaa samlet sig vældige kundskaper saa at si paa alle felter. Men likesaa litet som nogen anden hjerne har han kunnet magte dette uten at slaa av i sine krav. Maalet for hans studier har været: studere, ikke først og fremst for at vite, men for at kunne bruke. Det er træk som gaar gjennem hele hans arbeide; selv hans filosofiske system skal være ham en platform ; fra det vil han handle, gripe ind i det politiske liv. Dette har avgjort hans maate at arbeide paa; han lægger med én gang an paa at hugge færdig stener til den bygning han skal reise. Naar han indarbeider sig i et filosofisk system, excerperer han og tænker han, indtil han for sig selv har faat klarlagt grundarkitekturen og faat sig sin egen personlige opfatning av den, og dette formulerer han til fremtidig bruk. Det er sin egen arbeidsmetode han gir i et raad til søsteren for hendes læsning : resumere sin forfatter, resumere sit resumé og resumere sit nye resumé paa 4 linjer.[2] Fra sine

1 Se i Corr. 1 brevene fra læreraaret, passim ; særlig — i orden efter min fremstilling — ss. 166, 218, 202, 279, 221 og 148, 167, 170, 234 og 272.

2 Corr. 1, s. 157.30

filosofiske studier overfører han denne arbeidsmetode paa alt han griper fat i. Overalt vil han straks søke

hovedtanken, straks samle hele undersøkelsen i en liten færdigstøpt formel til det system han konstruerer. „Vanskeligheten for mig i en undersøkelse", sier han, „er at finde et karakteristisk og dominerende træk hvorfra man geometrisk kan avlede alt, i et ord, finde formelen".1 Dette har git hans verk den fasthet det har; han fortaper sig aldrig i maaneskinsspekulationer. Men i en slik formel glir de finere avskygninger bort. Og hvor verket er bygget paa detaljundersøkelser, blir denne arbeidsmetode en avgjort fare. Det er denne arbeidsmetode som har git de moderne kritiske historikere saa let spil likeoverfor Taines „Origines de la France contemporaine". Taine ser over en gruppe kilder indtil der av dem løser sig ut et helhetsindtryk som han saa formulerer, ikke alene i 4 linjer, men undertiden i ett ord.a

En anden følge av hans arbeide for at faa sig en „fuldstændig utdannelse" er at han paa enkelte steder ikke har gaat dypt nok. Giacomo Barzelotti, som er specialist i Kant og svoren Kantianer, hævder3 at Taines stadige kritik av Kant er betinget av at han ikke har kjendt ham helt ut. Paa samme maate forholder det sig med Taines skarpe dom om Aug. Comte.4 Han kjender bare „Cours de philosophie positive" i dens hovedtanker fra kritiker og referater, og systemet staar for ham som en av de mange politiske utopier som blev slaat overende av Revolutionen av 1848. Først den anden „rensede" utgave5 av verket kjender han og har han gjennemarbeidet, og det sætter da straks sit merke i Taines system: fra dette er det han skaper sin formel om racens kulturhistoriske indflydelse. For Taine staar denne nye utgave som helere og finere, renset for latterligheter og utvekster. — Den forholder sig i virkeligheten, denne nye utgave, til den gamle som et bæst av en tømmerstok til en kjæmpefuru med hele uveirets sus i kronen. —

Det er selvfølgelig absolut ugjørlig at paavise i detaljer

1 Corr. 2, s. 7.

' Dette er den øiensynlige sammenhæng med de, unegtelig løierlige, kollektivhenvisninger i „Origines": „Collection des Bollandistes", passim (Vol. 1. s. 5); samlingen er et hestelæs av svære folianter; og henvisningen til „Cahiers des Etats généraux de 1789", s. b. s. 58; naar man vet for en uoverskuelig masse av dokumenter disse „cahiers" i virkeligheten er.

3 Barzelotti s. 33.

1 Anmeldelse av „Cours de philosophie positive", Journal des Débats

6. juli 1864.

6 Færdig vaaren 1864.31

hvem det er som har hat indflydelse paa Taines tankegang og stil. Det har været sagt at man liketil Dommedag vil opdage nye brever fra Voltaire; skulde man først for alvor paavise „Anspie-lungen" og „Nachklänge" i Taines verker, tror jeg nok man maatte holde paa til alle Voltaires brever var fundet. Victor Giraud gir en kort oversigt1 over de store paavirkninger; bare at undersøke disse vilde bli et verk. Der vrimler med navne ; Spinoza, Condillac, Hegel og Goethe har hat grundlæggende indflydelse paa Taines tænkning, Sainte-Beuve og Stendhal (H. Beyle) paa hans kritik; Balzac, George Sand og Michelet paa hans stil; Michelet, Guizot og Macaulay paa hans syn paa historien ; og her mangler endnu et væsentlig navn, Herder. Det er de store profeter;2 listen over de smaa vilde bli endeløs.

Med slike undersøkelser kommer man jo ikke længer end til en viss sandsynlighet. Men det er allikevel 3 av disse personligheter som har hat saa meget at si for Taines tænkning at man maa omtale deres indflydelse nærmere. Det er Condillac, Spinoza og Hegel. Under Condillacs indflydelse finder Taines tænkning sin vei ; fra Spinoza bygger han ut sin verdensop-fatning og sit livssyn, og under Hegels stjerne begynder hans tanke sin selvstændige virksomhet.

I Taines tilslutning til Condillac er der antagelig med tiden kommet med nogen opposition mot den Cousinske Retning; og dette har vel ogsaa sat litt av farven til uttrykket naar Taine i Condillacs sisste meningsfælle, Laromiguière, finder repræsentanten for „la vraie méthode de l'esprit français". Condillac er ogsaa den eneste av

disse tre som Taine blir færdig med. Alt i 1864 stiller han Comtes „Cours de philosophie positive" — den nye utgave — op som en virkelig indførelse i logisk tænkning i motsætning til Condillac's „smukke analyser".8 9 aar senere holder han — i første del av Les Origines de la France contemporaine — sit generalopgjør med det 18. aarhundredes filosofi. Men det hindrer ikke at Condillac har hat grundlæggende betydning for Taines tænkning; Taines tilbedelse av tanken og hans sans for et logisk sammentømret enhetssyn er blit tilfredsstillet ved Condillac's tankebygning.

1 Giraud. s. 14 flg.

" Barzelotti utfører i en fint tænkt analyse fop. cit. s. 35 flg.) at Taines

pantheisme har sit utspring hos Goethe. Jeg kan ikke se andet end at

Barzelotti ikke har været tilstrækkelig opmerksom paa at Taines person-

lige utvikling førte i samme retning. Ed. Droz har i en forelæsning —

trykt i Revue des cours & conférences 1896 — behandlet Taines stilling

til Stendhal paa en helt igjennem misvisende maate.

a Journal des Débats 6A 1864.32

Det er mindre i synspunkter Condillac's1 indflydelse merkes, skjønt det ogsaa der er overensstemmelse mellem dem i et enkelt punkt, — at grundlaget for det menneskelige sjæleliv er sansningen. — Det er mere i maaten at tænke paa; Condillac har været Taines første læremester i logik.

Condillac's store idé i psykologien er at sansningen er grundlaget for hele menneskets sjæleliv, vore idéer som vore viljesytringer. Det som danner vore idéer, er abstraktionen ; vore idéer er kun en farveløs sansning, og vore ord kun tegn ; og det som av sansningen danner vore viljesytringer, er erfaringen. Dette synspunkt slutter Taine sig til, og det er paa dette grundlag han i „Les philosophes classiques" polemiserer mot Victor Cousin, som har hævdet, at vi ikke kan danne en logisk dom uten gjennem et mellemled, en egen evne som virker av egen kraft. Og det samme syn er det Taine underbygger og systematiserer i sin psykologi (se nedenfor kap. 5).

For at naa til dette resultat har Condillac bygget sig en metode. Den har to led, først decomposition; han opløser vore idéer i de enkelte bestanddeler for at vise hvad der ligger paa bunden; saa fra dette grundlag av, fra disse enkelte bestanddeler, recomposition, undersøkelser i detalj ved en omhyggelig utført verifikation, om fremgangsmaaten ogsaa har været rigtig. Metoden er altsaa ret og slet et subtraktionsstykke som man gjør prøve paa. Det er denne fremgangsmaate Condillac kalder „analyse".

Det er denne metode Taine tar fra Condillac. Hvor nær sammenhængen er — slik som metoden teoretisk er diskutert i „Les philosophes classiques" — ser man besst ved en sammenligning.2 Der er liketil verbal overensstemmelse i begges lovprisning av metoden som den eneste der kan føre frem. Kun i navnet er der ikke overensstemmelse. Condillac bruker „analyse" for at betegne hele fremgangsmaaten; i overensstemmelse med moderne sprogbruk anvender Taine „analyse" bare for at betegne første led, decompositionen.

Men slik som analysen gjennemføres i typiske træk i „Les philosophes classiques" og slik som den senere er utført gang paa gang i Taines verker, er den imidlertid ik<e fra Condillac's tid, men bygget paa analogier fra moderne naturvi-denskap. Condillac har nemlig aldrig utført første del av sin metodiske undersøkelse, decompositionen altsaa. Hans store

1 Se: Condillac: Essai sur les origines de l'entendement humain & Langue des calculs.

2 Se Phil. cl. kap. 13 & 14, særlig s. 383 og Condillac Essai sur les origines de l'entendement humain kap. 7 § 67.33

„Essai" indeholder kun andendel, verifikationen; den begynder med sansningen og fører gennem abstraktioner op til begre-perne og idéerne. Gjennem dette har Taine faat øinene op for abstraktionens psykologiske betydning og

er blit indført i dens teori. Saavel i Taines metode som i hans system spiller abstraktionen en væsentlig rolle; den danner første led av den kjede som Taine bruker for at trække den virkende aarsak ut av fænomenet; og senere fremhæver hans psykologi i abstraktionen, i evnen til ved hjælp av den at kunne danne idéer og begreper, det egentlige tegn paa intelligens, det som skiller menneskehjernens arbeide fra dyrenes. I sine undersøkelser gaar Condillac altid ut fra det enkle faktum for saa gradvis at rykke fremover til de helt abstrakte begreper. Taines fremgangsmaate er den samme. Det han lægger til Condillac, er bare, at han gaar længer; han slutter i en formel, en lov. Alle Taines berømte formler er blit til paa denne vis.

Condillac's indflydelse merkes da mere i Taines tankers form end i selve tanken. Metoden — analyse og abstraktion — er fra Condillac. Den blir rikere hos Taine gjennem analogi fra naturvidenskaperne; den blir mere rigorøs ved hans arbeidsplan, som logisk fører op til formlen. Og den faar sterk indflydelse paa hans stil; sine perioder bygger Taine gjerne trinvis op til de munder ut i en formel ; og han bevæger sig altid let — kanske for let — mellem abstrakte begreper.

Taines studium av Condillac kan se ut som en bevisst opposition mot samtidens filosofi, mot den Cousinske eklekticisme. Men det er sikkert ikke et valg ut fra en bestemt tendens. Endnu i 1840-aarene blev, efter Taines egen oplysning, Condillac's og ideologernes lære foredrat ved to av kollegierne i Paris; det ene var netop Collège Bourbon, hvor Taine gik; paa skolebænken har han da gjort bekjendtskapet med Condillac's idéer; det har tiltalt hans sans for enhet, for logisk opbygning; og paa den maate har det faat magt over hans tanker. Men det er i dette ingen opposition, endnu ; de breve som Taine skriver til Ad. Garnier om sin psykologiske avhandling, viser paa det klareste at han selv ikke er sig noget motsætningsfor-hold til den herskende filosofi bevisst. Først gjennem sit sammenstøt med den raadende filosofiske retning kommer han paa det rene med at han maa træ i den kampstilling mot Cousin og spiritualisterne, som „Les philosophes français" vidner om. Først da søker han med vilje bort til systemer som gav den enhet eklecticismen ikke gav.

Til Benedict Spinoza er Taine kommet paa samme vis. Der er i fransk filosofi omkring 1850 en utpræget interesse for Spinozas filosofi; Saisset oversætter og kommenterer hans verker

— Saisset er ogsaa en av Taines lærere. Men det specielle for Taine er at han har brukt Spinoza som motgift; og saa har det endt med at motgiften har præget hele hans organisme.

Spinozas tanke vil søke den store enhet i hele det mylder som omgir os, og hans system vil gjennemføre denne enhet fra de høieste principper ned til de mindste detaljer. Enhver gjenstand, enhver tanke, er for ham kun et led i en kjede, en del av et hele; enhver tanke er et led i den uendelige tanke, enhver gjenstand er led i det uendelige stof. Men heller ikke mellem disse to er der nogen motsætning ; ogsaa disse to, den uendelige tanke og det uendelige stof, gaar som led op i en høiere enhet; for de to er former som det evige verdensprincip, Guddommen selv, aapenbarer sig i. Paa disse idéer skaper Spinoza sin identitetsfilosofi; hver eneste tanke, hver eneste gjenstand, er led av en sammenhængende kjede som logisk og reelt fører op til Guddommen selv.

Paa toppen av Spinozas system troner det evige Gudprincip som er i uendelig sig selv fornyende bevægelse og som paa den maate skaper sig selv og alt. Gudprincippet er det eneste, som virkelig eksisterer, den eneste substans. Det aapenbarer sig aldrig i hele sin fylde, kun under forskjellige former som hører det til som en del av det hele (attributer). De fleste av disse Guddommens attributer falder utenfor vor, menneskets opfat-ningsevne; kun i to av dem kan vi opfatte Guddommen, som aand og som stof. De er i sig selv like uendelige som Guddommen, og aapenbarer sig like saa litet som den i hele sin uendelighet. Vi kan bare opfatte dem i enkeltheter der gaar op i dem som enhet, i maaten de springer frem i dagen paa (modi). Men over hvert fænomen, bakom hver tanke, under hver gjenstand, finder vi altid et og det samme store virkende princip, Guddommen selv. Alting er bestemt (determinert) i dens sig selv fornyende bevægelser, i den skaperprocess hvorved Guddommen skaper sig selv som alt; alting har sin basis og sin første aarsak i Gudprincippet, en menneskelig handling som en kemisk forbindelse, en menneskelig tanke som en hvil-kensomhelst gjenstand.

Moralsk munder Spinozas lære ut i resignation, i at bøie sig under det uavvendelige som bestemmer hver menneskelig handling.

Religiøst munder den ut i en intellektuel kjærlighet til det store skapende princip som aapenbarer sig i alting, i en intellektuel pantheisme.

Til dette syn har Taine1 sluttet sig med hele sin begeist-

1 Se V. Delbos: Le problème moral dans la philosophie de Spinoza et dans l'histoire du Spinozisme; og P. Nève : La philosophie de Taine (Louvain 1909).35

ring. Da han gik ind paa Ecole normale, var han som i en fæstning indesluttet i sit Spinozistiske system. Og det blir altid liggende i ham som hans verdensopfatning, som hans syn paa den store sammenhæng.

Først og fremst er Taine fra studiet av Spinoza blit overbevist determinist.1 Hele hans virke er bundet av dette syn, i alle sine arbeider vil han søke bakover til den virkende aar-sak. Hans determinisme fylder hans litteraturhistoriske og kritiske arbeider, den bærer hans historisk-sociologiske.

Dernæst er det Spinozas idéer som har git Taine hans metafysik.

Nu har rigtignok Taine flere steder i sine verker git uttryk for sin mistillid til metafysiske opkonstrueringer.2 Men paa den anden side kan der efter ungdomskorrespondancen ikke være tvil om at metafysiske spekulationer staar for ham som toppen av alt tankearbeide og at hans tankearbeide som avslutning har krævet et metafysisk system.3 Det har han først fundet hos Spinoza. Men snart har han baade i sin tanke og i sit virke lagt metafysikken tilside; han gjemmer den som en skarp-slepen kaarde, og bruker isteden kritikens ris4 ikke bare av forsigtighet, men fordi han ser det er med et undergravnings-arbejde, ikke ovenfra med stolte teorier, man sprænger den spiritualistiske fæstning i luften. Først har han da lagt dem tilside, sine metafysiske spekulationer; saa har han lagt dem helt bort; ikke fordi han ansaa metafysik for umulig; han trodde at vi-denskapen engang skulde gi det store videnskapelig begrundede verdenssyn;5 men han saa at øieblikket ikke gav materialer til det. Derav hans forsigtighet for at vove sig rent ut paa vidderne; og derfor lar han trods sin utprægede interesse de metafysiske spekulationer bli liggende; eller rettere de metafysiske idéer som han ved Spinozas hjælp har tilegnet sig, blir liggende i hans hjerne, og røber sig engang imellem.6

Taines grundlæggende idé — parallellismen mellem tanke-

1 Corr. 1, s. 35.

2 Se f. eks. slutningen av „De l'intelligence".

s Corr. 1, s. 180.

4 Phil. cl. s. 78.

5 De l'intelligence 1, s. 6.

6 Dette er det rigtige grundsyn i Paul Nèves nævnte bok. Men med en systematik som vilde ha skræmt selveste Taine, har han drevet idéen ut over alle rimelige grænser. For ham er Taines tanke heltut stillestaaende. 20-aaringen har tilegnet sig Spinozas system ; og hele manddommens gjerning er ikke andet end logiske deduktioner fra dette verdenssystem; litteraturhistorie eller sociologi, æstetik eller psykologi, akkurat det samme ; like ned til Taines angrep paa skolevæsenet og opdragelsen — i Etienne Mayran og „Les origines" — er de konsekvenser av Spinoza. Boken er den alvorligste advarsel jeg kjender mot en utelukkende systematisk fremgangsmaate. —36

verdnen og naturen, saa dennes store lover ved analogi ogsaa maa overføres paa den anden — er en egte Spinozistisk tanke. Og naar Taine, som han saa ofte gjør, murer sig inde med fakta, saa tanken tilslut kun kan slippe ut gjennem en hypotese — saa kan vi gjennem den svært ofte kike indover til et grundsyn som er bestemt ved Spinozas system.1

En metafysik som Taine tilegnet sig 20 aar gammel, og som han i sin tankegang aldrig kommer ut over — det litt

stillestaaende som det paa denne maaten blir over Taines tankegang, kan kun ha sin grund i en eneste ting. Systemet blir støttet og baaret oppe av hans religion. Taines religion, som finder saa fuldtonende uttryk i hans verker, i essaien om Sainte-Odile og Iphigenia i Aulis, i hans Notes sur Paris, i hans son-netter til sine katter2 og paa mangfoldige steder i brevvekslingen — Taines pantheisme er ikke Spinozas intellektuelle gudsdyrkelse, men en følelsesreligion.3 Fra han var gut av har Taine søkt ut, helst til skogen, ikke fordi han forsøkte at forstaa naturen, ikke fordi han interesserte sig for dens myldrende liv, men fordi han har hat fornemmelsen av at han selv gled op i den; at den gav ham det store indblik i evigheten som han maatte ha, som han ikke kunde leve foruten ; og til sisste tid søker han altid den samme hvile, den samme sjælefrelse, i skogen og i sjøen.

1 Se f. eks. De l'intelligence I, s. 6 flg. og B. 2. Bok 2 Kap. 1.

' Disse sonnetter blev ved en indiskretion trykt i „Figaro"s litterære supplement 11. mars 1893. De er ikke tænkt offentliggjort.

Saa ukjendte som de er, citerer jeg den sisste:

Un concert vague remplit l'espace illimité Les ondes de l'éther palpitent en cadence L'atome imperceptible execute sa danse Sur un rythme savant à sa forme adapté.

Par son premier élan et son poids emporté L'astre roule, décrit son orbe et recommence. Le monde harmonieux sous un archet immense Vibre et chante tout bas l'hymne de sa beauté.

O mes bienheureux chats! Votre rouet paisible Nous apporte une voix de ce choeur invisible Où se dit le secret du mystique univers.

O grave mélopée! O musique discrète! J'écoute, je comprends; mon coeur devient poète Et mon coeur tout entier a frémi dans mes vers.

5 Corr. 1, s. 59.37

Her ligger den dypere grund til at Spinozas lære, som han tilegnet sig og begyndte at forsvare som paa likesom, slog ned i ham slik at den tok hans tanke for hele livet. Spinozas tanker har fundet beslegtede strenger i Taines eget indre.

Og derfor har Spinoza kunnet gi Taine noget saavel for hans tanke som for hans følelsesliv.1 Taines tanke har med Spinoza kunnet stige like til den første store aarsak ; og hans aand er revet med, ikke alene av den stolte reisning over byg-verket, men ogsaa av selve arkitekturens detaljer. Spinoza bygger sin etik op rent geometrisk, i sætninger og beviser. Man kan tænke sig hvordan en slik fremgangsmaate har lyst for Taine med hans saa sterke hang til at formulere. Og for Taines følelsesliv har Spinoza været utgangspunktet hvorfra han har støpt sin religion.2

Dette sisste er bare styrket ved Taines indtrængende studium av den tyske filosofi i begyndelsen av det 19. aarhundrede, særlig Hegel. De tyske filosofer staar overfor Spinoza ganske som Taine. —

Taines studium av Hegel betegner ikke nogen helt ny landevinding for fransk filosofi og fransk litteratur. Den som har indført Hegelske tanker i fransk filosofi, er Victor Cousin, i den berømte Cours fra 1828. Men Cousin blev som statsfilosof ikke sine guder tro; senere findes der blandt Cousins tilhængere mænd — Etienne Vacherot f. eks. — hvis hele tankegang er sterkt influert av Hegels system. Men disse halve Hegelianere nærmer sig mesteren fra et spiritualistisk grundsyn. Taine kommer til ham fra en ganske anden kant. Og derfor blir ogsaa resultatet for ham et ganske andet.3

Taine er vistnok begyndt at studere Hegel kort efter at han for alvor hadde sluttet sig til Spinozas system ; man vet at Taines lærer i filosofi paa Collège Bourbon, Ch. Bénard/ har laant ham verker av Hegel. Men det er først i Iæreraaret, at Taines studium av Hegel begynder for alvor. Taine har selv nogen aar efter fortalt, hvordan det virket.5

1 Corr. 1, s. 35. Cfr. Corr. 1, s. 59 & 72.

2 Det er mulig at Goethes indflydelse har trukket i samme retning. Se Barzelotti s. 35 flg.

® Den Hegelske indflydelses historie i Frankrig er endnu ikke skrevet. Sml. med det flg. særlig: Edm. Scherer: Hegel et Hegelianisme i „Mélanges d'histoire religieuse" og E. Poitou: Les disciples de Hegel en France 1. H. Taine i Revue nationale T. 15, 1863. Den sisste artikkel, som ikke blev fortsat, er et voldsomt angrep paa Taine.

4 Ch. Bénard oversatte Hegel og var vel i det hele tat den ledende i den Hegelianske bevægelse som omkring 1850 bryter ind i fransk

filosofi.

6 Phil. cl. s. 132-33.38

J'ai lu Hegel, tous les jours, pendant une année entière en province; il est probable que je ne retrouverai jamais des impressions égales à celles, qu'il m'a données. De tous les philosophes, il n'en est aucun qui soit monté à des hauteurs pareilles, ou dont le génie approche de cette prodigieuse immensité. C'est Spinoza agrandi par Aristote et debout sur cette pyramide de sciences que l'expérience moderne construit depuis 300 ans. Lorsqu'on gravit pour la première fois „la Logique" „et l'Encyclopédie" on éprouve la même émotion qu'au sommet d'une grande montagne. L'air manque, la vue se trouble; on n'est plus en pays humain; on n'aperçoit d'abord qu'un entassement d'abstractions formidables, solitude métaphysique où il ne semble pas qu'un esprit vivant puisse habiter; à travers l'Etre et le Néant, le Devenir, la Limite et l'Essence, on roule, la poitrine oppressée, ne sachant st jamais on retrouvera le soi uni et la terre. Peu à peu la vue perce les nuages; on entrevoit des ouvertures lumineuses; le brouillard s'évapore; devant les yeux se déroulent des perspectives infinies, des continents entiers s'étalent embrassés d'un coup d'oeil; et l'on se croirait arrivé au sommet de la science et au point de vue du monde, si, là-bas, sur un coin de table, on n'aperçoit un volume de Voltaire posé sur un volume de Condillac".

Efter brevene kan vi i detalj følge Taines studium av Hegel. Begeistringen er til at begynde med overvældende ; Hegel er Spinoza multiplicert med Aristoteles; og hans logik er den eneste virkelige metafysik som litteraturen har.1 Men kritiken kommer snart tilorde; en maaned efter knurrer Taine over „ce casse-tête chinois, appellé vulgairement la Logique de Hegel";2 og to maaneder senere har kritiken helt overtaket:

„Atter en illusion tapt. Det er stort, men det er ikke den sande metafysik. Metoden er kunstig, og denne konstruktion av det Absolute som man har skrytt saa av, er unyttig".3

Han har faat øie paa at hele systymet er hypotetisk og mangler grundvolden, at metoden er arbitrær og systematiseringen forvridd.4 — Man er nu engang ikke kommet op i slike svimlende høider, naar man deroppe fra kan opdage et par bøker paa et bord ! —

Man har villet gjøre Taine til Hegelianer; efter min mening absolut med urette. Selvfølgelig kan man i Taines verker plukke ut endel Hegelske slagord ; men det er slike uttryk som fra Hegel er gaat over i almindelig filosofisk sprogbruk.5 Hegels idéer har hat indflydelse paa den retning Taines tanker tok, ikke paa selve indholdet av dem.

Men det hindrer ikke at Hegels indflydelse paa Taines tænkning er indlysende og grundlæggende. Taine har da ogsaa

1 Corr. 1, s. 154 og 163.

1 Corr. 1, s. 180.

' Corr. 1, s. 217. Cfr. Corr. 1, 274.

* Sml. Voyage en Italie Vol. 1, s. 114.

5 Se som eksempel Phil. cl. s. 370. En enkelt av Taines kulturhistoriske formler, momentets indflydelse, hviler paa Hegel. Se Kap. 3.39

øinene fuldt aapne for Hegels betydning og støtter sig gang paa gang til ham. I 1874 skriver Taine, at man i

næsten alle tyske historiske verker kan merke Hegels tænkning;1 i jan. 1870 ind-byr han sammen med Renan til at reise et mindesmerke for den tyske tænker; og i diskussionen av sin egen historiske metode som i sit angrep paa de franske spiritualister vil han finde støtte i at bruke Hegels navn.2

Hegels system og endnu mere Hegels systematik er langt fra Taines tanker. Hegels dialektiske metode, med dens treleddede fremgangsmaate gjennem thesis og antithesis til synthesis, hører en ganske anden verden til end Taines abstraktion og analyse. Det som er igjen, er synet paa historien som viden-skap, et syn som danner en integrerende del av hele den tyske filosofi i det 19. aarhundredes begyndelse, men som kanske Hegel har fremsat paa den videste basis og med det største overblik ; et syn, som besst har vist sig i alle tidens mange forsøk paa at skape en „Philosophie der Geschichte".

Denne opfatning av historien er — gjennem Winkelmann og Lessing, gjennem Herder op til Hegel — baaret av idéen om en utviklingens lov. Naturen er for disse filosofer ikke et system av mekaniske lover, slik som den var det for Hobbes, for Descartes og Spinoza. Naturen har sit eget indre liv efter egne indre kræfter, har sin egen utvikling efter organiske lover. Det samme gjælder for menneskeslegten selv. Ogsaa den blir opfattet som en stor organisme som handler efter sine egne organiske lover og hvis utvikling regjeres av en stor evo-lutionslov. Dette er det som systematiseres i deres „Philosophie der Geschichte". De forskjellige sider av menneskelig kultur blir ikke længer løsrevne enkeltheter, men opfattet som led i et stort hele. Kunstverker og litteratur, filosofiske og religiøse systemer, institutioner, som sprog, blir historiske vidnesbyrd om menneskehetens utvikling, blir psykologiske dokumenter, som gir besked om tidens tanker og tidens liv; og mot den gamle opfatning av institutioner og systemer og verker som sprunget ut av en enkelts viljesytring satte de tyske filosofer sine grupper av virkende aarsaker, som i hvert enkelt tidsrum av et folks historie sætter det specielle præg paa alt folket har skapt. Den fyldigste gjennemførelse av dette synspunkt findes i Herders »Ideen zu einer Philosophie der Geschichte" og paa filosofisk grundlag i Hegels „Philosophie der Geschichte".

Taine har tat denne opfatning fra Hegel3, og det er denne

1 Derniers essais s. 197.

2 Se Iste (supprimerte) fortale til „Essais" og fortalen til „Les philosophes classiques".

s Corr. 1, s. 274.40

opfatning han altid vender tilbake til i sine egne undersøkelser som i sin diskussion. Derfor hævder han ogsaa stadig at historien som videnskap er skapt i de sisste 50 aar før hans egen tid ; og det er dette han tænker paa, naar han fremhæver at alle tidens store idéer er skapt av tyskerne: for os er det bare en pligt at tænke dem paany.1

Men, ogsaa her mellem Hegel og Taine, finder vi en ændring i opfatningen, en ændring som blir avgjørende for hele Taines livsverk. Den møtes, denne tyskernes historiske opfatning, med Taines egne iagttagelser, med det han har lært av sine egne ukritiske ungdomsforsøk. Efter Guizots mønster hadde han git sig til at finde ut de store lover for den historiske utvikling ; men han hadde selv indset det forhastede og forfejlede i sine forsøk fordi han, før han kunde finde utviklingslovene for menneskeheten, maatte kjende mennesket selv.2 Tyskerne samlet sit arbeide i helhetssyn over menneskeslegtens og folkeslagenes utvikling. Taine retter sit blik fra menneskeheten til selve mennesket. Hans store indsats i kulturhistorien er, at gjennem det psykologiske dokument som han har til behandling — et kunstverk, et digterverk, et filosofisk system, en religion — søker han at trænge ind helt til det primitive psykologiske faktum som forklarer det hele ; han sø-ker av dokumenterne ikke alene at klarlægge den historiske utviklings gang, men ogsaa at vise den mentale struktur som ligger til grund for den.3 Naar han i sine senere aar saa ut over sit samlede arbeide, hævdet han bestandig, at han aldrig hadde skrevet noget andet end psykologi. Det er ogsaa det eneste rigtige synspunkt, naar man vil søke at trænge ind i hans verk.

Slike idéer er det som har fyldt Taine da han i læreraaret begyndte sin selvstændige virksomhet. Men sin arbeidsplan tro har han først villet grundlægge sit eget system. Han har tænkt sig sit livsverk som en stor déduction, først teorien, saa anvendelserne, først hele systemet bygget op, saa realisere det i politik. Paa samme maate vil han opkonstruere sit system, først grundlægge den psykologiske teori ; saa anvendelsen av den i en

Philosophie der Geschichte. Derfor vælger han sig til doktoravhandling en undersøkelse av sansningerne.4

Mere centralt kunde han ikke begynde sit verk. Avhandlingen om sansningerne er ikke utgit. Men vi vet av hans filo-

1 Litt. angl. 5, s. —

5 Corr. 1, s. 22.

8 Utviklingen i Tyskland er ganske parallel. Ogsaa der grundlægges samtidig med Taines en „Völkerpsykologie". At der er sammenhæng er mulig. Men hvordan kan jeg ikke avgjøre.

4 Han har, efter brevene, først tænkt litt paa en avhandling om Hegel.41

sofiske stilling, av hans senere arbeider og brevene, hvad det er han i den har villet. Han har villet gi en analytisk fremstilling, altsaa den dekomposition av sjælslivets fænomener som mangler hos Condillac, og hans stilling til Condillac og hans egen senere fremstilling i „De l'intelligence" gir os hvilke resultater han er kommet til. Hans avhandling om sansningerne har været en videnskapelig underbygning av Condillacs idé om at hele sjælelivet reducerer sig til sansningerne, som hører legemet til. Men hvis han ikke kunde begynde mere centralt for sit eget arbeide, kunde han heller ikke kommet værre i det med hensyn til den herskendes skoles meninger. Paa en underhaandshenvendelse til Ad. Garnier om emnet kunde god-kjendes, fik han et bekræftende svar; men samtidig ogsaa skarpe protester mot de konklusioner han var kommet til, og — en henstilling om at gaa over i litteraturen, fordi han ikke egnet sig til at være filosof.1 Dog skrev Taine sine to theser færdige — den latinske er bare en slags supplement til den anden avhandling om sansningerne. Garnier, som paany fik av-handlingerne, stemte avgjort for forkastelse med henvisning til at Taines konsekvenser ikke kunde forsvares; han fik tilslutning av de to andre dommere og avhandlingerne blev avvist (15. juli 1852); to maaneder efter fulgte utnævnelsen til Besançon og Taines avsked fra statstjenesten.

Brevene gir selvfølgelige uttryk for den bitterhet slik behandling maatte vække. Men nedslaa arbeidslysten og svække energien, langt ifra! Næsten i samme øieblik er planen lagt om ; Taine vil ta en doktorgrad paa et ufarlig litterært emne. I begyndelsen av aaret hadde han tænkt paa en agrégation i litteratur, og hadde da studert fabelens historie. Noget av dette stof maatte han vel kunne bruke — 27. juli har han planen færdig til en essai om La Fontaines fabler; i løpet av vinteren skriver han sine to theser og forsvarer dem 30. mai n. a. Men han opgir langt fra sit arbeide med at grundlægge en teoretisk psykologi som støtte for sine senere studier. Han tar op igjen sit arbeide om sansningerne, men paa en bredere basis, og begynder i dette aar utarbeidelsen av en stor „Théorie de la connaissance". Ved siden av dette fortsætter han arbeidet med at indsamle stof; nu er naturvidenskapernes tid kommen. Han følger kurser i zoologi og botanik, og dissekerer paa La Sal-pêtrière. Og saa har han endelig skoletimer for at klare de budgetmæssige vanskeligheter !

1 Corr. 1, s. 276.42

2.

Om Taines latinske dissertats „De personis Platonicis" behøver jeg ikke at si mange ord; den er ikke av de arbeider, som tæller med i hans produktion, i alt væsentlig sammen-kjedninger som den er, av oversættelser fra Platons dialoger. Noget av stoffet vil man finde igjen i den senere essai „Les jeunes gens de Platon" i „Essais de critique et d'histoire". Man merker baade i dissertatsen og i essaien et forsøk paa i oversættelserne at bevare Platons tone, og forsaavidt er der i dissertatsen litt av et program og litt av en opposition. Platon var før oversat i fransk høiretorisk stil, i elegante, vel avbal-lancerte perioder og i vel polerte vendinger; det var Victor Cousins arbeide. Men, selvom oppositionen er der i dissertatsen, uttaler den sig ikke tydelig.1

Dissertatsen er skrevet paa latin ; alle hans biografer fra Monod til Giraud gir Taine attest for at han behersker latinen helt ut. Paa mig gjør den indtryk av at være en særdeles letlæst, litt almindelig og farveløs og noget franskklingende skole-latin ; men jeg tør selvfølgelig ikke hævde nogen mening mot alle de andre autoriteter. Bare paa et eneste sted, forekommer det mig, tar stilen virkelig flugt og fart. Det er der, hvor Taine taler om

Sokrates' metode, en metode som har fornyet græsk filosofi og skapt grundlaget for al fremtids tanke.2

Men der er i dissertatsen et karakteristisk træk, som er blit helt borte i Essaien. Set i grundplan hviler dissertatsen nemlig paa en vældig forenkling av problemet, og derav følger en sterkt skematisk fremstilling. Taine skildrer de unge Atheniensere fra Platons dialoger, vil vise deres liv, deres tænke-maate, deres idealer. Mot dem stiller han de fuldvoksne, som av naturen er konservative, tilhængere av traditionen og motstandere av reformer. Hos de unge bor Sokrates' idéer; og i Sokrates' tragedie vil han finde sammenstøtet mellem disse to leire, og det gamles seir. Taine ser problemet i sterk forkortning, han ser bort fra alle sidehensyn, bygger det hele paa to store virkende kræfter og deres sammenstøt. Og med dette er vi med en gang inde i noget av det mest typiske for Taines teknik.

Naar han begynder at beskjæftige sig med et problem, er forenkling det første han søker. Hvis ikke problemet lar sig samle med en gang under et stort enkelt grundsyn, saa tvinger han det tilbake dit. Uten en slik forenkling, uten at ha „formlen for

1 Sml. Corr.

1 Se De personis Piatonicis s. 73 flg.43

tingen", kan han ikke arbeide — ja uten det kan han ikke skjønne nogen ting; han definerer engang verbet at vite: „savoir est considérer à part certains points d'un objet en négligeant le reste";1 det er sin egen maate at arbeide sig frem til en viden, han beskriver.

Et slikt grundsyn faar selvfølgelig sterk indflydelse paa Taines teknik. Han bryr sig ikke med at gi mange detaljer, vil ikke gi et fuldstændig billed ; hans fuldstændighet gaar aldrig længer end til den idé, det problem, som han vil belyse, staar klart. Han skriver for den intelligente læser, eller endog for den intelligente læser som før er helt inde i stoffet som behandles. Det han vil gi, er en nygruppering i det store, en fremstilling i grundplan som viser hvorfor den bygning, som blev reist paa denne grundplan, netop maatte faa den arkitektur den fik. En detaljundersøkelse, en essai, en fremstilling av et lands litteraturhistorie er nemlig for Taine ikke et maal i sig selv; de er bare midler i en større saks tjeneste, trappetrin som fører op til den store videnskap om mennesket som han vilde skape. Og derfor finder jeg i dissertatsen „De personis Platonicis" det første vink om Taines senere litterære teknik.

I den anden dissertats, „Essai sur les fables de La Fontaine", stiller Taine for første gang en forfatter i nøie sammenhæng med den tid han lever i, og med dette har han rørt ved den idé som bærer hans senere litteraturhistoriske arbeider. Men det er endnu ikke helt gjennemtænkt, endnu litt uklart. Hovedinteressen i essaien om La Fontaine ligger nemlig ikke i at stille hans personlighet og hans verker mot tiden for i dem at finde gjenspeilingen av tidens tanker og tidens liv. Essaien om La Fontaine er en avhandling om æstetik; meningen med den er ved en analyse av fabelen at lægge frem materialer til en videnskapelig definition av begrepet „det skjønne".2 Et kort overblik over fabelens historiske utvikling gir Taine tre forskjellige stadier i dens liv. Oldtidens fabel er filosofisk; den beskjæftiger sig ikke med personligheter, men med typer, og er intet andet end et læredigt i forklædning; Middelalderens fabel — den barnslige fabel— glemmer helt filosofien; den vil ingenting andet end at more. Mot dem begge staar den moderne fabel med sin typiske repræsentant i La Fontaine. Den vil som Oldtidens fabel filosofere ; den vil som Middelalderens more; men den lægger en ting til, kunsten. Og da vil man altsaa ved i detalj at bestemme principperne for La Fontaines fremgangsmaate kunne paavise, hvad „kunst" egentlig er.

1 La Fontaine (3 utg.) s. 321.

5 Essai sur La Fontaine, s. 1—2, fortalen til 2den utg. og Corr. 2, s. 41.44

Derfor er det Taine gjennemfører en analyse av La Fontaines verk fra de forskjelligste utgangspunkter. Han gjennemgaar skildringen av personligheterne og viser hvordan der hos La Fontaine findes et helt samtidig portrætgalleri, fra Kong Løve som er tegnet med Ludvig den 14.s træk, fra den typiske hofmand i Versailles, Hr. Ræv, og den plumpe provinslandjun-ker Hr. Bjørn, like ned til de klasser som bare er til for at spises, utbyttes og

undertrykkes. Han behandler La Fontaines dyreverden og hans gudeskildringer, søker principperne for hans komposition og stil og gir tilslut et portræt av selve manden.

Fremgangsmaaten er naturvidenskapens ; den er, som Prévost-Paradol1 rigtig har set, fra den sammenlignende anatomi. Taine sammenstiller persongalleriet hos La Fontaine med det der gives av de to andre forfattere som i samme aarhundrede forsøkte at skildre mennesket ; med de typer som findes hos satirikeren La Bruyère, og med portrætterne som historikeren Saint-Simon gir. La Fontaine som dyreskildrer holder Taine nøie sammen med tidens typiske naturforskning, Buffon, La Fontaines fabelteknik, stiller han mot Oldtidens og Middelalderens fabel ; og paa denne maate finder Taine endelig ind til det som er det specielle for den kunstneriske behandling. Der er to principper i den ; samle alle emnets detaljer under en eneste idé ; saa utvikle denne hovedidé i en række enkelte træk. Denne enhet, som hovedidéen gir, skaper ogsaa kunstverkets harmoni ; og denne harmoni er det som er skjønhet:

„La beauté est une perfection de l'objet qui donne un plaisir au spectateur. Unité, diversité; telles sont les deux qualités dont l'alliance donne à l'âme les plaisirs purs et aux objets la perfection vraie".

Det er en ung mands æstetik, og en ung mand hvis tænkning har tat sin form under læsningen av tysk filosofi; Essai sur les fables de La Fontaine er Taines mest Hegelske arbeide. Det er fra ganske anden kant Taine 15 aar senere nærmer sig de samme problemer; da behandler nan kunsten i dens sociologiske sammenhæng. Men det er paa grundlag av de samme idéer. —

Ved metoden er det avhandlingen har betydning i Taines produktion. For første gang sætter han ut i praksis sin idé om en sammenhæng mellem naturvidenskaperne og historien. For første gang gjennemfører han indenfor aandsvidenskapen en stor analyse slik som han har tænkt den efter mønster fra den sammenlignende anatomi.

Utenfor dette har boken liten betydning; man merker, at

1 Revue de l'instruction publique, juin 1856.45

det er et emne som ikke har tat hele hans interesse. Essaien er tungt bygget og litt knortete skrevet. Taine har en ren mani for at belægge sine paastande med filosofiske almensætninger, og av dem er ikke saa faa i et temmelig almindelig landeveistraver-kostume. Der er i skildringen av personligheten La Fontaine intet som varsler om den maate Taine senere søker ind til personligheten paa; av sjæleanatomien, som senere blev Taines eneste maal, findes ikke et spor. Vel fremhæver han i La Fontaines ironi en sindsstemning, som stadig bestemmer tonen i hans verk. Men der er ingen systematisering i skildringen, slik som vi stadig senere ser det. Det er en studie i gammel litteraturhistorisk stil. Maalet er at skildre personligheten som kunstner, i sit liv og blandt sine omgivelser; ikke at dissekere, slik som det senere blev. Og som skildring hæver den sig ikke over det almindelige.

Disse ting gjør, at Taine aldrig selv har sat sit verk saa særlig høit. Fortalen til anden utgave er nærmest en undskyldning for boken ; og da den fire aar senere paany var utsolgt, omarbeidet han den helt og holdent (se nærmere Kap. 3).

Paa disse to avhandlinger forsvarte Taine sin doktorgrad med glans. Men alt inden den tid hadde han en ny plan færdig. Akademiet hadde for 1854 sat op en prisopgave om Titus Livius som historiker med en undersøkelse av den senere historiske kritiks stilling til ham. Taine bestemmer sig for at konkurrere om prisen, skjønt det ikke var noget som trak hans interesse i retning av opgaven. „Jeg har bestemt mig for Titus Livius og begyndt at læse idag" skriver han 11. april 1853 til sin ven Ed. de Suckau.1 — „Denne Titus Livius er ikke morsom ; han er en frasemaker, som hverken søker sandheten eller livet, men som er moralist og orator. Jeg blir nødt til at rose ham mere end han fortjener."2 I juli er hele dispositionen færdig, et brev som Taine skriver til Cornelis de Witt, gir et helt forhaandsresumé av alt som boken kom til at indeholde.2

Et slikt forhaandssyn har selvfølgelig ogsaa bestemt hvad boken kunde bli. Den er mindre et forsøk paa at skildre Livius, paa at trænge ind i hans tankegang og hans tid, end anvendelse av en historisk metode; og nogen begeistring for Titus Livius, eller for opgaven selv, kommer ikke tilorde i den. Da den saa i juni næste aar kom til diskussion i Akademiet, vakte den voldsom strid; man bebreidet Taine at han manglet respekt for Titus Livius

saavelsom for de andre store navne ; at han hadde en for moderne opfatning av historien og en for litet

1 Corr. 1, s. 331.

1 Corr. 2, s. 7-9,46

alvorlig stil. Og tiltrods for at Taine i Guizot, i Sainte-Beuve, hadde varme forsvarere, blev utdelingen av prisen utsat og avhandlingen sendt tilbake til omarbeidelse. Taine var alt under skrivningen lei det hele, og var selvfølgelig ikke tilsinds at at ville ta den op paany. Omarbeidelsen blev da ogsaa derefter; et par uttryk som hadde vakt Akademikernes forfærdelse, blev strøket — som at Bossuet hadde skrevet historien „som for et barn". Men Taines motstandere hadde slaat et slag og gav sig; Taine fik sin pris, og aaret efter forelaa „Essai sur Tite-Live" trykt (1856). Da var den forsynet med følgende fortale:

„L'homme, dit Spinoza, n'est pas dans la nature „comme un empire dans un empire", mais comme une partie dans un tout; et les mouvements de l'automate spirituel qui est notre être, sont aussi réglés que ceux du monde matériel où il est compris.

Spinoza a-t-il raison ? Peut-on employer dans la critique des méthodes exactes? Un talent sera-t-il exprimé par une formule? Les facultés d'un homme, comme les organes d'une plante, dépendent-elles les unes des autres? Sont-elles mesurées et produites par une loi unique? Cette loi donnée, peut-on prévoir leur énergie et calculer d'avance leurs bons et leurs mauvais effets? Peut-on les reconstruire comme les naturalistes reconstruisent un animal fossile? Y-a-t-il en nous une faculté maitresse dont l'action uniforme se communique différement à nos différents rouages et imprime à notre machine un système nécessaire de mouvements prévus? On a essayé de répondre Oui; et par un exemple".

Det er første gang Taine sætter frem sit program, en fanfare som melder en ny ridder paa turneringsplassen. Hvad de lærde herrer i Akademiet har sagt til denne trosbekjendelse, vet man intet om.

Ifølge Taine er Livius langt fra at være historieskriveren, som skal skildre, tegne livfulde portræter og gjengi situationer med dramatisk liv; og han er likesaa langt fra at være den filosofisk skolerte og kritiske historiker, som intet bestemt maal har for øie, som bare vil ordne og gruppere og søke frem til de store herskende lover, ut fra en eneste tanke : at søke det som er sandt. For Taine er Livius den typiske orator, som altid har tankerne henvendt paa sit publikum, som vil overbevise os og opbygge os og ved sin indflydelse føre os frem paa den rette vei. Egentlig var han skapt til at spille en politisk rolle i folkeforsamling eller senat. Men under Augustus var politiken færdig, og Livius' evner fandt ikke den anvendelse de passet til. Saa blev han historiker, og vi finder i hans historie alle de træk som skaper den typiske orator, det utpræget patriotiske sindelag, den slet skjulte moraliserende tendens, enhetssynet og den eleverte stil, ikke den kritiske og filosofiske historiker. Som historiker har han alle de gode sider som findes hos en fremragende politisk taler: han har sine belægsteder i orden,47

har samlet vigtige dokumenter, har villet være upartisk, har altid gjort opmerksom paa de steder hvor hans viden klikker, har stadig holdt de forskjellige vidnesbyrd mot hinanden, har et klart blik for de store almindelige sandheter og en levende patriotisme. Men han er taler og naar derfor ikke op til den virkelige kritik ; han er ved sin patriotisme blit partisk for Roms sak ; og som taler er han bundet til den traditionelle form og sine forgjængere, og trænger ikke tilbake til de oprindelige kilder. Fordi han er taler, naar han heller ikke op til den virkelige historiske filosofi ; vel har han set én grund til statens sammenfald : i sædernes forfald; men han naar i sine ræsonnementer over utviklingens gang ikke længer ind end til de historiske sandheter man finder uten at lete efter dem. Som orator er han heller ikke blit historisk skildrer. Han søker at vise os eksempler til efterfølgelse istedenfor at tegne individuelle portræter. Hans karaktertegning er skissemæssig, og han har klarere blik for de store usammensatte menneskelige lidenskaper end for det specielle, sammensatte, som danner en personlighet, en nation. Og han gir os almindelige karakteristiker istedenfor at gjenopvække situationen med helt illuderende liv. Hans historiske verk er da heller ikke blit mere end bunker av usigtet materiale og stumper av retorik.—Taines Essai sur Tite-Live har en iøjnefaldende fordel. Den søker at trænge ind til selve manden, den drukner ham ikke i pytter av citater og under cascader av filologi, slik som man ellers saa ofte ser det i klassisk litteraturhistorie.

Men som undersøkelse er den svak,1 kanske den vekeste, mindst intense, som Taine nogensinde har skrevet. Næsten overalt har man et indtryk av at det er en opgave, man har stillet forfatteren, ikke en opgave, som han har stillet sig selv. Det som mangler i Essaien om Titus Livius, er at Taine ikke har gjort forsøk paa at sætte sig ind i tidens tankegang, paa at bli samtidig med den han skriver om. Derfor har han ikke kunnet forstaa og er faldt i den, litt løjerlige, indvending som karakteristikken „orator" egentlig dækker. For de som Taine først og fremst har at indvende mot Titus Livius, er i virkeligheten at han ikke har tat sine idéer fra den moderne historieskrivning. Han har ikke — som Michelet — evnen til at skildre, til at tegne et nuancert portræt, til at skape paany en situation. Han har ikke — som Niebuhr — det fine, varsomme instrument som moderne kritik er. Han har ikke — som Guizot — gjort forsøk paa at trække op de store liner, paa at finde de historiske lover. Han kjender intet til den moderne historiske filosofi ; og han har ikke engang læst Hegel!

1 Se særlig indledningen som utvikler hvordan Livius blev orator.48

Boken er heller ikke skrevet med nogen videre verve. Den litt tunge opbygning, den skematiske konstruktion og den samme tendens til at ville begrunde sine synsmaater ved vage filosofiske almensætninger som var saa utpræget i essaien om La Fontaine — disse ting er det som i stilistisk og teknisk henseende sætter sit præg paa prisavhandlingen om Titus Livius.

Den blev da ogsaa den bok av alle som Taine satte lavest. Han har ikke engang i den fundet en idé han kunde bruke, saa han tok boken op igjen og omarbeidet den. Han var alt under utarbeidelsen træt av den; og dette steg bare da han høsten efter læste den paany; da var han like ved at beklage at han hadde ofret 6 maaneders arbeide paa den.1 —

Allikevel har essaien om Titus Livius sin plass i Taines produktion; der er det han for første gang bruker sin teori om „hovedevnen", „la faculté maîtresse". Dette er den første av hans saa berømte formler. Han gjennemfører den i sin bok baade for hovedpersonen, Titus Livius, og de andre personligheter han taler leilighetsvis om — for Hannibal f. eks., som han paa trods av skildringen hos Livius gjør til en samvittighetsløs og brutal renæssance-condottiere. Paa denne første av Taines formler maa vi se litt nærmere for at forklare hvordan den er blit til.

Victor Giraud mener2 at Taine har sin formel fra Schelling, som i sin „Philosophie der Geschichte" beskjæftiger sig meget med talentets „überwiegende und vorherrschende Seelenvermö-gen", men nævner at paa den anden side findes næsten en pendant til Taines uttryk hos Pascal; paavisninger som er ganske rigtige — hvis de ikke var ganske misvisende. De rører ikke ved det som er det centrale i Taines teori, formuleringen i et aarsaksforhold. „La faculté maîtresse" er ikke en „dominerende evne" ved siden av en række andre. Den er for Taine hovedevnen, den bestemmer menneskets virksomhet paa alle felter; og menneskets alle andre evner er ikke sideordnet slik at det bare mellem dem er en kvantitetsforskjel. De er underordnet under hovedevnen, som hersker over hver av dem ; og hele talentets særpræg kan avledes av dette ene.

Det er formuleringen som er det nye hos Taine. Saken selv er gammel; saalænge der har været studier over en personlighet til, har dette været tekniken. Enhver har forsøkt at gruppere skildringen av en personlighet om et eller et par træk, som er det specielle for ham. Med sit psykologiske skarpblik og med sin sympatetiske forstaaelse gjorde Sainte-Beuve av

1 Corr. 2, s. 24.

' Giraud s. 41.49

denne teknik en metode,1 — en metode scm vi alle følger den dag idag. Taine formulerer det som en naturvidenskapelig lov ; hos ham blir det ikke længer en psykologisk metode, men psykologisk anatomi.

Formlen, loven om hovedevnen, er intet andet end en nødvendig konsekvens av hans psykologi støttet av Taines Spino-zistiske idé om en aarsakssammenhæng,2 en idé som har faat større indflydelse paa formuleringen av loven om hovedevnen end paa indholdet av den. At forme loven ut under henvisning til Spinoza er polemik, intet andet. Taine mente at finde grundlaget for hele vort sjæleliv i sansningerne. Er der da en utpræget eiendommelighet i mandens maate at sanse paa, vil dette nødvendigvis sætte sit merke i hele mandens sjæleliv.

Derav er loven om hovedevnen dannet.

Vi har en farveblind mand. Han vil male. Ingen er jo i tvil om at hans farveblindhet vil faa en væsentlig indflydelse paa det han utfører. Sæt nu han ikke er dristig nok til at male; han stikker eller han raderer. Ogsaa i dette verk, i hans gjengivelse av farven som valør, vil et øvet øie kunne se hans farveblindhet. Eller han blir forfatter. En skarp iagttager vil kunne opdage hans egenhet i hans naturskildringer som i hans interiører. Men, han er slet ikke kunstnerisk begavet, denne vor farveblinde mand. Allikevel vil man kunne lægge merke til anomalien i hans maate at opfatte farver paa; det vil merkes i hans klædedragt, i hans maate at indrette sit hjem paa, i hans arbeide — i alle fald hvis han er manufakturist. Det er en saa evident sandhed som ligger i Taines teori.

Om man kan anerkjende Taines teori i hele dens rækkevidde, kommer altsaa tilslut an paa om man deler hans psykologiske grundsyn eller ei. At diskutere selve dette hører ikke hjemme i en avhandling som denne. Men det som er grundlaget for Taines teori, er efter min mening uimotsigelig rigtig.3 Det blir bare et spørsmaal, hvordan man anvender den. Og i den anvendelse som Taine gjør av loven, maa den forkastes.

Vi er straks inde i den centrale feilopfatning hos Taine med hans paavisning av hovedevnen hos Livius. Livius er orator. Men det er et træk som ikke har noget at gjøre med hans opfatning av tingene, men med hans anvendelse av det han har opfattet; ikke med hans maate at danne idéer, men med hans maate at bruke dem paa. Det er ikke et grundtræk; det er et træk som hører den litterære façade til. Dette er

1 Cfr. Sainte-Beuve Quelques écrits de Taine i Causeries de Lundi B. 13.

5 Fortalen til Essai sur Tite-Live.

5 Det er samme grundsyn som har skapt den moderne stilforskning.

Taines feilsyn i anvendelsen av loven om hovedevnen. Han søker ikke dypt nok ned i sjælelivet; han blir oppe i de øvre etager.1

3.

3 hele bøker skrevet paa 12 maaneder, og en fjerde paabegyndt; ved siden av dette fortsatte studier med forelæsninger og dissektion; og ved siden av dette skoletimer for at leve — en behøver vel ikke engang at nævne hvor slikt arbeide fører hen. Da Taine hadde indlevert sin Titus Livius til Akademiet, var baade hjerne og krop utslitt hos ham; han fik en lang periode hvor alt tankearbeide forbød sig selv, nogen lange triste maaneder hvor han læste litt, spilte litt, gik lange turer eller laa paa sofaen, og hvor han maatte ta sig sammen med al sin kraft for at vedbli med sine skoletimer. En ondartet laryngit slog sig til, han mistet næsten stemmen ; — og denne laryngit blev den egentlige anledning til Taines bok om sin reise til badestederne i Pyrenæerne. Hans læge forordnet ham en badekur, og Pyrenæerbadene var berømte for sin virkning mot hals- og brystsygdomme. Ved et tilfælde bragte nogen av hans venner ham i forbindelse med den kjendte forlægger Hachette, som bestilte en reisehaandbok over Pyrenæerne; og slik blev „Voyage aux eaux des Pyrénées" til.

Denne boken betegner noget helt nyt i Taines produktion. Ta et bymenneske hvis ben aldrig er kommet utenfor fortau-gets asfalt, og sæt ham paa en ø i Stillehavet med besked om at han skal finde sig selv tilrette. Jeg tror ikke forandringen vilde være større for ham end den blev for Taine, da han blev tvunget til at vende sine studier ryggen for en stund. Vel hadde han ikke levet noget egentlig indeliv; han hadde forlængst lært at søke ut fra sit studieværelse, var forlængst begyndt at finde sjælebot i det at føie sit eget lille selv gli op i den store Moder Natur. Men det var utelukkende et tankeliv han hadde levet. I sin naturbetragtning hadde han med én gang søkt ind til den store enhet — en enhet som han omfattet med religiøs begeistring; derfor nærmer han sig aldrig naturen uten i en religiøs ærefrygt. Hans tanke søker i den de store principper, akkurat som naar den vil trænge ind i et filosofisk system; hans øie søker ikke ned til lysvirkninger og former og farver. Han filosoferer over naturbetragtning og naturfølelse ; han iagttar ikke.

1 Jeg kan ikke her komme mere ind paa detaljer. Se nærmere diskussionen i Kap. 3.51

Taine reiser altsaa til Pyrenæerne ; tanken trænger hvile. Hjernen har for øieblikket ikke plass til flere store principper end dem den alt har tat imot. Han kommer til helt nye forhold som han ikke før har anet; ser nye typer av mennesker, nye naturomgivelser, nye egne og nye sæder. Alt dette tvinger sig ind paa ham, han maa se og høre og lugte og fornemme ; hjernen har nok med dette; den faar ikke tid til at rubricere og gruppere og abstrahere og formulere, og stadig beskjæftige sig med at finde aarsak og betingelser. Han slentrer langs skogstien ; øiet blir ikke kvit alle farveskiftningerne i løvet, i græsset, i stenen ; det følger lyset som skjærer igjennem en tæt løvkrone, og er bare optat av alle de rike nuancer med skygge og lys. Han følger langsmed elven, opmerksomheten blir grepet av de sære lysbrytninger i skummet fra fossen, eller øiet søker bunden i de dype grønskimrende høler hvor elven har et stillere løp. Han kommer ind i en lukket avdal hvor fjeldvæggene stiger ende bent tilveirs. Han lægger nakken bakover ; blikket følger fjeldsiderne helt tiltops hvor isbræen hænger utover, og kommer saa nedover igjen sammen med bækkene som hænger som sølvstriper utover fjeldvæggene. Men hvor er der en utgang igjen fra denne lukkede gryte? Blikket søker at finde en — er det dér? Eller skulde det være derborte? Og han er spændt — akkurat som alle vi andre har været det — paa hvordan i al verden en skal slippe videre frem. Over alle disse oplevelser glemmer Taine, næsten, sin filosofi.

Saa sitter han paa hotellet om aftenen og skal skrive for Hachette. Pennen løper av sig selv; den skal ha med alt han har set og oplevet i dagens løp, saa den faar ikke tid til at bygge op sine lange, vel avbalancerte perioder; hjernekisten er fuld av iagttagelser, den faar ikke tid til at begrunde dem med filosofiske almensætninger. I sine tidligere verker er det ingen konjunktion Taine bruker slik som aarsakskonjunktionen „ti"; knapt et adverbium han liker at anvende slik som : altsaa. Men nu ligger filosofien med sin „altsaa" og sin „ti" igjen i Paris. Alt han har set i dagens løp, folketyper og lysvirkninger, svære svarte fjeldvægger og fossefald, alt hvad han har hørt paa taket av diligencen, ved middagsbordet i hotellet, av en gammel bondekone som skal til landsbyen med smør; alt slikt stimler paa ham igjen og vil være med i det han skriver; og former sig i korte knappe sætninger som marsjerer op ved siden av hverandre uten nogen høitidelig og logisk overgang.

Slik er „Voyage aux eaux des Pyrénées" blit til. Den er skrevet slik som en slentrer langs en sti og ser snart op, snart ned, snart paa en sten i bækken og snart paa en rot i stien. Den er tænkt slik som tanken gaar naar man egentlig slet ikke52

tænker. Og den er baaret av en saa vaaken iagttagelse, en verve og en elskværdig malice, saa den er blit en forunderlig levende indsmigrende bok.

Filosofien er langt borte. Før gik tanken fra det store almindelige ned til det specielle, og en paavisning fik karakteren av en logisk deduktion. Gaar tanken nu til det almindelige, er det i alle fald den motsatte vei. Det hænder ogsaa i boken om Pyrenæerreisen at Taine av en række iagttagelser vil trække ut en almindelig gjældende bemerkning. Men da søker han oftest at more sig selv og andre i et frækt paradoks.1

„La science" og hele den høitidelighet som den trækker efter sig, er likesaa langt væk. Rigtignok staar der midt oppe i en liste over brukbare hoteller, med utførlig besked om bekvemmeligheter og mat og priser, en liten notis om fysiologen Borden, som er født i Pyrenæerne, og en henvisning til det verk som gir besst besked om hans idéer og arbeide.-' Men den kommer saa uventet dumpende, at det bare virker fornøjelig. Og skildringen av plante- og dyreliv, og av stenverdenen, er ikke befængt med naturvidenskapelige oplysninger — tvertimod

„Det sies at man aldrig skriver saa godt som om et emne man ikke vet noget om. Det skulde jo forpligte mig til her at sætte ind et kapitel naturhistorie.....Men uten at være botaniker, kan man se med glæde paa planterne, se som ret og slet interessert, for at bruke op en time, hvor en ikke har noget at bestille."3

Det høres saa selvfølgelig og saa liketil — men det var netop det Taine aldrig hadde kunnet.

Litt litteratur er med, saan leilighetsvis. Han reiser forbi Re-benac hvor Bitaubé hadde sit slot — han som i egte klassisk aand gjorde retorik ut av Iliaden og Bibelen ; og Taine tilføier i en note: „Læs — eller rettere læs ikke — hans „Joseph"4 Han kommer til det sted, hvor man trodde Rolandsslaget hadde staat, og siden „enhver

Pyrenæerreisende en taaket dag i en bortgjemt kløft har gjenoplevet slaget", gjenfortæller han hele sangens beretning om slagets gang.5 Og han gir lange utdrag av en jour-

1 Se f.eks. s. 116—17 beskrivelsen av en landsbykirke; den ender med en paastand om at „l'amour du beau commence toujours par l'amour du laid".

* s. 260.

• s. 174.

4 s. 17.

' s. 85.53

nal fra en bestigning av Maladetta, hvis nogen anden efter det skulde faa lyst til at gjenta forsøket.

Han er i det hele tat i den stemning som gir ham ret til at snakke om hvadsomhelst. Han reiser forbi Benac slot og fortæller et langt eventyr han har faat høre, om korsridderen Hr. Bos av Benac som sluttet kontrakt med Fanden. Han fortæller om groteske bjørnejagter og om blodige bondefeider; om moderne landsbyfester og gamle vilde røvertogter; han trykker op et brev fra hertugen av Maine som med sin gratiøse uttryks-form og sin indsmigrende maate at være paa allikevel var „en av aarhundredets værste slyngler". Han haaner Karl Johan som ganske som sin landsmand Henri IV mente at en kongekrone nok var en religionsforandring værdt. Han skildrer Margareta av Navarra og — Pyrenæernes dyreverden og planteliv. Han snakker om alt det han hører, men særlig om alt det han ser.

Der er i hans natursyn kommet noget nyt til gjennembrudd. Hans maate at betragte naturen paa er helt ut en anden. Før lette hans religiøse begeistring efter de store principper som regjerer hele den uendelige mangfoldighet. Han hadde forsøkt at forstaa — han hadde f. eks slitt i hele 3 dage inden han kunde opfatte havet; han maatte først forstaa det.1 Nu er det hele den uendelige mangfoldighet hans blik søker. Nu vil han ikke længer forstaa, men se.

Men selve naturopfatningen er ikke ændret, helhetssynet er det samme som før. Endnu har han den samme sterke fornemmelse av at alting lever sit eget liv. Derfor besjæler han ogsaa stadig de livløse ting. Vel bruker han de gamle rammer, han skaper ikke der noget nyt; elven er najaden og fjeldet troldet. Men han beskriver dem som om han selv hadde set dem slik, som om han selv hadde levet i den tid da de gamle naturreligioner blev skapt. Litt forbauset er han nok over sig selv, over sine egne beskrivelser av det han har set. Han er ikke helt sikker paa alt dette nye som endelig vil uttale sig gjennem hans pen. Han er med sin sans for den logiske opbygning av perioden og sin dyrkelse av formlen litt i tvil om dette nye virkelig er forsvarlig, om det ikke er at sprænge rammen for en stil. Men han kommer til at han i det hele tat ikke kan gjengi det paa anden vis, hvis han vil komme i nærheten av det han har set.2

Boken om Pyrenæerreisen betegner noget helt nyt i Taines produktion. Og det nye blir varig; fra det øieblik av er Taines stil grundlagt. Leter man i de første bøker han har skre-

1 Se s. 36.

* s. 40.54

vet efter den livlige, konkrete og farverike stil som vi kjender fra hans senere store tid, vil man ikke finde den.

Denne specielt Taineske stil er bygget over to store principper. Det ene er logikken, den logiske sammenkjedning av enkeltheterne og den logiske konstruktion av boken, av kapitlet. Dette er grundlagt ved Taines studium og tænkning i ungdomsaarene, og denne logiske stil finder man nøken i ungdomsarbeiderne. Det nøkne logiske grundpræg holder sig ogsaa bestandig i hans verk. Med logisk vælde er hver bok, hvert kapitel, hver periode, bygget op, en logik som tar læseren fast fra første side av, tvinger ham med sig, og der er ingen vei utenom. En bok er bygget som slutning fra logikken, et kapitel ender altid i et resumé som i kortest mulige træk gir op igjen hvad der i kapitlet er paavist i detalj. Det er en byg-ningsmaate som kræver formlen som avslutning; og den

finder kanske sit tydeligste uttryk1 i den uavladelige bruk av det gammeldagse høitidelige adverbium: partant.

Men det andet grundlæggende stiltræk er likesaa iøjnefaldende; og det har vel skapt stilens popularitet. Det er hele den uendelig livfulde og nuancerte fremstilling av alle enkeltheter, grundlagt paa en lysvaaken iagttagelse. Taine vendte efter sin reise til Pyrenæerne tilbake igjen til sin gjerning i Paris og gik ind i sit studérkammer som før. Men han lukker ikke døren efter sig; den blir altid staaende aapen ut til lyset og dagen.

Gjennem sin Pyrenæerreise har Taine lært at se, lært at gjengi. Før var det som hans iagttagelse sov. Nu er den lysvaaken, merker sig ændringen i farvetoner og lysvirkninger, morer sig med at følge linjernes spil, griper det eiendommelige i et tonefald — ser og opfatter og gjengir det særegne, det individuelle i alt. Individualiseringen paa grundlag av en vaaken iagttagelse og den logiske sammenkjedning av det han har set og opfattet, det er Taines stil.

Boken om Pyrenæerreisen vidner om gjennembruddet av en medfødt evne, alle tegn tyder paa det. Men stilændringen er støttet av en logisk tankekjede som Taine før hadde støpt. Alt paa skolebænken hadde han villet redigere et kompendium med de almindelige principper for stil. Hvad han der fandt ut, vet man ingenting om. Men av leilighetsbemerkninger2 i ungdomsarbeiderne kan man allikevel se i hvilken retning hans tanker har gaat. Han har øiensynlig skapt sig en egen stilteori.

1 Sml. Laborde-Milaà : H. Taine. Essai d'une biographie intellectuelle. Paris 1909, s. 186.

2 Se: Corr. 1. s. 85. Essai sur La Fontaine ss. 147, 150, 152,291. Essai sur Tite-Live ss. 308, 310, 330 & 343.55

Han har fra sin egen læsning og sine litterære studier gjort den erfaring at alle for almindelig utførte paavisninger glir forbi. For at vække læseren, for at gripe fat i interessen og holde den fangen, nytter det ikke at holde sig til abstrakte utviklinger. Man maa søke at gi et konkret indtryk, finde frem til det specielle ord som dækker den specielle ting og ingen anden;1 skildre med almindelig holdte uttryk er at gi tingens definition istedenfor at vise den.2 Og hans indvending mot Livius'stil var at den er for almindelig holdt; Livius hadde en sky for alle uttryk som kunde male, veg tilbake for at nævne en ting ved sit rette navn, turde ikke bruke folkelige ord eller tekniske uttryk fra nogen kant.

Dette viser, hvad Taines eget stilideal har været. Han har villet en konkret stil, en stil som kan male gjenstanden, som gir læseren det fulde sterke indtryk av tingen med én gang. Vi kan se at han har gjort forsøk paa at lægge sin stil i den retning, særlig i behandlingen av La Fontaines dyrefigurer. Men han har ikke kunnet gjennemføre det. En konkret stil maa være grundlagt paa en sikker iagttagelse, det er ikke nok at ville den ; og Taine var endnu ikke vækket til at se. Derfor blir det ogsaa bare enkelte og spredte forsøk paa ad denne vei at trænge sig ind i læserens bevissthet. Vi har et typisk eksempel paa denne fremgangsmaate i boken om Pyrenæerreisen. Han sitter i en liten by nede i Béarn og skildrer byens historie efter en gammel rød foliant. I den omarbeidede utgave av boken har folianten skiftet farve ; den er blit gul. Slikt er ikke set, det er villet. Han har villet at læseren skulde faa et personlig indtryk av selve boken som Taine hadde paa sit bord. Alen i „en gammel rød foliant" ligger der en farvebestemmelse, intet mere. I „en gammel gul foliant" indeholder adjektivet med en gang to ting, en farvebestemmelse og en idé ; det rykker den anden bestemmelse — gammel — os nærmere ind paa livet. Men med et system av den slags villede farvebestemmelser naar man aldrig frem til en levende stil. En konkret stil efter slike principper vilde bli usand helt igjennem.3

Med Pyrenæerreisen blev da Taine indstillet paa at iagt-ta og hans stil paa at gjengi det han hadde iagttat. Hvordan

1 Essai sur La Fontaine s. 147. Essai sur Tite-Live s. 310.

s Essai sur La Font. s. 147.

' Faguet vil — i Histoire de la littérature française B. 2 — hævde at der i stilændringen hos Taine bare ligger en viljesytring, og at Taine ved dette egentlig har gjort vold paa sin egen begavelse. Hvilken som helst av Taines naturskildringer — i Pyrenæerreisen, i Italiareisen, i Notes sur l'Angleterre, i brevvekslingen — vil vise at Faguet

har uret, at skildringen og selve iagttagelsen er like klar og skarp.62

er det saa han gjengir? I første række er dette naturligvis avhængig av hvordan han gjenfremstiller for sig selv sine egne oplevelser og iagttagelser. Han har spart os for undersøkelsen av dette ved at utføre den selv.

Han skriver i sin bok „de l'Intelligence" :1

„Pour mon compte... je n'ai qu'à un degré ordinaire [la mémoire]

des formes, à un degré un peu plus elevé celle des couleurs.....Même

dans les résurrections involontaires, qui sont les plus vives, je ne suis qu'à demi lucide; le fragment le plus visible et le plus coloré surgit en moi sans éblouissement ni explosion; comparé à la sensation c'est un chuchotement où plusieurs paroles manquent à coté d'une voix articulée et vibrante. La seule chose qui en moi se reproduisse intacte et entière, c'est la nuance précise d'émotion, âpre, tendre, étrange, douce ou triste, qui jadis a suivi ou accompagné la sensation extérieure et corporelle; je puis renouveller ainsi mes paines et mes plaisirs les plus compliqués et les plus délicats, avec une exactitude extrême, et à de très grandes distances. A cet égard le chuchotement incomplet et défaillant a presque le même effet que la voix".

Hvordan merkes nu denne for Taine eiendommelige maate et gjenfremstille indtrykkene paa i hans stil?

Man finder i Taines naturskildringer paafaldende vek linjeføring; det er som om hans gjengivelse av det han har set ikke trænger at ha linjerne med. Naar han i sin bok om Pyrenæerreisen skildrer fjeldfloraen, lægger han næsten ikke merke til blomsternes form; han kommer ikke længer end til slike almindelige bestemmelser som gir hans eget ubestemte skjønhets-indtryk; vi ser dem efter hans skildring først og fremst som farver :

„Les Rhododendrons poussent en touffes et couronnent la montagne de bouquets roses. Les bruyères serrent leurs grappes blanches, petites fleurs ouvertes, en forme de vase, d'où sort une couronne d'éta-mine grenat. Dans les creux abrités les campanules bleues balancent leurs jolis clochettes; le moindre vent les couche; elles vivent pourtant et sourient tremblantes et gracieuses. Mais entre toutes les fleurs nourries de lumière et de l'air pur la plus precieuse est la rose sans épines. Jamais pétales plus frêles n'ont formées une corolle plus mignonne; jamais vermillon si vif n'a coloré un tissu plus délicat.2

Paa samme vis har heller ikke fjeldene nogen utpræget form ; enten personificerer han dem, eller viser os dem som svære kompakte farvemasser ; øiet opfatter lys- og skyggevirkninger i fjeldsiden tydeligere end konturerne ; alle de graalige og grønne toner i mos og lav er rikere gjengit end takker og skar i fjeldryggen. Og han magter at vise os et marmorbrudd med alle

1 Vol. 1, s. 78-79.

1 s. 179—80.57

marmorets farver og flekker og spetter klarere end selve Pic du Midi.

I det hele tat, likesaa litet som han efter eget sigende har hat nogen utpræget sans for linje og form, likesaa litet er hans gjengivelse av linje og form prægnant.1 Han ser paa tingene næsten som en naturalistisk maler; det er som om de kun bestaar av forskjellige farveflekker. Perspektiv gir han ved dypere og dypere farvevirkninger ; dette er forresten ikke saa utpræget i boken om Pyrenæerreisen som det senere blev. I sin bok om Italiareisen gir Taine altid landskapsskildringerne paa en og samme maate : forgrunden med sterke paatrængende farver, saa et plan med alle overgangsfarverne og endelig bakgrunden hvor farven er helt utvisket, bare tilstede som skyggevirkninger. Faguet hævder at Taines stil er skulptert; det er indlysende feilagtig. Perioden er skulptert, stilen ikke. Og dette hænger sammen med Taines maate at bygge en bok paa, ikke med hans evne til at iagtta og gjengi.

Men hans stil er sterkt farverik. Han glemmer aldrig at ta farvebestemmelserne med, og han dynger undertiden farveadjektiver paa hverandre slik at man har fornemmelse av en hel orgie i farver. Dog er hans gjengivelser av farver litet nuancert. Jeg har for eksempel i alle hans naturskildringer ikke fundet et eneste forsøk paa at gi os

variationerne mellem alle de uendelige toner av rødt. En rød farve er for ham rød, ikke mere. Aldrig er det nogen dybde i den, aldrig vil han ved sammenstillinger forsøke at gi os farveskalaen. Det er som han bare har kunnet opfatte de kraftige rene farver og bare helt kunnet gjengi dem. Saa snart der i farven er skiftninger, blir gjengivelsen vekere og uklarere. Nuancerne er han ikke istand til at bestemme, det er som de flygter fra ham. Man kan se dette tydeligst i hans paafaldende hyppige bruk av farveadjektiver som bare indeholder en tilnærmelse til en farve, som bare i sig selv betyr en farveskiftning: farveadjektiverne paa -lig: blaalig, graalig, rødlig osv. (paa fransk: -âtre, bleuâtre, grisâtre, rougeâtre osv.). Han møter en „hvitagtig" stut, elvens farve er graalig smaragdgrøn2 og Pyrenæerbjørnens farve er „graalig

1 Jeg blir nødt til at komme tilbake igjen til dette i behandlingen av Taines skrifter om kunst (Kap. 4). Se som typer „Voyage" ss. 148, 153 & 239.

1 Bare i „Voyage aux eaux des Pyrénées" har jeg notert følgende eksempler: le vapeur grisâtre ; les rameaux blanchâtres ; les bandes rouge-âtres du ciel terni ; un soleil de plomb embrasse les rocs bleuâtres, les saillies rougeâtres, blocs rougeâtres, un sentier grisâtre, une face noirâtre, marbre d'un gris bleuâtre, pics noirâtres et neigeux, cônes noirâtres, les vins jaunâtres avec leurs tiges grisâtres; firfislen har une gorge blanchâtre, le lointain blanchâtre; i en grotte er der vagues reflets verdâtres; lambeaux de verdure grisâtres, mousse jaunâtre, le buis jaunâtre; og furuen har lamelles jaunâtres.58

eller gulagtig brun". Dette gaar saa langt at han i det hele tat ikke kan gi en naturskildring, ikke alene her i boken om Pyrenæerreisen, men bestandig senere, uten at han maa ty til denne typen av farveadjektiver for at gjengi det han har set. Man kan slaa op hvor man vil, man vil se det samme.

Jeg tænker mig, at dette specielle træk hænger sammen med en eiendommelighet i hans maate at se paa, som han selv ikke nævner. Efter hans skildringer kan man ikke være i tvil om at han har hat et særlig utpræget blik for lysvirkninger, en evne som selvfølgelig kun er styrket ved hans indgaaende studier likefra skoledagene av sort- og hvitt- kunst. Aldrig lægger han mere arbeide i at finde akkurat de rigtige uttryk end naar han vil gjengi selve sollyset som en glohet dag glitrer og gløder i hver eneste gjenstand;1 eller naar et svært uveir jager over himlen og kaster en dyster graablaa tone over alt;2 eller naar han skal gjengi det forunderlige dæmpede lyset inde i en bergskorte, eller naar han vil trylle frem alle lysreflekserne i skumspruten fra et vandfald.3 Da dvæler han ved indtrykket, da er ikke længer en enkelt farvebestemmelse ham nok; da søker han frem gjennem sammenstillinger og paralleller til han naar den akkurat rigtige lystone over billedet. Og da ser man at hans farvelægning svært ofte ikke er forsøk paa at bestemme farven, men paa at gjengi lysbrytningen. Og derfor maa han til stadighet bruke slike farveadjektiver — som graalig og rødlig — som ikke i sig selv rummer andet end en farveover-gang.

Jeg skal gi et eneste særlig typisk eksempel. Bølgen er „halvt rødlig, halvt blaalig" staar der etsteds i en av Taines reiseskildringer. Som farveskildring er dette absolut uforstaaelig. Man begriper det først naar man kommer til at tænke paa at det skal gjengi lyset; det er motsætningen mellem sollyset som spiller i den ene bølgevæggen mens den anden ikke naaes av lyset, som han vil vise os. Og da blir skildringen med engang helt fortræffelig.

Men nu Taines evne til at gjenfremstille for sig selv sine stemninger, det han i sig selv følte mens han stod og saa? Hvordan sætter det sit merke i hans stil? Ikke direkte. Jules Lemaître har villet karakterisere Taine som digterlogiker. La karakteristikken staa ved sit værd — stemningsdigter er i alle fald Taine ikke. Han er næsten sykelig ræd for at røbe sig selv, han er som paa livet for at nogen skal kikke ind til hans

1 Se f. eks. Voyage s. 15 og 198.

* Se f. eks. s. 113—14.

J Se f. eks. ss. 39, 43 & 145.59

eget stemningsliv.1 Men vi merker allikevel ham selv i emnerne som han skildrer. Aldrig blir han træt av at gaa langs med elven Gave og se den koke og male i fossene. Han søker stadig ind i fjeldslugtene hvor berget svart og truende ser ut som det vil deise ned i hodet paa én. Men en stor utsigt, hvor ingenting trænger sig særlig ind paa ham, gir ham ingenting. For slike som gaar tilveirs for at se utover lavlandet, nærer han en utilhyllet foragt. Hans

naturskildringer gjengir altid slikt som har git ham selv et sterkt indtryk — skogen og sjøen, fossen og fjeldkløften, bøken som ytterst ute paa stupet kjæmper sin kamp mot veiret, solen naar den stiger om morgenen, eller solnedgangens hele straalende lyspragt — og slikt gjengir han og med et illuderende liv.

Boken om Pyrenæerreisen gir stadig eksempler. Taine sitter paa bukken av diligencen. Landskapet trænger sig ikke ind paa ham ; hele hans tankeverden beskjæftiger sig med dem han reiser sammen med og det han hører. Men da han utpaa aftenen kommer til hotellet, bryter et vældig tordenveir løs over hodet paa ham. Uhyggestemningen griper ham og han maler os uveiret i en symfoni av sort og blaasort og graasort hvis make jeg ikke kan huske at ha læst. Og da glemmer han alt andet — skjønt den som en aften har oplevet et voldsomt tordenveir over et stort hotel, vet at man da har en anledning til at iagtta medmenneskers løierligheter som aldrig før.

Et eksempel til ! Han driver langs hotellets promenade. Blikket flakker, fæster sig ikke paa noget bestemt, snart paa damernes toiletter og snart paa blomsterne, snart paa veiens slyngninger og snart paa skyerne ; saa naar han frem til elven, og med én gang er alt andet og alle de andre glemt, druknet i skumsprøit og fossedur.2

Men staar han paa lavlandet og har de vide sletter foran sig, blir bare lysvirkningerne tilbake som der har git ham det sterkeste indtryk ; alle hans lavlandsbilleder er derfor ogsaa bare studier i skygge og lys.

Boken kom ut og kritiken skjendte. Edm. Scherer betegner3 skildringerne i den som den rene uforfalskede realisme, foto-

1 Bare en eneste gang er naturskildringen hos ham direkte stemnings-betonet. Han skildrer høsten i skogen, døden som har hærjet mellem-de store trærne, liklugten fra alt det som raatner — da har indtrykket været for sterkt, da dvæler han ved stemningen. (Essai sur La Fontaine s. 86).

2 Se s. 30.

3 Scherer: Taine ou la critique positiviste i Mélanges de critique religieuse 1863, s. 453.60

grafier mere end malerier, og knurrer over at baade effekt og idé mangler i dem. Effekten er der, men idéen mangler, det er rigtig nok, og i denne henseende staar „Voyage aux eaux des Pyrénées" alene i Taines produktion. Indtrykkene hadde været for sterke. De trængte paa saa de maatte ha luft i skildringer for skildringernes egen skyld. Senere finder vi nok ogsaa masser av naturskildringer i Taines verker. Men de har ikke længer den karakter som de hadde i boken om Pyrenæerreisen. De gjemmer altid litt sprængstof, byr en utførelse av en idé, en variation av en tanke, en parallel til en paavisning. Ogsaa de blir bøiet ind under arbeidets hele karakter, ogsaa de blir et middel i haanden paa logikeren. Fra det øieblik Taine paany sætter sin fot i sit studérværelse, er logikeren i ham paany den sterkeste. Digteren — la os beholde Lemaîtres karakteristik — faar kun indflydelse paa hans stil.

Og fra det øieblik er ogsaa alle gamle planer tat op igjen; nu skal de bli realisert. Fagfolk var blit opmerksom paa ham. Han blir fast medarbeider i „Revue de l'instruction publique" og i „Journal des débats". „Revue des deux mondes" tar gjerne hans artikler, og endelig slipper han da at gi undervisning for at leve.

Han begynder saa med det gnistrende angrep paa bak-stræveriet, som blev boken om de franske filosofer. Den er en samling biske pamfletter. Men den er ogsaa en trosbekendelse. Den indeholder en voldsom fordømmelse av det gamle ; men den peker ogsaa med skjælvende begeistring paa det nye som kommer, som skal komme, paa „la science". Som felttog mot en avlægs aandsretning er „Les philosophes français" morsom og overlegen. Men det er som trosbekjendelse boken peker fremover i Taines virke. Den er en hymne til Metoden og Videnskapen. For ham selv blev den gjennembruddet. Den boken skaffet 'nam plass; fra det øieblik blev han hørt.

Den mand, som da rykket ind i offentlighetens bevissthet, hadde at rutte med en kundskapsfylde som faa; han eide en jernvilje som tvang sig frem, et helhetssyn paa menneske-slegtens utvikling, bestemte planer om det han vil undersøke, og en gjennemtænkt fremgangsmaate, undersøkelsesmetode, som han tror paa som paa sin religion. Han er et voldsomt lidenskapelig temperament, som er bøiet ind under en mægtigere vilje ; han eier en

levende og smidig iagttagelse, som er bøiet ind under det maal han har sat sig for sit arbeide.

Engang har han selv definert mennesket: „et theorem som gaar". Selv er han først og fremst et slikt „theorem som gaar" ; men ved siden av det en mægtig og eiendommelig utstyret personlighet og en første rangs stilist.III. L'ENQUETE SUR L'HOMMEAarene 1855 og 1856 er paany vældige arbejdsaar for Taine.

„Les philosophes classiques" blev til, boken om Pyrenæerreisen avsluttet; han skriver essaierne om Michelet og om Guizot, om Macaulay, om Dickens og Thackeray, om Saint-Simon, — som man ser flere av de betydeligste av hele rækken av Essais. Han lægger planen til „Histoire de la littérature anglaise" og skriver de første av studierne som danner den, om Angelsaksertiden og om Normannerne, om Chaucer, Spenser, Ben Jonson og Shakespeare. Han sætter fuld fart op, og han har ret naar han i sin korrespondance engang sier at baade hans personlighet og hans arbeide har vundet ved at han maatte slippe sig fra alle baand og leve av sin pen. Men allikevel har han det ikke helt bra. Dels er der en motsætning mellem det han vil gi og det han kan naa. Han har villet tillempe naturvidenska-pens store ideer paa historien. Men saa finder han ikke natur-videnskapens store idéer. Han følger kurser i botanik og zoologi og fysik, studerer sindssygdommene paa Bicêtre — men det blir bare detaljer; ikke den store evidente sammenhæng som han hadde haabet paa1. Til dette kommer ogsaa at han ikke er helt restituert efter den lange arbeidskrise i 1854. At skrive faldt ham altid tungt, særlig nu. Selv over boken om Pyrenæerreisen, som gjør indtryk av at være skrevet med flyvende pen, jamrer han i sine brever saa det er en ynk at høre. Han har anfald av tvil paa sig selv og sine evner, blir mere og mere bitter og tungsindig og mørk. „Jeg gjentar for mig selv hver morgen denne sætning", sier han:2 „En torsk har fire millioner egg; 200 av disse blir utvoksne torsker. Det er ganske naturlig at jeg er blandt de 3 999 800 andre". Selv har han fornemmelsen av at noget er brutt i ham, som ikke kan heles3. Hyppigere og hyppigere kommer de rædselsfulde tomhetsfornemmelser i hjernen, han arbeider rent maskinmæssig, vil ikke gi sig over, men fal-

1 Corr. 2. 126. 5 Corr. 2. 95. s Corr. 2. 119.64

der endelig ute i 1857 sammen i en nervøs depression som gjør ham arbeidsudygtig for lange tider. Tænk bare hvordan det maa føles i en hjerne saa virksom som hans! Endelig følte han sig vaaren 1858 saapas ovenpaa, at han kunde arbeide en 2—3 timer om dagen. Han skriver essaier om Balzac, Racine, Swift og Dryden foruten nogen andre, som har mindre betydning. Og han omarbeider sin bok om Pyrenæerne.

Initiativet til en omarbeidelse er tat av Taines forlægger, Hachette; den skulde gaa ind i en serie topografiske skildringer. Altsaa er den omarbeidet i retning av „videnskap". Alt som gav den karakteren av reisebok — ruter og oplysninger om hoteller — er forsvundet. Men derved er ogsaa boken blit en anden. Vi følger ikke længer Taine slik som han driver paa stien eller langs elven og tænker paa alt og ingenting. Ordningen er nu strengt topografisk og skildringen lagt anderledes kulturhistorisk an. Den nye utgave skal være en undersøkelse, ha en mission, forklare Pyrenæerne og Pyrenæer-befolkningen i fortid og nutid, og det er ikke frit for at det er gaat metode i den. Taine fortæller endnu sine eventyr om Bos av Benac og om Orion som spøkte paa slottet. Han skildrer endnu elv og skog og fjeld som levende mytologiske væsener. Men nu skal dette anvendes kulturhistorisk til en belysning av det primitive menneskes opfatning av naturforholdene. Nu er der kommet med i boken geologiske kapitler om fjeldbygningen og jordbunden, og botaniske og biologiske ekskurser. Nu er der kommet med dissertatser om arkitektur og kunst. Den var en oplevelse reisen til Pyrenæerne, og det var dette som gjorde boken frisk og morsom ved motsætningen mellem Taines litt naive filosofiske verdenserfaring og hans levende iagttagelse. Nu er det naive skubbet tilbake. Slik som „Voyage aux Pyrénées" nu foreligger, er den først og fremst en studie over det naturlige milieu —.

Men depressionen holder sig hos Taine, og bitterheten slipper ham ikke. Og nu er den ikke længer gjemt i brever til vennerne, nu kommer den frem og sætter merke i hans verk. I essaien om Balzac finder vi en forfærdelig sort set skildring av livet slik som det leves i Paris; og i den nye bearbeidelse av Pyrenæerboken finder Taine plass til en hel liten besk pamflet mot samfundet, en kats sociale betragtninger. Fra nu av danner det sortsyn, den bitternet og den menneske-foragt som var en nødvendig følge av hans utvikling, et træk i Taines forfatterfysiognomi.

Kort efter tar sygdommen igjen til; en reise som han foretok høsten 1858 — han drog til Belgien og Holland,

langs Rhinen og hjem, og studerte kunst og folkeliv — bragte ingen bedring. Og gjennem hele 1859 var han ganske taus, et par brever65

er det hele man et helt aar igjennem har fra hans haand. Men saa var han ovenpaa; der kommer nok ogsaa senere arbeidsstanser og slaphetsperioder paa grund av overanstrengelse. Men de er forholdsvis kortvarige og ikke saa alvorlige som denne lange depressionstid, der i to hele aar stopper næsten alt hans arbeide. Fra 1860 av kan han da først sætte fuld fart paa med sine litteraturhistoriske undersøkelser. Han omarbeider sin bok om La Fontaine, han skriver en række store og betydningsfulde essais — de vigtigste er om Carlyle, Mill og Tennyson; og i løpet av 3 aar er hans svære engelske litteraturhistorie færdig.

Det er selvfølgelig en forskjel mellem det stof Taine la ned i tidsskriftartikler, særlig i „Revue des deux mondes" og „Revue de l'instruction publique", og hans litterære artikler1 i „Journal des Débats". Det hændte nok at Taine som anmelder kom bort i verker som ikke fortjente omtale, og om dem skrev artikler som ikke fortjener at læses. Men i hovedsaken tjener hele hans virke som kritiker og litteraturhistoriker en enkelt idé; anmeldelser som essais er litteraturstudier ut fra et bestemt synspunkt. I overensstemmelse med sin historiske filosofi opfatter han litteraturhistorien som en stor „enquête sur l'homme". Først og fremst vil han fra verkerne søke ind til forfatterens personlighet. Og efterat han har utført en hel række slike studier, vil han fremstille fællestrækkene i en hel gruppe av personligheter, et helt folks psykologi slik som den avspeiler sig i dets litteratur.

Den første gruppe av litterære studier kan vi væsentlig følge gjennem de 3 samlinger „Essais de critique et d'histoire", den sisste gruppe gjennem den store engelske litteraturhistorie. Men hverken i tid, i arbeidsmetode eller i grundsyn skiller de to grupper sig fra hverandre. Heller ikke den engelske litteraturhistorie er noget andet end en række essais over litterære personligheter; de er bare bundet sammen i et kulturhistorisk plan.

Aarene fra 1856 til bortimot 1864 danner da en skarpt av-grænset periode inden Taines produktion, de litteraturhistoriske undersøkelsers tid. Han har i denne tid bare skrevet én ting som falder utenfor den litteraturhistoriske forsknings ramme; det er de noter han tok under sin reise til Belgien og Holland; dem behandler vi senere i sammenhæng med Taines kunsthistoriske undersøkelser. Sin store fremstilling av menneskets psykologi maatte Taine lægge væk da sygdommen kom, og den maatte vente i 13 aar paa at bli avsluttet.

1 En række av disse artikler er ikke trykt op paany; de betydeligere av dem er referert, men altfor kursorisk, i Girauds bok om Taine, appen-

dix. Selv om man skar væk de anmeldelser som bare slet og ret refe-

rerer en bok, er der i Taines artikler i Journal des Débats" stof nok til

endnu et betydelig bind „Essais de critique".

Den retning Taines arbeide i disse aar tok, gir med en gang hvordan han omarbeider sin doktoravhandling om La Fontaine. Den var en æstetisk essai. „La Fontaine et ses fables", som den nye omarbeidede utgave heter, er en studie over personligheten ut fra verket. Det æstetiske er med, men først i anden række. Skildringen av La Fontaine som menneske har faat en langt bredere plass, analysen av hvordan hans samtid gjenspeiler sig i hans fabler, er langt omhyggeligere og sikrere utført, boken er gjennemkomponert og vidner om hvordan Taine teknisk har vokset siden sit første forsøk i litterær analyse, og „Essai sur La Fontaine" har vundet likesaameget ved omarbeidelsen som „Voyage aux eaux des Pyrénées" i mine øine har tapt. Men boken om La Fontaine er allikevel, selv i den omarbeidede skikkelse, mere en litterær analyse end studier over psykologiske lover, og er altsaa ikke særlig typisk for Taines kritik. Av alle Taines arbeider er „La Fontaine et ses fables" den der minder mest om den gamle type av kritik, som han i fortalen til første utgave av sine Essais tar saa bestemt avstand fra.

I Taines 3 samlinger1 „Essais de critique et d'histoire" er rigtignok samlet artikler fra hele hans liv. Kun første samling og halvparten av den anden hører strengt tat med i de aar vi her beskjæftiger os med. Men det er i dem

alle 3 et helhets-indtryk som slaar en. Og derfor kan man behandle dem under ét. Enheten ligger dog i behandlingsmaaten, ikke i emnevalg, for der findes i dem studier fra alle tiders historie og over alle slags emner. Der findes i dem saa glimrende utført indirekte polemik som de religiøse studier over Mormonismens historie og over Buddhismens utvikling; særlig den sisste er fint utført. Uten at Kristendommen en eneste gang er nævnt, har Taine der slaat et kraftig slag for en anden opfatning av den; mot dem som i Kristendommen vil se en guddommelig aapenbaring stiller Taine den historiske betragtningsmaate, og vil ved at fremstille de forhold og tider, hvorunder Buddhismen blev skapt, kaste et lys over Kristendommens oprindelse. Men der findes ogsaa i Essaierne skildringer som bare er til for skildringens skyld, som essaien om de unge hos Platon. Der findes ogsaa sterk personlig polemik, som hvor Taine ut fra sin overbevis-

1 Ingen av Taines bøker er saa forandret i tidens løp som de to Essaisamlinger han selv utgav; den tredje er posthum. Om forandringerne se Girauds Bibliographie s. 14 og 28. Fra 7. utg. av er ordningen strengt kronologisk, og enkelte nye artikler tat med. Hovedændringen bestaar i at av de 5 avhandlinger som nu danner 5te bind av den engelske litteraturhistorie, er de 3 oprindelig trykt i Essaierne. Dette 5. bind hører i virkeligheten mere med til Essaierne end til litteraturhistorien; synspunktet er et ganske andet end i „Histoire de la littérature anglaise".

ning avviser et samrøringsforsøk mellem religion og videnskap — essaien om Jean Renaud — eller plukker fra hverandre den historiske teknik som under masken av at behandle et fremmed lands politiske og historiske utvikling vil holde dommedag over sit eget lands — essaien om de to historikere Troplong og Montalembert. Men først og fremst findes der i essaierne et portrætgalleri fra alle tider og fra alle kanter, fra den klassiske oldtid som fra den allernyeste samtid, fra Renæssancen som fra Klassicismen i Frankrike, historikere og politikere, kunstnere, forfattere og videnskapsmænd.

Enheten ligger i betragtningsmaaten — naar vi ser bort fra de to avhandlinger som paa engang er personlig polemik og Taines egen trosbekjendelse. Synspunktet er psykologisk. Taine søker i et verk altid personligheten og dens omgivelser — eller racen. Verkerne er bare dokumenter, saa han ut fra dem kan klarlægge mandens tænkemaate og følelsesliv — Balzac, Michelet, Lionardo. Behandler Taine et enkelt verk, som Stendhals (Henri Beyles) „Rouge et noir", er det for at anatomere hovedpersonen Julien som personlighet. I essaien om Saint-Simons memoirer lever hele tidsalderen, med sit hofliv fra de store saler i Versailles og sit lakeipræg fra korridorene. Gjennem skildringerne fra Platons dialoger og studien over Xenophon søker han at komme nær grundtrækket i græsk tænkemaate. Mormons religion er skildret og Buddhismens oprindelse undersøkt for at kaste lys over den eiendommelige tænkevis hos de grupper som skaper og utbrer en ny religion. Og Madame d'Aulnoy's reiseskildring fra Spanien er for Taine materiale til belysning av den spanske nationalkarakter; de oplysninger hun lægger frem, forbinder Taine paa en ny maate ; paa hendes personlige oplevelser gir han en intens studie over spansk degeneration.

Dette synspunkt fremsætter Taine, klart formulert, i fortalen 1 til den første utgave av „Essais de critique et d'histoire" (1858). Taines kritik er av en anden art end den almindelige, og han stiller den ogsaa bestemt og skarpt mot den gamle kritiks fineste og besste repræsentant Sainte-Beuve. Den gamle type av kritik vil male, gi et portræt saa livfuldt, saa karakteristisk og saa naturtro som mulig. Taines vil analysere; han vil vise os sammenhængen, søke tilbake til de primitive psykologiske eiendommeligheter som har bestemt mandens virke, perioden, den hele civilisations utvikling. Analysen maa reducere, vil føre linjerne op til de store virkende aarsaker, til de enkle formende kræfter. „Det væsentlige er at finde den oprindelige aandsform, hvorfra alle personlighetens og verkets vigtige egenskaper er

1 Den er erstattet med en anden til næste utgave 1866. De er trykt ved siden av hverandre i Edition définitive.

avledet". Og da blir det et motsætningsforhold mellem den analytiske kritik og den som i Sainte-Beuve har sin mester. Sainte-Beuve spør: hvorledes? Taine spør: hvorfor? Alle de enkeltheter som danner personligheten slik som han gik og stod, alle de smaa karakteristiske træk som den skildrende kritik maa ha med, hvis den skal skape manden levende for vore øine, alt slikt lar den analytiske kritik ligge. Et ord en passant er nok for dem, for de er

tilfældigheter, ikke virkende aarsaker. „En gruppe faar sin enhet, sin natur og sit væsen fra en lov eller kraft, som frembringer og danner alle dens deler, og de hundretusen tilfældigheter, som har rystet gruppen, ændrer bare dens utseende, forandrer intet i grundlaget". Dette gjælder alt det som menneskelig er; alting danner grupper, som vi maa opløse for at forstaa dem, en personlighet saavelsom hans verk, en periode som er en gruppe personligheter, en civilisation som er en gruppe perioder. Alle sammen, hvilken gruppe det saa er, styres av en eller flere primitive kræfter, og at søke disse er historiens maal. Historien maa ikke drukne sig i mængden av detaljer; men „stige op helt til denne hovedkraft . . . lukke den for hvert enkelt aarhundrede ind i sin formel, forbinde formlerne indbyrdes, notere de nødvendige forhold, hvorefter de avledes den ene fra den anden, og endelig rede ut den arvelige type og den primitive situation, hvorav hele resten følger. Da først vil historien — reducert til en kræfternes geometri — slutte at være en kompilation og bli en videnskap. Da først vil vi kunne skjelne og maale de hemmelige kræfter som leder os, da kunde man kanske forutse".

Fortalen til Essaierne systematiserer alt det som laa igjen efter Taines studier og utvikling, metoden og den utprægede smak for formlen, den Spinozistiske determinisme, det Hegelske syn paa historien og den næsten religiøse dyrkelse av en almægtig „science". Det er Condillac, Spinoza og Hegel støpt sammen i ét med Taines egen utvikling.

Men nu selve kritikeren overfor sin undersøkelse? Han staar kjølig og forutsætningsløs høit over den. Han eliminerer sit temperament og sine erhvervede eller nedarvede idéer og fordomme. Han vet at enhver personlig dom er personlig og intet har med emnet at gjøre. Han slipper aldrig noget av sig selv løs i en vurdering; han bare søker at forstaa, at trænge ind i stoffet, at dissekere koldt og lidenskapsløst: Kritikeren er sjælens naturforsker, som intet fordømmer, men som beskriver og dissekerer alt og som for at forstaa skal magte at bygge alting efter. 1

1 Essais s. 127—28.69

Derfor maa ogsaa kritikeren foruten sin egen personlig og nationalt bestemte sjæl ha en 5—6 andre kunstig erhvervede og en saa vid sympati at han kan tilegne sig de for hans egen personlighet mest fremmedartede følelser.1

Synspunktet er ideelt, men ugjennemførlig. Og i alle fald passer en saa kold og trang rustning mindst av alt for Taines voldsomme temperament. Nu er det allikevel ikke let at se Taines egne meninger, at finde hans egen personlige opfatning og smak her i Essaierne. Vel kan ingen tvinge ham til at skrive om noget han ikke interesserer sig for. Og i emnevalget merker man tydelig nok i hvilken retning hans interesser gaar. Blandt de personligheter han behandler finder vi næsten hele rækken av dem som har hat betydning for hans eget tankeliv: Michelet og Guizot, Stendhal og Balzac, George Sand, Sainte-Beuve, Macau-lay og John Stuart Mill, Marc Aurel. Men der hvor man beundrer er det ikke vanskelig at søke at forstaa. Mere merker man Taines eget temperament i hans sociale studier over en litterær periode. Stiller man sammen hans essais om fransk litteratur i det 17. aarhundrede,2 er hans fulde sympati ikke med Madame de La Fayettes forfinede og gracieuse elegance, ikke med Racine's pragtfulde retorik, ikke med La Bruyères kloke og kolde satire, men med den hensynsløse iagttager, den uforfærdede realist, den blodige pamfletist, den steile og egenraadige personlighet som heter Saint-Simon.

Kun i de to polemiske essais, mot Jean Renaud og mot Troplong og Montalembert, kommer Taine's lidenskapelige tagen parti helt frem. 1 alle de andre essais er synspunktet forskerens. Anderledes blir det i den store engelske litteraturhistorie. Og det er dette som gir den væsentligste forskjel mellem denne og essaierne.

„Histoire de la littérature anglaise" er ogsaa blit til som essaier. Fra 1855 av har Taine paa 8 aar pløiet igjennem det vældige stof; selvfølgelig har han da med en gang efter læsningen av en forfatter maattet notere ned sit indtryk av ham ; og det er ikke uten for hovedpunkternes vedkommende blit tid til ny konfrontering med personligheten.3

1 Litt. anglaise 5 s. 275.

* Vi merker i disse essais noget til det syn, som senere skulde bestemme Taines voldsomme angrep paa den klassiske litteratur og l'esprit classique; men han hadde meget tydeligere vist sin mening i kritikken av Cousins arbeider om den samme tid.

s Da litteraturhistorien skulde komme ut i bokform, tok Taine det hele op til nybehandling. Men det blev med en retouche. Sterkt omarbeidet er bare avsnittene om Angelsakserne, den engelske renæssance og Milton.70

Dette gir straks en fordel ved fremstillingen. Den er sterkt levende; overalt har man indtrykket av at Taine gir igjen det som han netop selv har oplevet ; og alt er gjengit med en førsteoplevelses sterke indtryk. Men det er ogsaa en fare i sliktj; hvis det første indtryk ikke er helt klart eller av en eller anden grund ikke helt rigtig, maa portrætet bli fortegnet, og det er nok mulig at Taine ved fornyet studium ikke hadde villet kjendes ved alle sine portræteringer mere. Der er enkelte steder sterk fortegning at merke sig, særlig i avsnittet om den engelske klassicisme.

Alle som behandler Taines engelske litteraturhistorie, fremhæver at den ikke er blit til efter en langsomt modnet plan. Det er et tilfælde som har skapt den. Taine hadde tænkt at skrive en bok om Shakespeare og aapnet underhandlinger med sin forlægger om at utgi en slik. Men Hachette foreslog isteden en hel samlet fremstilling av den engelske litteraturs historie, og Taine slog til. Men dette at idéen er forlæggerens, har liten betydning. Det forklarer at det netop blev den engelske litteraturs historie Taine kom til at beskjæftige sig med. Men hans litteraturstudier førte ham frem til en slik stor gjennemført analyse, krævet en slik som avslutning. Uten Hachette var det vel kanske blit en fransk litteraturhistorie Taine hadde skrevet. Han hadde anvendt sine teorier paa en anden gruppe dokumenter, det er hele forskjellen.

„Histoire de la littérature anglaise" er sammensat av helt selvstændige essais, utført paa Taines almindelige vis: fra ver-kerne trænger han ind til personligheten. Men essaierne er utført og stillet sammen for at belyse en stor sammenhængende utvikling. Det er enhetssynet som først og fremst slaar en. Ikke saa at forstaa at det er den litterære sammenhæng Taine vil fremstille. Han skildrer egentlig slet ikke den engelske litteraturs utvikling, og i at være en engelsk litteraturhistorie mangler hans verk væsentlige træk. Hvad han følger, er den engelske nationalkarakter slik som den fremtræder i typiske litterære repræsentanter, slik som den kjæmper sig frem mot overvældende fremmed indflydelse. Man har ogsaa derfor fra første færd av sagt1 at titlen er ganske misvisende. Det er ingen engelsk litteraturhistorie Taine har villet skrive. Det er det engelske folks psykologi fremstillet efter dets litteratur. Dette kan være rigtig nok. Men slik er det netop Taine opfatter litteraturhistorien. Et verk er ikke andet end et litterært dokument til at belyse forfatterens tænkesæt. Og dette er igjen intet andet end et menneskelig dokument til belysning av en større gruppe, en

1 Først fremhævet i Sainte-Beuves anmeldelse, optrykt i Nouveaux lundis. B. 8.71

periode i utviklingen av en civilisation. Slik som Taine opfatter litteraturhistorien, maatte „Histoire de la littérature anglaise" bli slik som den blev.

Grundsynet gir Taine i en formel. Paa bunden finder han den gamle german, Angelsakseren. Gjennem den ældste litteratur og ved paralleller over til de andre germanske folk søker han at fastsætte stammepræget : hele den raa og utæmmede utfoldelse av kroppens kræfter og kroppens drifter, men paa den anden side den dypt følte religiøsitet og sansen for lov og ret. Og det er denne gamle Angelsaksers kamp mot fremmede og fremmed indflydelse Taine følger gjennem hele sin fremstilling.

Han skildrer hvordan den normanniske invasion tæmmer landet, knuger Angelsakseren ned, tar magten over hans sprog som hans land, og finder sit typiske uttryk i Chaucer's digtning. Det er fremmed litteratur. Men under dette fremmede herredømme arbeider den gamle Angelsakser sig langsomt op igjen. Han lærer av de fremmede, under deres vælde blir hans virksomhet vendt i praktisk retning og mot politik, og endelig staar ved slutten av Middelalderen den engelske nation færdig, og finder sin fuldgyldige utfoldelse, først i den engelske renæssance under Elizabeth, saa i den engelske puritanisme. Men denne utfoldelse har kun kunnet ske ved fremmed hjælp, fra den store renæssance-bevægelse og fra reformationen. Den fandt i tiden de gunstige betingelser som gjorde at

den kunde vokse hel og fri. Men den hadde ikke i sig selv kraft nok til at bestemme de aarhundreder som følger. Først blir bevægelsen dæmmet op, hindret og stækket av restaurationstidens sensualisme. Saa holder den paa at bli kverket helt under det seirs-tog som „l'esprit classique" gjør gjennem landets litteratur. Men under dette arbeider allikevel den gamle races aand, og seigt tvinger den sig litt efter litt til plass igjen. Den er betinget av det germanske racedrag som den bragte med fra fastlandet til sit nye hjem. Den er bestemt og fæstnet av det nye land den tok — dets natur og dets klimat, de næringsveie som passet for det og det levevis som næringsveiene gav. Den har faat sit præg av den historiske utvikling — av samfundet slik som det maatte bli paa det grundlag som racen og landet gav, av de mange kulturbølger som skyller ind over den. Slik som den gamle Angelsakser er blit, med sit grundlag i racedraget og sit særpræg efter landet og den historiske utvikling, slik bryter han spontant frem, fuldt og helt i Lord Byron.

„Histoire de la littérature anglaise" er altsaa i virkeligheten en studie i folkepsykologi. Det er undersøkelsen av racepræget som danner enhetssynet. I hver enkelt personlighet som behandles gjælder det først og fremst at bestemme hans stilling til racen;72

at trevle ut av den gruppe, som danner hans tænkesæt, de træk som racen har bestemt.

Dette merkes næsten paa hver side, i teknik som i betragt-ningssæt. Derfor holder Taine altid engelsk mot fransk ; det er race mot race, ikke litteratur mot litteratur. Derfor holder han Molière op mot Wycherley, Vanbrugh, Farquhar og Congreve!

Det samme grundsyn merkes i Taines opfatning av hvad „litteratur" er. Alt, prækensamlinger og folkeviser, dramaer og naturvidenskapelige avhandlinger, salmer og komedier, romaner og lyrik, staar likt for ham og ligger like nær for hans bruk. Det poetiske og litterære kommer forst i anden række. Dette faar kanske sit mest typiske utslag i hans citater. Som dokumenter gjælder det at gjengi dem med nøiagtighed og paa det gaar poesien jevnlig fløiten. Det er hensynet til racen, ikke verket og digteren, som avgjør hvem Taine behandler indgaaende. Shelley er summarisk behandlet, Keats bare nævnt.

Og det er hensynet til raceskildringen som gjør at han ikke har øie nok for den litterære sammenhæng. Hadde han set sammenhængen mellem Byron og den engelske klassicisme, særlig Pope, saa hadde ikke hans verk faat den virkningsfulde avslutning det har.

Men hvordan forholder det sig saa med verket som viden-skap? Er den analytiske kritik gjennemført slik at den er bindende?

Nei. Som analytisk kritiker skulde Taine holde sig selv, sine egne sympatier og antipatier utenfor undersøkelserne. Hele hans virksomhet skulde være indstillet paa at forstaa, enhver bedømmelse av verket, ethvert tagen parti overfor personligheten skulde være utelukket; den vide sympati skulde kunne opta alt ; og siden alt har sin bestemte aarsak, skulde han altid først og fremst lete efter den og arbeide like interessert og like forutsætningsløst for at forklare en av klassikernes rimerier eller Thomas Reids spekulationer, som han arbeider med at forklare Hamlet eller Don Juan. Er saa Taines verk blit en jevn kjede av videnskapelige paavisninger? Langt ifra. Han har stadig hensynsløst og lidenskapelig tat parti. Hans behandling av Pope er nærmest en pamflet; han har i personligheten ikke set noget andet end det sære, forkvaklede og sykelige, i hans verk ikke noget andet end det tvungne og opkonstruerte. Han kan ikke kraftig nok uttale sin fordømmelse av restaurationstidens libertinerdrama; og han skjelder Th. Reid huden fuld.

Selvfølgelig sætter da Taines utprægede standpunkt for og imot sit sterke merke paa hans fremstilling av personligheten. Hvor han selv i sin læsning har hat en oplevelse som har grepet ham, oplever vi ogsaa det samme i hans fremstilling.73

Det største indtryk paa ham selv gjør de sterke temperamenter — slik som man kunde vente det efter saadan som vi kjender ham. Er der en personlighet som i bevisstheten om sin egen styrke vover at stille sig imot hele sin tid, saa kan han være viss paa Taines fulde sympati. Og findes der én som i ubøielig konsekvens har viet hele sit liv og hele sit arbeide til en stor idé og som gaar sin egen vei fast og bent frem uten at bry sig om de andre med

deres truende holdning eller aapne kamp mot ham, da magter Taines pen at gi et gripende indtryk av den ensomme storhets hensynsløse foragt for de andre og hensynsløse hengivelse under det maal han har sat for sit virke. Derfor betegner skildringerne av Swift og Byron, og biografien av Milton, høidepunkterne i Taines engelske litteraturhistorie. Vi ser at han har lagt arbeide i sin studie over Spen-ser, arbeide for at skildre og arbeide for at forstaa ; og den er baade fin og klok og klar. Men det mangler allikevel noget. Det er ikke over den det pust som over skildringerne av Byron, av Swift, av Milton. Det er som om Taine har hugget en byste av Spenser, klokt set, klart og fint utført. Men de andre, Milton, Swift og Byron, de lever.

Der er nemlig i de essais som samlet danner „Histoire de la littérature anglaise" ikke bare sjæleanatomi. Alt i de store studier fra „Essais de critique & d'histoire" — studierne over Balzac, over Racine, over Saint-Simon — merker vi en indrømmelse til den gamle type av kritik. Ved siden av anatomien er der ogsaa plastisk arbeide at merke. Det er ikke bare om at gjøre at tvinge os til at forstaa. Taine vil ogsaa at vi skal se.

Dette træk er endnu tydeligere i den engelske litteraturhistorie. Naar vi har læst Taines skildring av Milton, har vi ikke bare set benraden i et geni. Vi har faat det hele. Vi har studert mekanismen, hvordan Milton har arbeidet og tænkt, og har fulgt hvordan hans eiendommeligheter har præget sig i hans verk, som staar stort og klart for os. Men vi har ogsaa set ham selv, denne ensomme, store, blinde mand i sit helvede av et hjem, forfulgt av dem som hadde magten, presset fra alle kanter, og som allikevel i sin grandiose ro følger sine egne planer. Vi har set hvordan han lever i dagliglivet, vi kjender hans stue som hans bibliotek, og vi sitter igjen med en likesaa levende følelse av manden selv som av hans verk.

Prøvestenen for den som skal skrive Englands litteraturhistorie, er nu engang Shakespeare. Før Taine kommer til sin skildring av ham, er det som om han stanser og puster og samler alle sine kræfter for at gi os et rigtig intenst indtryk. Men allikevel! Først anatomerer han, viser os hvordan selve hjernemekanismen hos Shakespeare har arbeidet; saa vil han gi os74

selve manden at se, og endelig i myndige analyser levendegjøre for os hans typiske verker. Men allikevel er det noget som mangler. Jeg har søkt at klargjøre for mig selv hvad det egentlig er. Kanske det er den ting at Taine har forsøkt at gi Shakespeare i en formel. Den er vid, javel. Ifølge Taine er Shakespeares særlige evne den helt og holdent fuldstændige indbildningskraft; han ser enhver gjenstand han tænker paa; han føler og tænker og handler helt ut som den personlighet han fremstiller. Ja, det er væsentlig, men er det det hele?

Kanske er det mangelen at portrætet er utført som en skisse i hovedtræk. Enkelte vigtige ting er utelatt. Skuespillene med emne fra den nationale historie er ikke behandlet i Taines fremstilling, og derved er Shakespeare stillet i et skjævt forhold til sit eget England.

Eller er det slik, at det er den grundlæggende sympati der mangler, den som gir den dype ærefrygt for geniet. Personligheten Shakespeare staar ogsaa meget længer borte fra Taines eget temperament end slike som Swift og Milton. Har han nærmet sig Shakespeare som studieobjekt, ikke som en personlig oplevelse? Men, der skjælver varmt følte ord i analysen av Hamlet og av King Lear; og Taines beundring for Shakespeare uttaler sig altid i superlativer. Hvad nu grunden kan være, vi oplever ikke Shakespeare i Taines fremstilling slik som vi gjennem ham oplever Milton eller Swift.

„Histoire de la littérature anglaise" og „Essais d'histoire et de critique" staar i Taines produktion sammen ved behandlingen av personligheten, og ved det historiske syn som bærer dem. Formuleringen av dette er sen. Den berømte fortale til litteraturhistorien, hvor metoden fremstilles, er først skrevet i 1863, fortalen til 2den utgave av Essais, hovedsvaret paa indvendingerne mot metoden, saa sent som i 1866. Først litt efter litt, gjennem de mange angrep og gjennem nye studier er metoden blit Taine selv klar. Men grundsynet er gammelt. Metoden er ikke lavet efter at undersøkelserne var færdige. Taines litterære love er formuleringen av det grundsyn som bærer undersøkelserne.

Metoden er anvendelsen av Taines fire1 berømte formler: hovedevnen (la faculté maîtresse) til forklaring av personligheten, race, milieu og moment til forklaring av verket.

Jeg har før under behandlingen av Taines „Essai sur Tite-Live" vist hvordan formlen om hovedevnen er blit til, og har der samtidig nævnt svakheten i Taines anvendelse av sin egen psykologiske formel. Her staar det da bare igjen at utdype hvad der før er sagt.

1 Den femte, teorien om „le personnage régnant", er først blit til senere.75

Tar man for sig samlet de formler som Taine har villet gi for et talent, ser man straks at han i almindelighet har nøie sig med at gripe et hovedtræk, ofte det første som har slaat ham ; og han har formulert det som talentets hovedevne uten at undersøke om det er et grundtræk eller ikke. Derved er ofte hans paavisninger blit, ikke den sjæleanatomi som han mente at den var, men Taines specielle form for en vurdering av personligheten, en slags skematisk karakteristik av manden. Han definerer Titus Livius som oratoren, og han definerer Victor Cousin som oratoren. Men Livius og Cousin, hvad er saa likheten mellem dem? Paa det vil selv ikke en Taines systematik kunne svare. Nuvel, han kan indvende at Titus Livius er oratoren som historiker og Cousin er oratoren som filosof, og da kan ingen vente at kunne finde likheter i deres verk. Men ifølge Taines definitioner er Macaulay ogsaa orator; og i en selvanalyse fra 1862 fremhæver han selv det oratoriske som et væsentlig træk i sin egen begavelse. Hvorfor svarer saa ikke grundtrækkene i orator-historikeren Livius til grundtrækkene i orator-historikeren Macaulay ; og hvilke likhetspunkter er der mellem orator-filosofen Cousin og orator-filosofen Taine? 1 Og endelig, hvor forskjellig indhold er der ikke i orator-formlen anvendt om disse forskjellige personligheter. At Cousin er orator, det er ment som hvass kritik. Definitionen av Livius som orator er utgangspunktet for en studie som vil klarlægge baade hans styrke og hans svakhet. Og at Macaulay er orator, dækker over sterk beundring og sterk, for sterk, ros. Naar selve formlen er saa forskjellig baade i indhold og anvendelse, blir dens viden-skapelige betydning ingensomhelst. Formlen er ikke individuel som personligheten er det. Formlen blir, som Guillaume Guizot fortræffelig har sagts, ikke nøkkelen til en individuel karakter, men en av disse hoveddør-nøkler som passer til en 4—5 laaser.

Grunden til dette feilsyn hos Taine er klar. Teoriens rækkevidde har fra første færd av ikke været ham bevisst. Han er trods sine egne spekulationer og mot sit eget system kommet bort i at betragte hjernearbejdet som en enhet. Han har ikke i sine egne analytiske studier gjennemført sit eget grundsyn om de forskjellige lag i tankearbeidet; han har ikke i sin praksis ført idéerne tilbake til det han efter sin teori ansaa for grundlaget, til sansningen. Hans tanke er bundet av hans utprægede smak for formlen, og hans paavisninger av et talents hovedevne er da ogsaa mere blit formler end psykologiske lover.

1 Sml. Litt. angl. 5, s. 159—60, hvor der er git en fremstilling av oratorgruppens grundtræk, en paavisning som ingen paavisning er.

2 I journal des Debats" 21. janr. 1857.76

Tydeligst er kanske dette i essaien om Stendhal (Henri Beyles) „Rouge et noir". Vi ser hvordan Taine har lett efter den formel som skal gi os hele forfatterpersonligheten Stendhal, og han har tilslut fundet den i at Stendhal er en „overlegen aand" (esprit supérieur). I denne formel ligger der ikke nogen iagttagelse, bare en personlig vurdering. Formlen er ikke b!it til ved en analyse av den psykologiske gruppe som heter Henri Beyle: den er tvertimot blit til som en sum av de stemninger og oplevelser som for den psykologiske gruppe H. Taine knytter sig til Beyles navn. En slik formel som at Beyle er en „overlegen aand" er intet andet end en indsnevring av den gamle type av kritik, en indsnevring, fordi alt det som Sainte-Beuves kritik søkte at gi i en hel detaljert skildring, det vil Taine gi i en formel som ikke blir noget andet end tomme ord. Taine indrømmer det næsten selv ; han bruker en hel side paa at utvikle hvad hans formel egentlig rummer, hvad der egentlig ligger i „en overlegen aand". Men hvad han da vil med formlen, er ikke saa let at indse.

Hvorfor er han da ikke naadd videre, hvorfor har formlen skubbet sig iveien for hans iagttagelse og hindret hans videnskap?

Han har bestandig analysert. Ogsaa i essaien om Stendhal findes der en fint utført psykologisk analyse. Han har fra første færd av set hvordan han maa gripe problemet an, set hvorhen det er analysen maatte vende sig. Det er

gjennem sin stil den litterære personlighet røber sin hovedevne. Alt i boken om de franske filosofer 1 hævder Taine det.

Det samme fremsættes bare endnu kraftigere senere.

„Le style explique l'oeuvre; en montrant les traits principaux du génie il annonce les autres. Une fois qu' on a saisi la faculté maîtresse on voit l'artiste tout entier se développer comme une fleur",

heter det i den engelske litteraturhistorie.2 For stil det er nemlig den maate forfatteren nødvendigvis gjengir sine indtryk paa.3 Derfor gjennemfører ogsaa Taine overalt en stilanalyse, søker

1 C'est au style qu'on juge un esprit. C'est le style qui dévoile sa qualité dominante. C'est le style qui en donnant la mesure de sa force et de sa faiblesse, fait prévoir ses mérites et ses erreurs. Car qu'est-ce-que le style si non le ton habituel? Et qui détermine ce ton, si non l'état ordinaire de l'esprit? Donc, sitôt qu'on le connaît, on connaît une cause toute-puissante, puisqu' elle agit toujours et toujours dans le même sens. On sait si l'esprit est mesuré ou précipité, net ou obscur, systématique ou décousu, et jusqu' à quel degré. Ce sont donc les grands signes que le choix des mots, la longueur et la brièveté des périodes, l'espèce et le nombre des métaphores; le tour des phrases explique l'espèce des idées et l'écrivain annonce tout l'homme".

2 Litt. angl. 3, s. 175. ' Essais s. 143.77

bestandig at klargjøre for sig selv stilens principper, enten han skriver om Xenophon eller om Tennyson, enten han behandler Racine eller sin skolekamerat og ven Marceliin (Emile Planat.) Strødd rundt om, i Taines essais som i den engelske litteraturhistorie, finder vi ypperlige stilanalyser, og det er Taine som første gang har git stilforskningen virkelig holdning.

Hvorfor er han da allikevel ikke naadd frem? Metoden er ikke fuldstændig. Han hadde i „les Philosophes classiques" fremstillet den i grundtrækkene : analyse, abstraktion, hypotese og verifikation. Men i sine egne studier har han ikke verifikationen med. Naar hans analyse har lagt frem hele stoffet, nøier han sig med abstraktion og hypotese. Han utfører subtraktions-stykket, men glemmer at sætte prøve paa det. Han hefter sig ved et fællestræk, og dette gjør han med sin smak for formler uten videre til den store aarsak. Det blir et tilfælde om han træffer rigtig. Derfor kan han bli staaende ved definitionen orator for Livus, for Cousin og for Macaulay, og ved formlen „esprit supérieur" for Beyle. Hadde han søkt at verificere, vilde han ha set at oratorpræget ikke er noget oprindelig, men noget erhvervet. Oratorpræget er en maate at ordne sine tanker paa, og har ingenting med tankernes dannelse, med opfatningen at bestille. Og Taine vilde ogsaa ha set at „esprit supérieur" er en tom formel, ikke en definition.

Med sin smak for formlen har det været ham nok at gripe et særlig træk, og han mener med det at staa ved den grundlæggende aarsak, og han har ikke verificert. Men dette gjør ikke alene hans definitioner veke. Det gjør ogsaa hans formler snevre. Han har ment i en slik formel at gi loven for en hel personlighets arbeide, men har ikke undersøkt om hans lov ogsaa gjælder overalt. Derav hans misforstaaelse at ville reducere saa sammensatte personligheter som Shakespeare, som Napoleon, til en hovedevne. Shakespeare er ikke bare den fuldstændige indbildningskraft; og Napoleon er endnu mindre bare renæssancecondottiérens fantastiske magtbrynde. Jeg gaar gjerne med paa at det spiller en rolle for hver av dem. Men hvad betydning har Napoleons condottière-karakter hat for hans behandling av mennesker og i hans administration? Og hvor har vi Shakespeares fuldstændige indbildningskraft i hans patriotisme eller i de træk vi kjender fra hans liv?

Men Taines usikkerhet om rækkevidden av sin egen lov hindrer ikke at der i hans undersøkelser over hovedevnen kan forekomme paavisninger som blir staaende. Han har fundet Dickens' hovedevne i hans visuelle hukommelse: det Dickens har set, gjenfremstiller han for sig selv og for os med fuld anskuelighet i form som i farve. Ingen er i tvil om at Taine78

der har grepet et av grundtrækkene i Dickens' forfatterfysiognomi. Endnu bedre er paavisningen av Marcellins hovedevne: den rekonstruerende fantasi ; fra en detalj i et intérieur, fra en bemerkning i en gammel novelle skaper hans fantasi hele samfundet som det dengang var, det ytre som det indre, salonen som gaten, samlivet og

konversationen som personernes individualiteter. Ingen som kjender Pianats arbeider i „La Vie parisienne", kan negte at Taines paavisning er slaaende rigtig.

Men slik som Taine har anvendt sin lov om hovedevnen (la faculté maîtresse), er det usikkerheten som er det fremtrædende. Slik som han har opfattet den, er idéen ikke blit staaende og kan ikke staa. Den er dukket op paany, i rigtigere forhold og paa rigtigere grundsyn, i vor moderne stilforskning, og det kan ikke være tvil om at der er sammenhæng mellem den og Taine. Taine har nok i sin dyrkelse av formlen og med sin overdrevne systematisering sprængt sin egen teori. Men idéen selv lever.

Talentets hovedevne avgjør altsaa ifølge Taine verkets form. I verkets art spiller race, milieu og moment den avgjørende rolle. De tre lover bestemmer sammen med personligheten hele verkets karakter.

Den første og vigtigste av disse 3 kulturhistoriske lover er den om racens indflydelse. Den er første aarsak, til den kommer man altid, hvis man bare søker langt nok ind. Racepræget holder sig gjennem alle ændringer og omskiftelser i et folks liv — om det tar nyt land eller kues under erobrerhæl, racepræget ligger like konstant paa bunden. 1 Taines verker er da ogsaa fyldt med studier over de forskjellige racer og med karakteristikker av racemotsætninger.

Hvad er saa racen?

„Ce qu' on appelle la race, ce sont ces dispositions innées et héréditaires que l'homme apporte avec lui à la lumière et qui ordinairement sont jointes à des différences marquées dans le tempérament et dans la structure du corps."2

Hvordan egentlig racepræget er blit til, det undslipper forskningen. Hvor historien først træffer en race, har den alt faat sit racepræg som en sum av alt det den har tænkt og følt og utført i de aartusener som ligger bakenfor den tid vor historie kan naa.

I sin raceforskning er Taine samtidig med den tyske Völker-psykologi, og begge følger den moderne naturvidenskap om mennesket. Særpræget for denne har i det aarhundrede som gik været studiet av racen og racepræget; det er det etnologiske som har kjendetegnet baade antropologi og etnografi. I Taines

1 Litt. angl. Introd. s. XXIII. 1 Litt. angl. Introd. s. XXII.79

lov om racens indflydelse er der da ikke noget helt originalt hverken i idéen eller i formuleringen. Idéen er fra naturviden-skapen, beiningen mot det rent psykologiske samtidig med tyskerne og formuleringen av loven er, som det forlængst er paavist, fra Comte.

Det særlige for Taine er at han anvender loven i studiet av litteratur og kunst. Men ogsaa her har han hat en forgjænger, i Henri Beyle. Hos ham finder vi en raceteori anvendt paa samme maate som hos Taine, men uklart og helt usystematisk. Dog har Taine sikkert mottat impulser fra ham. 1

Er saa Taine klar i sin anvendelse av loven om racens indflydelse? Nei, ikke helt. I den engelske litteraturhistorie er undersøkelsen rigtignok utført med utpræget konsekvens. Men hvor Taine forresten anvender raceloven, har han ikke gjort sig selv op at racepræg ikke er det samme som nationalkarakter. Dette faar et løierlig uttryk engang, hvor han taler om en „hollandsk" race, og det merkes ogsaa tydelig, hvor han taler om den franske race. Hvad vil saa den „franske race" si? Er det det grundpræg som skriver sig fra den gamle galliske tid ? Vel finder han i La Fontaine den gamle galler frem. Men han stiller stadig franskmændene op som typisk latinsk race mot germanerne. Er saa altsaa racen først konstituert ved folkeblandingen efter Romernes og Germanernes invasioner? Men det franske racepræg er for Taine ikke saa svært langt borte fra „l'esprit classique", og den skriver sig som bekjendt ikke egentlig fra den romerske invasion. Taines racelov anvendt paa hans egen nation er i alle fald ikke klar.2 Slik som Taine opfatter raceloven, ligger den aapen for en fundamental indvending. For Taine har racen ingen historie. Den er for ham

1 Taine har ogsaa fuldt ut erkjendt at han staar i gjæld til Beyle. (Le Temps 25 oct. 1875.) Det er Beyles to verker „Racine & Shakespeare" og „Introduction à l'histoire de la peinture en Italie" som særlig kommer i

betragtning. Der findes foruten racestudierne ogsaa antydninger til en teori om det naturlige milieus betydning, bare endnu vagere holdt end raceundersøkelserne. Forholdet mellem Taine og Beyle er behandlet av E. Droz i „Revue des cours & conférences" febr. 1896. Droz er bestemt motstander av Taine, og det gjælder for ham at vise at Taine er heltut uoriginal, bare et roperør for alle mulige andres idéer. Dette gir behand-lingsmaaten. Han finder forbindelseslinjer overalt; han paaviser f. eks. at Beyle pleier at fremhæve de vigtige ord i sin fremstilling med kursiv. Taine gjør det samme; altsaa idélaan fra Beyle. Og hvor der virkelig er tydelige likheter, blir de overdrevet, rent bortimot det groteske.

1 Émile Montégut paaviser i sin anmeldelse av Histoire de la littérature anglaise (gjenoptrykt i Essais sur la littérature anglaise 1883) meget fint at racefølelsen ingen rolle spiller for franskmændene. Hos tyskerne derimot, politisk opstykket som det var, betegnet racefølelsen det samme som fædrelandsfølelsen i Frankrike; et fingerpek som ikke Taine har tat hensyn til.80

en konstant blok som ligger der, hvorledes kan ingen si. Han hævder at den holder sig uforandret gjennem alle omskiftelser. Han har nærmest tænkt sig mennesket lagdelt, som en geologisk formation; og racen, den er grundfjeldet. Foruten det uhistoriske i hans opfatning er der her en inkonsekvens i hans egen lære. Han fremhæver selv uttrykkelig at naturforholdene — landets natur og klima — har hat sin indflydelse paa dannelsen av racen.1 Men fra det øieblik av da historien kan følge racene, har naturomgivelserne ingen betydning længer. Racen kan komme i helt nye omgivelser; grundpræget blir det gamle; og naturomgivelserne faar kun indflydelse utadtil, ikke indad. Denne inkonsekvens har han selv ikke faat øie paa.

Taines største og mest omhyggelig utførte raceundersøkelse er „Histoire de la littérature anglaise". Racepræget i Englænderen er git av den gamle Angelsakser; og ham har Taine gjort et helt system ut av. Forstaa vil for ham si at systematisere, og derfor systematiserer han ogsaa alting i forhold til denne gamle Angelsakseren. Han sliter for at stille den engelske „humour" ind i sammenhæng med ham, vender tilbake til det samme 4—5 ganger, definerer, retoucherer sin definition og definerer paany for at naa tilbunds i dette begrep, saa fremmed for ham som Franskmand. Stadig gaar hans søkelys fra ver-kernes monumentalfigurer tilbake til Angelsakseren, fra Byrons Lara og Conrad, fra Miltons Satan likesaavel som fra Satanskikkelsen hos Cadmon. Og stadig trevler han de litterære personligheter op til han faar tak i racepræget i ham.

Der er enhet over synet. Men spørsmaalet blir jo om enheten kan opretholdes, om et folk som det engelske kan projiceres ned til et slikt stort, enkelt racepræg. Folkeblandingen har altsaa ingen betydning hat, ogsaa fra Ireren eller Høiskotten kan man finde tilbake til Angelsakseren. Paa dette er det Taines systematisering falder. Han har ikke været opmerksom paa, at der i personligheter som Sterne, som Goldsmith, som Sheridan, som Burke, som Moore er et særpræg, som ialfald kan være betinget av en raceforskjel. For Taine staar kelterpræget som en nuance i det angelsaksiske racepræg. Paa samme maate er ogsaa Skotten en nuance, i Hume eller Smollet eller Walter Scott eller Reid. Taine tænker sig nok at blodet i Irerne har hat sin betydning. Men i Skotten ser han bare en Englænder, „un peu affiné, ou un peu rétréci parce qu'il a plus pâti et plus jeûné".2 Og det hele samlede kelter- og skotte-præg er ikke vigtigere end at han blir færdig med det i en liten anmerkning.

1 Litt. angl. Introd. s. XXIV. 1 Litt. angl. 4, s. 133 anm.81

Selvfølgelig er et slikt spørsmaal om race vanskelig, vel det vanskeligste kulturhistorien byr paa; jeg vilde like nødig utrede Normanneren i Byron som Ireren i Sheridan. Men en ting er i alle fald sikkert. Taine har ikke set den keltiske idéverdens indflydelse i den engelske litteratur, like fra Spensers dage til Tennyson. Og derfor har han ogsaa fremhævet som typisk engelske ting der bunder i keltisk sagnverden og tænkesæt.

I sin undersøkelse av det engelske racepræg har Taine da søkt en stor enhet, ut fra denne systematisert og formulert, og systematisert for haardhændt. Og selv om han er ganske paa det rene med raceforskningens hypotetiske karakter,1 gir han sine egne resultater med overbevisningens fulde styrke, som om han i sine undersøkelser hadde faat patent paa den eneste rette sandhet.

Det er ingen av Taines kulturhistoriske lover, der har vakt slik strid som netop denne om racen. Men det skyldes

mindre selve teorien end Taines anvendelse av den i stadige karakteristikker av racemotsætningen mellem Germanere og Latinere. Mot disse karakteristikker slaar alle hans kritikere løs ; men det hører ikke hit (se kap. 7.).

Racen gir grundpræget, milieuet særpræget. Racen bestemmer retningen, milieuet deviationen. Milieuet er summen av alle de kræfter, som utenfra har virket paa racen i aarhundredernes løp. Først og fremst da landets natur og klimat med det levevis og de næringsveier som disse to anviser. Dernæst hele den historiske utvikling, fremmede erobreres indmarsch, fremmede kulturbølger som bryter ind over landet, samfundsliv og institutioner, slik som de er fremgaat av racepræget, av landet og dets klimat, men som nu — par contrecoup, et av Taines yndlingsuttryk — virker tilbake igjen.

„Ce sont là les plus efficaces entre les causes observables qui modèlent l'homme primitif; elles sont aux nations ce que l'éducation, la profession, la condition, le séjour, sont aux individus, et elles semblent tout comprendre, puisque elles comprennent toutes les puissances extérieures qui façonnent la matière humaine et par lesquelles le dehors agit sur le dedans".5

Loven om milieuets betydning er en analogi fra naturviden-skapen. Vi kan følge hvordan Taine er blit ført til at anvende teorien. Han er gaat ut fra en iagttagelse, omgivelsernes betydning i plantelivet. Høifjeldsfloraen er en anden end lavlands-floraen, myrfloraen anderledes end strandfloraen. Og selv om samme plante kommer igjen under nye omgivelser, har den faat

1 Se La Fontaine & ses fables s. 8. Sml. Essais s. 93.

2 Litt. angl. Introd. s. XXVII.

et helt andet præg og et ændret utseende. Først overfører Taine denne sin iagttagelse til at gjælde ogsaa dyreverdenen, og med denne begrænsning er loven om milieuet helt utviklet alt i „Voyage aux eaux des Pyrénées".1

Fra en slik iagttagelse til ogsaa at overføre teorien paa mennesket er det kun et skridt.2 Men først fra 1862 av i indledningen til „Histoire de la littérature anglaise" finder vi loven om milieuet i den endelige formulering.3

Lovens anvendelse er sterkt betinget av dens oprindelse. Det er fra naturvidenskapen Taine har tat sin idé. Rent uvilkaarlig blir ogsaa hans utførelse av den naturvidenskabelig farvet. Han har et meget skarpere blik for de naturlige forutsætninger for et folks utvikling end for sammenhængen og vekselvirkningen mellem den og fremmed kultur. Han overfører jevnlig uttryk han har tat fra de naturlige forutsætninger til sin kultur-videnskap, han taler f. eks. stadig om det „moralske klimat" som betinger et verk. Og naar han har anledning til at undersøke landets eller klimaets indflydelse paa kunst, merker vi tydelig for en glæde det er ham at arbeide med denslags problemer. Dette sætter forresten mindre spor i hans litteraturhistoriske undersøkelser end i de kunsthistoriske ; dér er f. eks. en av hans yndlingsteorier den, at malernes kolorit har sin aarsak i landets naturlige beskaffenhet.

I den engelske litteraturhistorie dannes hans studier over milieu-loven først og fremst av skildringer av landets natur og klima, av næringsveier og levesæt; det er der han finder plass til sin saa berygtede „beafsteak",som har været med at gi saft og kraft til de litterære skildringer. Derimot kommer de kulturelle indflydelser i skildringer av samfundsliv og institutioner og paavisninger av sammenhæng med fremmed kultur først i anden række. Det samme gjælder hans andre undersøkelser over milieuets betydning.

Derved er Taine i sin anvendelse av loven om milieuet blit sterkt ensidig. Men ved sine undersøkelser om naturforholdenes indflydelse paa verket stiller Taine sig ind i rækken av dem, som vil søke en sammenhæng mellem naturforhold og menneskehetens historie. Rækken er ikke begyndt med Taine og heller ikke sluttet med ham. Det er en historisk opfatning som endnu ikke har sagt sit sisste ord.

Race og milieu bestemmer altsaa verkets almindelige karakter. Men der staar endnu noget igjen, og her er det Taine formu-

1 S. 194.

' Sml. ibid. s. 79.

' Beyles indflydelse paa Taines lov om milieuet kan jeg ikke anse for andet end rent ubetydelig.83

lerer sin tredje kulturhistoriske lov om momentets indflydelse. Race og milieu bestemmer en kulturbevægelses art; de er kvalitative bestemmelser. Momentet bestemmer dens styrke ; det er en kvantitativ. Naar racen og milieuet sammen virker paa en personlighet, paa et verk, virker de ikke paa kræfter som før har været ubrukte. De arbeider paa lag av kundskaper, av idéer, av meninger, av fordomme, som ligger igjen som arv fra forfædrenes kultur. Den nedarvede og traditionsbetingede kulturs indflydelse, det er momentet.

„Il y a pourtant un troisième ordre de causes; car avec les forces du dedans et du dehors, il y a l'œuvre qu'elles ont déjà faite ensemble et cette œuvre elle-même contribue a produire celle qui suit. Outre l'impulsion permanente et le milieu donné, il y a la vitesse acquise. Quand le caractère national et les circonstances environnantes opèrent, ils n'opèrent point sur une table rase, mais une table où des empreintes sont déjà marquées. Selon qu'on prend le table à un moment ou à un autre, l'empreinte est différente; et cela suffit pour que l'effet total soit différent".1

Som moment virker den nedarvede kultur paa to maater, dels sætter hele summen av kulturutviklingen sit merke i det verk som blir utført, i den periode som kommer; men særlig virker den paa to tidsaldre som følger efter hverandre ; det som er færdig og overlevet, virker som moment paa det nye som følger.

Lad os som eksempel ta Taines kanske mest typiske momentskildring. Med Cromwell var den engelske puritanisme blit politisk og hadde med det sprængt den kulturbetingede ramme for statsliv, for kirkeliv, for samfundsliv og for privatliv. I sin hensynsløse kraftutfoldelse blir da protektoratet et voldsomt virkende moment, og derved betinger det reaktionens styrke, hele den engelske Restauration. Hvad er det som i denne er ændret i de grundlæggende betingelser? I racen er der ingen forandring. I milieuet kommer til to nye træk: den politiske ti I - bakevenden til det gamle statssystem og den kulturbølge som dette bringer med sig, idet de nye mænd er under sterk indflydelse av fransk aand. Men momentet gjør at reaktionen blir saa voldsom, at den politisk fører til den Store Revolution i 1689, at den litterært præges av Restaurationstidens libertinerdrama, som sprænger alle de baand som ligger i nedarvet følelse for moral ; at den i privatlivet ender i moralsk tøilesløshet ; og at kirken organiserer kjætterforfølgelser. Ingen ændring i racepræget, to ikke gjennemgripende ændringer i milieuet. Men momentet er saa sterkt at tiden forbereder en ny statsomveltning og præges av usedeligheten, litterært som i privatlivet.3

Ingen av Taines kulturhistoriske lover er blit saa kriticert

1 Litt. angl. Introd. s. XXVII.

' At Taines skildring er for outrert, behøver jeg vel ikke engang at gjøre opmerksom paa.84

og saa misforstaat som den om momentets indflydelse. Alle, som har nævnt den, har hat sin egen opfatning av den ; bare at referere, hvad de forskjellige kritikere har ment, vilde ta mange ark. Dette er Taines egen skyld. Hans lov om momen'et er uklar baade i sin formning og i hans anvendelse av den.

Først selve formlen. Det er ikke klart nok fremhævet at loven om momentet hører til en anden gruppe end lov om race og om milieu. Den grundlæggende væsensforskjel ligger ikke bestemt nok uttrykt. Og desuten er selve uttrykket „loven om momentet" let at misforstaa.

Ser man nøiere paa de forskjellige steder, hvor Taine har brukt ordet „moment", blir man meget snart opmerksom paa at det har to helt forskjellige betydninger. Først den gjængse, som svarer til vort tidspunkt — den mindste tænkelige del av et tidsrum, tænkt saa liten, at indenfor det er tiden stillestaaende, tidssammenhængen merkes ikke. Men moment har ogsaa en anden betydning i Taines sprog, en overført. Han bruker det ikke bare om tiden, men ogsaa om bevægelsen; han bruker det om enhver sammenhængende utvikling, om den mindste del av denne, hvor man kan merke selve bevægelsen. Denne betydning har „moment" i mekanikkens tekniske sprog, og flere

har tænkt at Taine hadde sin lov fra mekanikken. Det er sikkert ikke rigtig; han har tat den fra Hegel. Hegel har med sin utprægede etymologiserende tendens ført de fleste av sine uttryk tilbake til deres oprindelige betydning. Grundbetydningen i moment (movimentum) er bevægelse. Naar da Hegel fremstiller menneskehetens historie som en stor sammenhængende utvikling, dannet av en kjede av smaautviklinger, kalder han hver av disse smaautviklinger et moment. Med grundsynet har da Taine ogsaa tat ordet fra Hegel. Loven om momentet er altsaa ikke en lov om tidspunktet, om de indflydelser som gjor sig gjældende samtidig med en mands virke. At en kulturstrømning bryter ind over et land og skaper en periode med utpræget karakter, det falder ikke ind under loven om momentet. Renæssancebevægelsen, som bestemmer litteraturen under Elizabeth, er ikke et moment; heller ikke „l'esprit classique", som 100 aar senere snur Englands litteratur. Den slags ændringer er forandringer i milieuet. Men Cromwells tid er et moment; i sin voldsomme kraftutfoldelse har Protektoratet paa alle felter sprængt de gamle baand. To forandringer i milieuet ændrer bevægelsens art; men bevægelsens styrke er uforandret. Derfor sprænger ogsaa Restaurationen paa sin side alle baand.

Taines anvendelse av loven om momentet er heller ikke helt klar. Under momentskildringerne i hans verker findes baade slike som den jeg har nævnt, to tidsaldre stillet i sam-85

menhæng, og slike hvor han har tat hele den historiske utvikling med i behandlingen.1 Men paavisningen av en sammenhængende kulturutvikling danner jo en del av milieuskildringen? Forskjellen ligger i behandlingsmaaten. Enhver sammenhængende kulturutvikling, og enhver periode som danner den, kan skildres baade som del av milieuet og som moment. Renæssancen i England er betinget av en ændring i det kulturelle milieu. Men fra det oieblik den er fæstnet i England blir den et mægtig virkende moment som bestemmer bevægelsens styrke i lange tider.

Det er altsaa en væsensforskjel mellem loven om momentet paa den ene side og lovene om race og milieu paa den anden. I den mekanik — géometrie des forces — som Taine vilde gjøre ut av kulturhistorien, er loven om racen og loven om milieuet statiske lover. Loven om momentet hører ind under dynamikken.

Taine har formulert sine tre kulturhistoriske lover ut fra den opfatning av historien han har faat fra Hegel. Men Hegel er direkte ikke med i andet end formuleringen av loven om momentet. Den moderne naturvidenskap har git loven om milieuet. Loven om racen er fra Stendhal og Comte. Men som system er lovene sikkert bygget ut efter mønster av Herder.2

Taine sier selv et sted at han kun har formulert en teori, som „har slæpt sig langs jorden fra Montesquieu's dage av". Herders indflydelse har han selv aldrig nævnt, forsaavidt med rette som den har været mere formativ end reel. Herder har hat mindre at si for Taines tanker end paa den retning Taines tanker tok; og han nævner i indledningen til „Histoire de la littérature anglaise" Herder sammen med Ottfried Müller og Goethe som dem, der først og fremst har forsøkt at føre det nye historiske syn ut i praksis. Herder fremhæver som de tre virkende kræfter i „det almindelige system av aktive kræfter" som styrer alle menneskelige hændelser: stedet, tiden og racen,

1 I Philosophie de l'art en Grèce.

1 Cfr. Aulard s. 4 flg. Jeg har brukt Edgar Quinets franske oversættelse i 3 bind, Paris 1827, av „Ideen zu einer Philosophie der Ge-schichte der Menschheit". Likhetspunkterne er paafaldende. T. 1 har flere undersøkelser av milieuets betydning, som opfattes naturhistorisk ganske som hos Taine, og de er øiensynlig kommet til det paa samme vei, fra botaniken gjennem zoologien til mennesket. T. 2 begynder med en „climatologie des facultés morales" og utfører dette paa ganske samme maate som Taine sit „milieu" (s. 26); og hele bindet er fyldt av undersøkelser over racepræget. I B. 1 (s. 82) utvikles ganske som i „Les philosophes classiques" at ernæringen er det grundlæggende i dyrenes konstitution; og Herder har en fremstilling av der. græske kunst som minder sterkt om Taines. Om her virkelig er reel sammenhæng mellem Herder og Taine, eller om det bare er grundlaget og synspunktet som er fælles, kan jeg ikke avgjøre.86

og han har likesaamegen tro paa at utviklingen er lovbestemt som Taine selv.1

Man har gang paa gang indvendt mot Taines lover at de likesaalitet som nogen andre formler forklarer talentets herkomst eller verkets oprindelse. Man har indvendt mot ham, at hvordan han saa analyserte personligheten, var der noget i den som slåp igjennem det fineste maskenet han knyttet for at fange den;2 at selvom race, milieu og moment virker sammen, saa kommer allikevel ikke det geni og det verk de skulde synes at bestemme ;3 og man har spurt hvordan hans lover tillater en forskjel som mellem de to brødre Corneille. Race, milieu og moment er det samme ; dog blev Pierre digter og Thomas en ubetydelig blæksmører.4 Alle kritikere samstemmer i at Taines lover miskjender personligheten. De gjælder kanske for en periodes mindremænd ; men de naar aldrig op til den spontane kraftutfoldelse som er geniet.

Det er indvendinger som gaar Taines lover hus forbi ; det er spørsmaal som Taine aldrig har tænkt at gi svar paa. Han beskjæftiger sig ikke med en personlighet som personlighet, med en digter som digter, med et verk som kunstverk. Han har aldrig med sine tre lover villet forklare geniets oprindelse. Han har aldrig hævdet at geniet er en hovedevne som er skapt av race, milieu og moment. Han har aldrig negtet personlighetens absolute originalitet.5 Men han har heller aldrig villet beskjæftige sig med dens absolute originalitet. Han opfatter og behandler et talent, et kunstverk, i deres historiske sammenhæng, som momenter i den store samlede historiske utvikling. Hans lover vil ikke vise os personligheten, vil ikke gi os verket ; de vil kun klargjøre det historisk betingede grundpræg i dem. Han har engang sagt:

„Dans tout homme les qualités générales deviennent particulières et les couleurs sont des nuances. Chacun reçoit de sa fortune distincte une forme originale; les circonstances qui façonnent une âme ne s'assemblent que pour elle seule et les moules où la nature nous coule ne servent qu'une fois".6

1 Se særlig B. 2, s. 413: Toutes choses sur notre terre ont été ce qu'elles pouvaient être selon la situation et les besoins du lieu, les circonstances et le caractère du temps, le génie natif ou accidentel des peuples. Admettez dans l'humanité des forces actives dans une relation déterminée avec le temps et les lieux, toutes les vicissitudes de l'histoire suivront comme autant de conséquences. Se ogsaa samme bind s. 143, og s. 511-12.

2 Sainte Beuve, 1. c.

3 Emile Montégut, 1. c. om Butler's Hudibras.

4 E. Faguet i Politiques & Moralistes T. 3.

5 Se særlig Brev til Sainte-Beuve Corr. 2, s. 307 og brev til Brunetière, tr. i Feuilles d'histoire 1909.

6 Essai sur Tite-Live 214.87

Det er bare disse „qualités générales" som det er hans og hans videnskaps maal at rede ut. Alle de andre qualités particulières, de er den skildrende kritiks domæne, og den overlater han — i teorien — saa gjerne til de andre. Han beskjæftiger sig med sjæleanatomien; la saa andre gi et livfuldt portræt av mandens karakteristiske ydre ; det er ikke anatomiens sak.

Men har saa anatomien git ham nok, er hans tankearbeide tilfredsstillet ved at anatomere, ved at forklare og finde lover? Ja, det er nok for filosofen i ham. Men mennesket reagerer. Under dette arbeide, som bestaar i systematisering og munder ut i formler, er motsætningen mellem de to magter han har i sig selv, den erhvervede filosofi og den oprindelige lidenskabelighed blit ham selv mere og mere klar.1 Han sliter paa sig selv ved sine systematiseringer, hjernen blir tom og træt av altid at være indstillet paa at støpe formler og finde lover.2 Følgen for ham selv blir at det koster ham en voldsom anstrengelse at skrive; „efter to timer, tre timer, undertiden én time, er jeg nødt til at stoppe ; jeg kan ikke længer forbinde to idéer. Antagelig er min maate at skrive paa mot min natur, siden den plager mig slik". Og hvad har han igjen hos publikum for sin systematik? Alle kritikere, selv de mest velvillige som Sainte-Beuve, sier at han er for systematisk, forcert systematisk. Og han kan ikke la være at gi dem ret.

Dette er det som ligger bak det merkelige opgjør Taine holder med sig selv i februar 1862.3 Der stiller han op sin aandsform mot sin natur; i hans aandsform er det oratoriske drag sterkt fremtrædende. Derfor har hans maal

været at:

„remplacer l'intuition (Carlyle's insight), l'abstraction subite (Tyskernes Vernunft) par l'analyse oratoire". Nu tviler han sterkt paa at han har været paa rigtig vei: Ouand je me regarde intérieurement il me semble que mon état d'esprit a changé, que j'ai détruit en moi un talent, celui d'orateur ou de rhétoricien. Mes idées ne s'alignent plus par files comme autrefois; j'ai des éclairs, des sensations véhémentes, des élans, des mots, des images; bref, mon état d'esprit est bien plutôt celui d'un artiste que d'un écrivain. Je lutte entre les deux tendances, celle d'autrefois et celle d'aujourd'hui".

Dog tror han at den idé, som bærer hans verk, er sand. Han vet, at jo omhyggeligere den er utført, desto mægtigere virker den, at det er idéen han skylder det navn og den anseelse han har faat. Men han sprænger sin hjerne paa den. — Skulde da nu ikke tiden til handling være kommet? Hadde han ikke bygget ut sit historiske syn slik at han fra det kunde gaa over

1 Se til dette og det følgende: Notes personnelles i Corr. 2, s. 259 fig.

' Derav den indrømmelse til den skildrende kritik, der som før paa-pekt findes i den engelske litteraturhistorie.

* Notes personnelles Corr. 2, s. 259 flg.88

i politikken? Nei. „Jeg har nok et politisk og et religiøst ideal; men jeg vet at de er umulige i Frankrike. Derfor kan jeg heller ikke leve andet end et tankeliv, ikke i handling". Idealerne, det er en protestantisme som i Tyskland paa Schleiermachers tid, eller som i England, og et politisk og kommunalt system som i Belgien, Holland, eller England. Men at arbeide for det er haabløst.

„C'est ailleurs qu'il faut porter ses forces, vers la science pure, vers le beau style, vers certaines parties des arts, vers l'industrie élégante, vers la vie agréable et joliment mondaine, vers les grandes idées desintéressées et universelles, vers l'augmentation du bienêtre général".

I sin fortsatte skribentvirksomhet maa han da la systematiseringen ligge. Dels maa han gaa over til at notere skarpt, klart og bestemt sine indtryk, det vet han at han kan, det passer med hans natur; med indtrykkene kommer ogsaa de rigtige ord av sig selv.1 Og paa den anden side maa han søke tilbake dit, hvor han stod, da han begyndte sine litteraturhistoriske undersøkelser.

„Pourrais-je à côté de cela reprendre en d'autres sujets le genre explicatif et oratoire simple, le talent du professeur et du vulgarisateur, l'art de démontrer clairement et abondamment avec les classifications bien naturelles et bien tranchées?"

Og saa fatter han da følgende beslutning :

„Achever mes trois chapitres [av den engelske litteraturhistorie] remplacer en suite mon style actuel par les notes courantes et la classification simple. Employer les notes courantes pour mon "Angleterre" et la classification simple pour la "Psychologie" et les "Lois en histoire".1

Vi har ogsaa set at Taine i sin engelske litteraturhistorie hadde opgit at være bare anatom. Ved siden av dette har han ogsaa forsøkt sig i en ny genre; han begynder paa en roman. 3 Han skildrer sin Etienne Mayrans guttedage, farens død, livet paa en pensionatskole, hele humbugen med pensa og præmier og undervisning og examina ; det er et besskt angrep paa skolen. Og først gjennem en række viderværdigheter og avsavn gaar det op for Etienne Mayran, hvad virkelig selvstændig arbeide vil si; hans henrykkelse over de første tankebygninger er grænseløs. Med det slutter romanen, som aldrig blev fuldført.

1 Det er Stendhal som der skal være hans mønster.

5 Psychologien (De l'intelligence) og Notes sur l'Angleterre utkom først 1870 og 71. „Les lois en histoire" blev med planen.

3 "Etienne Mayran" er utgit efter Taines død med indledning av P. Bourget. Med sin dype beundring for Taine finder Bourget i romanen finheter og dypsindigheter som andre vanskelig kan opdage. Romanen er skrevet noget

før Taine skrev sine Notes personnelles. Men ut fra samme tankegang.89

Det ligger nær at opfatte Taines romanforsøk som en maskert selvbiografi ; og det kan heller ikke være tvil om at han til den har benyttet træk fra sit eget liv. Der er med i romanen minder om hvad han følte ved farens død; hans egne skoleerindringer har sat spor i den; og der er først og fremst et billede av Taines egen jublende begeistring dengang han paa skolebænken begyndte at tænke. Men selvbiografi er den dog ikke. Forholdene i hjemmet saavelsom utviklingen hos ham selv var ganske anderledes. Og selve den centrale scene paa skolen — eksamensscenen, hvor Mayran skriver sin opgave til udmerkelse, men ikke indleverer den til bedømmelse i trods mot systemet og i hat mot lærerne — det er skolehistorier fra College Bourbon.1 Saa der er ingen rik anledning til fra romanen at utfylde de magre oplysninger vi har til Taines karakteristik i ungdomsaarene.

Han brøt av arbeidet med sin roman fordi den ikke gav ham det nye han lette efter. Han har bare villet iagtta og skildre, og saa har han i virkeligheten formulert som ellers. Personerne i hans bok er ikke levende, de er bare „theoremer, som gaar" gruppert om en hovedevne. Forskjellen er kun at i de litteraturhistoriske undersøkelser søker han fra verkerne ind til hovedevnen. I hans personskildringer i Etienne Mayran er hovedevnen git, og fra den utleder han alt hvad personerne sier og gjør.2 Og slik som romanen er begyndt, har den bare én logisk fortsættelse. Etienne vilde fra skolebænken viet sit liv til filosofiske spekulationer, trodd paa og utviklet en videnskabelig universalmetode og trukket sig tilbake bakom sin filosofi saasnart han hadde indset, at i det samfund, som omgav ham, var aktivt arbeide umulig. Vi hadde faat et par hvasse angrep paa Pariserlivet, og Etienne Mayran hadde tilslut søkt ro og lise ute i landlivet langt fra Paris.

Men alt dette hadde Taine alt sagt, og det var ikke noget nyt i at si det op igjen.3 Saa søker han noget nyt paa andre kanter. Han opgir sit eneboerliv og begynder at vanke i de mondæne saloner. Men heller ikke her fandt han noget nyt at vie sig til. Hvad han har set der, kommer senere igjen i hans bok om Paris, et voldsomt angrep. Saa er der intet andet igjen end hans gamle utvei, at reise.

1 Dette og andre motiver findes igjen i Jules Vallès' — den senere kommunard — skoleroman „Jacques Vingtras". Begge øser øiensynlig av skoletraditionen.

2 Se særlig skildringen av den fornuftige ven Bernard.

3 Muligens har han ogsaa, sky som han var, frygtet at man skulde søke hans eget portræt i Etienne Mayran.90

Taines litteraturhistoriske tid er forbi, forbi saa grundig, at litteraturundersøkelser egentlig ikke interesserer ham mere. De litterære essais som findes i sisste bind av hans samling, er næsten alle nekrologer eller, som studien over L. de Loménie, pligtarbejde. Flere aar senere blev en lærerstol i moderne litteratur ledig ved Collège de France. Flere av vennerne puffet paa Taine forat han skulde melde sig. Men han avviste med én gang tanken.1 Han hadde i sin engelske litteraturhistorie git det han kunde gi som litteraturhistoriker, og en Frankrikes eller Tysklands litteraturhistorie vilde han ikke skrive; den maatte han tat paa samme maate som den engelske, og da var der intet som trak mere i arbeidet.

Han søkte da nye arbeidsfelter. Som litteraturhistoriker hadde han sagt hvad han hadde at si. Dette viser sig besst i alle de mange svar han skriver til kritikere som har angrepet hans opfatning og hans metode — til Alloury, til Weis, til Havet, til Sainte-Beuve. Men der gjentar han oftest hvad han har sagt, og søker bare at vise at grundsynet ikke er materialistisk, som Alloury har hævdet; og at metoden ikke gjør uret mot personligheten, som Sainte-Beuve har ment. Slike smaa-svar til dem som fortolker og misforstaar, vedblir han vel at skrive hele sit liv — jeg vet ingen kritiker som har ofret saa meget arbeide paa sine kritikere. Men da viser han altid tilbake til én enkelt ting, fortalen til anden utgave av Essais (1866). Det er sisste gang han optar sin kulturhistoriske metode i dens hele sammenhæng, og det er hans hovedsvar mot indvendingerne. Endnu en gang fremhæver han analysen som eneste videnskabelige metode, endnu engang hævder han med styrke sin determinisme, at aarsaksloven har ubetinget gyldighet ogsaa hvor det gjælder mennesker og menneskers verk ; og endnu en gang lægger han frem sine kulturhistoriske lover; det eneste nye som er kommet til, er at den sisste abstraktion, le person-nage régnant, ogsaa nu er stillet paa sin plass. Myndig avviser han alle dogmatiske indvendinger mot metoden, det være sig av

teologisk eller moralsk art. Metoden kan kun paa én maate motbevises, ved en kontraprøve. Gjør den og diskuter ikke om en udødelig sjæl eller om viljens frihet.

Like sikker er han paa at grundidéen om en kulturens naturvidenskap er rigtig. Han peker paa nye lover, som fra zoologien maa overflyttes i kulturvidenskapen.* Men det er

1 Corr. 3, s. 251.

4 Cuviers lov om karakterernes sammenhæng, Geoffroy St. Hilaires lover om den organiske balance og om tilpassningen, Darwins lov om det naturlige utvalg; og zoologiens ordningsprincip efter typerne.91

som fingerpek for andre ; selv gjør han intet forsøk paa at anvende dem.

Og — det peker fremover i hans virke — like fuldt troende er han hvor han taler om historiens maal. Er utviklingsgangen klarlagt med matematisk sikkerhet, saa kan vi forutse fremtiden, og ved at gripe ind efter vor evne styre utviklingens gang.IV. DEN SOCIALE ENQUETE

1. DEN SOCIALE ENQUÊTE

2. DE KUNSTHISTORISKE STUDIER

3. ANALYSEN AV SAMTIDENL1.

Idet store opgjør som Taine holder med sig selv, inden „Histoire de la littérature anglaise" var avsluttet, ender han med en hel liste 1 over ting som han vil ta fat i. Det er som om han stikker ut en hel ny rute for sit virke, som om han har villet skyve alt det han før har tænkt fra sig og begynde helt paanyt. Han vil finde sig nye emner, ny arbeidsmetode og en ny stil.

Men like saa litet som nogen anden kunde han flygte fra sin fortid og begynde paany. Emnerne blir nye; men arbeidsmetoden blir den samme; og stilen blir den samme; den er som før bygget over de to store principper: periodens logiske opbygning og den levende, stemningsbetingede iagttagelse.

„Voyage aux eaux des Pyrénées" fik sit stilistiske præg av en spontan utfoldelse av evnen til at iagtta. Taines stil i den tid, hvor de litteraturhistoriske undersøkelser dominerer hans arbeide, virker ikke helt saa naturlig. Skildringerne i Pyre-næerboken kom, enten Taine selv vilde eller ei. Senere merker vi meget mere av en villet specialisering.2 Stilen virker ikke mere tilfældig. Man ser at dens specielle eiendommeligheter er rendyrket, skjønner ut fra den, at der for Taine ligger en viljesytring i det at skrive. Det logiske drag i den faar større bredde paa iagttagelsernes bekostning; stilen faar sterkere præg av Taines egen systematiserende tankegang.

Kommer der noget nyt til i Taines stil, er det at han foruten at kunne iagtta nu ogsaa vil iagtta. Han husker paa at før han skriver, skal han ha set; og slik som han tænker, kommer det til at gaa systematik i selve iagttagelsen. Dette er

1 Se ovenfor s. 88.

' Særlig tydelig er dette ved en undersøkelse om de stilistiske ændringer fra „Voyage aux eaux des Pyrénées" til „Voyage aux Pyrénées".96

det nye som sætter sit præg paa hans skildringer. Han hadde villet søke „le beau style". Men fra det øieblik hans tanke begynder at arbeide med stilen, sætter den sit grundpræg paa den, det logiske. Det er alt iøinefaldende i „Histoire de la littérature anglaise", som like før den blev utgit i bokform har været underkastet en stilistisk retouche. Det blir bare endnu tydeligere senere. Da er det Taine former sine naturskildringer som et landskapsmaleri med forgrund og dybde.1 Da er det Taine bruker sine naturskildringer til at klargjøre en idé, eller fra dem finder en idé — som hele den række naturskildringer som danner grundlaget for hans teori om sammenhængen mellem en malers kolorit og de naturforhold han lever under.2

Dette viser godt nok hvordan Taine nu iagttar. Det er ikke for at skildre, men for at forstaa. Inden Taine kan bruke nogen iagttagelse maa hans systematiserende hjerne bearbeide den, finde de ledende principper, forstaa.

Han hadde engang brukt hele 3 dage paa at opfatte havet; først syntes han det saa ut som en vældig mark med sukkerroer. Senere lærte han at se, og paa Pyrenæerreisen saa han bare for at skildre. Nu ser han nok ogsaa, men arbeider samtidig med det han ser. Han kan nok iagtta, men ikke opfatte med en gang, hvis han mangler forutsætningerne for forstaaelsen.

Dette gjælder selvfølgelig ikke Taines naturopfattelse. Der har han nok med at se og saa bearbeide det han har set. Men hvis han ser ny kunst eller hører ny musik, maa han ha de tekniske eller historiske forutsætninger, før han kan opfatte. Han kommer ind foran Raphaels fresker i Vatikanet, og er ganske kold, eller endog frastøtt.3 Først efter flere besøk gaar det op for ham at de i form og teknik er bestemt av arkitekturen. Først ut fra de arkitektoniske principper kan han opfatte og goutere det dekorative maleri. I Uffizierne gaar han omkring med Vasari's „Italienske maleres levnet" i haanden; først ut fra de historiske forutsætninger skjønner han et maleri. Og da han i Peterskirken skal høre Palaestrinas Skjærtorsdags-miserère, arbeider han sig igjennem et tobinds verk om Palae-strina og holder for sig selv og for os et foredrag om hans

1 Se naturskildringerne hvorsomhelst i „Voyage en Italie", i „Garnets de voyage" eller „Notes sur l'Angleterre".

5 Paa lavlandet med fugtig luft, i Holland, i „les Landes", er det lys-brytningerne og farvespillet som først slaar hans øie. I fjeldregionerne med høi himmel og tør, klar luft følger hans øie landskapets konturer. Derfra er der bare et skridt over til teorien : Nederlændernes og Venetianernes rike kolorit har sin aarsak i lavlandet og det fugtige klima.

2 Voyage en Italie 1, s. 218.97

liv og hans stilling i musikhistorien.1 Kan Taine da gi noget nyt i grundsyn eller i arbeidsmetode? Nei, ganske som før blir hele hans arbeide indstillet paa at forstaa og hele hans virksomhet paa at forklare. Og da griper han ganske naturlig tilbake til de principper for forstaaelse og forklaring som han hadde i sit filosofiske system.

Det nye blir da ikke nogen omlægning av arbeidet, bare en forandring av emner. Før hadde Taine studert for fra sine de-taljpaavisninger at svinge sig op til den store kultursammenhæng. Men av den tankegymnastik var han blit træt. Nu studerer han for at skaffe materiale til at belyse den lille sammenhæng. Før hadde han villet trænge ind i hele den samlede utviklingsgang. Nu er det ham nok at undersøke de enkelte led hvorav den sammenhængende kjede bestaar. Før hadde han villet beherske den hele kulturhistorie. Nu nøier han sig med at belyse dens enkelte „momenter", som Hegel kaldte dem. Alle Taines verker, like til han tar fat paa sit store psy-kogiske system, er denslags momentstudier, alle de forskjellige kunsthistoriske arbeider, „Voyage en Italie" og „Philosophie de l'art en Italie", „Philosophie de l'art dans les Pays-Bas", „Philosophie de l'art en Grèce" ; hans „Carnets de voyage" med studier over fransk provinsliv, boken om Paris og reiseboken fra England.2 Utenfor dette fællespræg staar kun boken om "L'idéal dans l'art". Den er ingen slik momentskildring. Men den er en logisk konsekvens av det som Taine i sine kunsthistoriske momentskildringer hadde lagt frem. Taines arbeide i disse aar 1863—1869 samler sig i at lægge frem materiale til slike skildringer, utarbeide dem for enkelte epokers vedkommende og trække konsekvensen av dem han har utført. Det er da paany en enquête. Og det er endnu et fællestræk ved dem alle: de er allesammen, studierne over hans egen samtid som over de forskjellige kunsthistoriske epoker, set fra socialt synspunkt. Disse aar i Taines produktion har da sit særpræg som den sociales enquêtes tid.

2.

Fra første færd hadde Taine været sterkt interessert i kunst. Alt paa skolebænken var han fagmand i Bibliothèque

1 Voyage en Italie l, s. 509.

* Notes sur l'Angleterre er først fuldstændig efter en Englandsreise

i 1871. Men en del av stoffet skriver sig fra en Englandstur i 1863.

„Carne^eme fra reisen til Holland og Belgien, skrevet 1858, er forstu-

dier til boken om Holland og Belgiens malerkunst og hører altsaa ogsaa

med i denne forbindelse.

nationales samling av gravurer. Han forsømte aldrig, hvor han saa kom, til Rennes eller Rom, at sætte sig ind i hvad museerne hadde at by paa. Og hans debut i essaien om La Fontaine var en naturvidenskabelig analyse av begrepet „det skjønne".

Hvad han har søkt i kunsten, er ganske det samme som han søker i litteraturen eller ute i naturen, en stor stemning. Han har hat en evne til spontan, urekflektert beundring; har noget git ham en stor stemning, saa er al kritik borte, alt tankearbeide ryddet unna. Naar han læser Goethe, Byron, Balzac eller Musset, er hvert ord som et støt i hjertet for ham.

„Ce qu'il y a de brusque, de déchirant, de mobile, dans les passions, tout le trouble, toute la folie, toutes les singularités, toutes les profondeurs des émotions humaines, je les ressens alors, non pas après une étude, par reflexion ... mais d'abord et malgré moi." 1

Alt, hvad der gir et slikt indtryk, det er skjønt, og alle slike spontane indtryk er æstetiske, hvad det saa er som har git dem, en geometrisk formel, et kapitel av Herschel eller Laplace, ganske som Rembrandts „Nattevagt" eller Domen i Strassburg.2 Skjønheten findes altsaa overalt.

Hvad er det saa som gjør slike indtryk paa ham selv? Han har svart i en liten selvanalyse før han reiste avgaarde til Italien.3

„Comparaison faite, il s'est trouvé sensible d'abord et au-dessus de tout à la force héroïque et effrénée, c'est-à-dire aux colosses de Michel-Ange et de Rubens — ensuite à la beauté de la volupté et du bonheur, c'est-à-dire aux décorations des Vénétiens —, au même degré et peut-être plus encore au sentiment tragique et poignant de la vérité, à l'intensité de la vision douloureuse, à l'audacieuse peinture de la fange et de la misère humaine, à la poésie de la lumière trouble et septentrionale, c'est-à-dire aux tableaux de Rembrandt".

Man ser, Taine søker altid uttryk for kunstverkets idé. Hele tekniken, tegning og kolorit,4 kommer først i anden række, er idéen underordnet.

„Ce qui le touche par excellence, c'est le naturel, l'élan spontané des puissances humaines; quelles qu'elles soient et sous quelle forme

1 Corr. 2, 45.

1 Nouveaux essais s. 176. Da Taine engang hadde spilt en av Beethovens sonater, sa han: Det er skjønt som en syllogisme.

3 Voyage en Italie. Vol. l,s. 6.

4 Noget specielt blik for tegning og kolorit har Taine aldrig hat; de er for ham aldrig mere end tekniske hjælpemidler. At et maleri kan ha hele sin raison d'être som farvestudie, begriper han ikke. Derfor kan han ikke fatte englændernes, en Whistler's, en Turner's maleri. Han ser nok at der kan være sammenhæng mellem deres kolorit og lys- og farvevirkningerne i landets natur. Men fordi den ikke er billedets idé underordnet, fordi den er selve billedets idé, begriper han det ikke og fordømmer det hele meget bestemt (Notes sur l'Angleterre s. 354 flg.)

qu' elles se manifestent. Pourvu que l'artiste ait un sentiment profond et passionné et ne songe qu' à l'exprimer tout entier, tel qu'il l.'a, sans hésitation, défaillance et réserve, cela est bien ; dès qu'il est sincère et suffisamment maître de ses procédés pour traduire exactement et complètement son impression, son œuvre est belle, ancienne ou moderne, gothique ou classique.1

Hvordan skapes da for Taine skjønheten i et verk? Hvad blir for ham det som danner et kunstverk? Jo, det er det

grundpræg det faar ved fremhævelsen av en stor idé. Ut fra dette grundsyn hadde han definert hvad det er som skaper et kunstverk i „Essai sur les fables de la Fontaine": unité og diversité; unité ved at gripe en idé og fremhæve den; diversité ved at gjennemføre den saa rikt detaljert som mulig. Kunstnerens gjerning blir da i sin komposition at fremhæve det grundtræk som modellen har, men som i modellen ikke er klart nok fremstillet:

L'œuvre d'art a pour but de manifester quelque caractère essentiel ou saillant, partant quelque idée importante, plus clairement et plus complètement que ne le font les objets réels.2

Paa bunden er altsaa kunst og filosofi bare to sider av samme sak. Begge søker at fremstille idéen. Kunstneren utfører bare for vort øie det som filosofen utfører for vor tanke ; begge fremstiller idéen og finder ut lovene og aarsakerne for den.3 Dette er det som ligger i de forunderlig utseende paradokser Taine støper: „Poesi og system er to ord som synes at utelukke hverandre, men som har samme betydning,"4 eller at „poesiens store verker er en syllogisme i aktion."5 Man ser ogsaa hvordan systematiseringen tar magten i Taines kunstbetragtning.

Naar man paa disse forutsætninger blir æstetiker, er det klart et ens æstetik blir av en egen art.

„La Beauté dans un objet est la propriété de faire naître en nous cette sensation agréable très élevée et très noble, indépendante de toute vue intéressée et qui est la simple augmentation de notre action pensante."8

Men en slik æstetisk sensation er avhængig av hver enkelt hjernes struktur ; nogen faar den av en geometrisk formel, nogen faar den av en dampmaskine, nogen av et kunstverk; altsaa ligger selve den æstetiske fornemmelse utenfor enhver diskussion. Alt man kan gjøre, er at gi formlen for hver enkelts æstetiske smag, det vil si finde og formulere den nødvendige betingelse for at han skal ha nogen æstetisk fornemmelse. En æstetik i ordets

1 Voyage en Italie. Vol. l,s. 5.

1 Phil.de l'art 1,41.

' La Fontaine et ses fables s. 160.

* Essais s. 145.

5 La Fontaine & ses fables s. 272.

6 Corr. 2, s. 72; sml. s. 85.100

almindelige betydning findes altsaa ikke; den er en misforstaaelse. Læren om de æstetiske fornemmelser hører direkte ind under psykologien. Og regler for hvordan kunstneren skal naa frem til at gi slike fornemmelser — en normativ æstetik — kan ikke gives. Taine reducerer sin normative æstetik til to regler. Den første er at fødes med talent. Den anden er at arbeide meget.

Men hvad er det saa Taine beskjæftiger sig med i kunsten?

Jo, den har ogsaa en sociologisk side. Kunstens princip er at kunstneren i det som er grundlaget for det verk han skaper — personen, tingen, landskapet — griper et hovedtræk, en idé, og klarlægger den i det han utfører. Altsaa forstaar vi bedre gjennem kunstnerens arbeide det som ligger til grund for hans verk. Kunstneren kopierer ikke ; men ut fra det han har set og oplevet skaper han noget nyt som anskueliggjør hovedtrækkene i den tid han hører til i. I kunstverket finder vi altsaa ikke noget speilbillede av kunstnerens tid. Men i kunstnerens anskueliggjørelse av sin tids hovedtræk og ledende idéer har vi materiale til at trænge ind i, tilegne os og forstaa hans tid. Kunstverkerne er ogsaa „menneskelige dokumenter".

Taine har længe famlet med dette forhold mellem kunstverket og kunstnerens samtid. Engang har han forsøkt at forklare det ut fra „l'esprit de siècle" ; kunstverket gjengir den ved et slags naturlig utvalg ;1 andre ganger har han forsøkt at løse det ved kunstnerens sammenhæng med sin samtid; han er i sin fantasivirksomhet helt ut bundet av hvad han har set og oplevet,2 eller hans tanke er et slags uttog av det alle de andre har tænkt.3 Men ingen av disse forklaringer tilfredsstiller ham. Han løser det endelig ved en ny abstraktion, sin femte kulturhistoriske formel „le personnage régnant".

„Le personnage régnant", det er den idealmodel som samtiden omgir med hele sin beundring og sympati. Det er denne model kunstnerne søker at fremstille i sin bildende kunst, det er til ham de henvender sig i musik og lyrik, det er hans idealer de søker at fremstille i arkitekturen, slik at i virkeligheten al kunst avhænger av ham.4 Grunden er at alting i tiden er en :

action de cet homme idéal et général autour duquel se rassemblent toutes les inventions et toutes les particuliarités de l'époque; chacun d'eux a pour cause quelque aptitude ou inclination du modèle régnant. Les diverses inclinations ou aptitudes du personnage central s'équilibrent, se harmonisent, se tempèrent les unes les autres sous quelque penchant ou faculté dominante, parce que c'est le même esprit et le même coeur qui

1 Litt. angl. 1, s. 376.

2 Litt. angl. 3, s. 103 o. fl. st.

3 Nouveaux essais s. 150.

1 Phil. de l'art. 1, s. 102-03.101

a pensé, prié, imaginé et agi, parce que c'est la même situation générale, et le même naturel inné qui ont façonné et régi les oeuvres séparées et diverses;1

gjennem denne „personnage régnant" er det man faar tak i forbindelse mellem ting, tilsynelatende saa forskjellige som „en allé i Versailles, et teologisk eller filosofisk ræsonnement hos Malebranche, en verseregel hos Boileau, en Colbert's hypoteklov, en forgemakskompliment i Marly og en sentens hos Bossuet".8 Dette er jo en formel som maatte ligge svært nær for Taines tanke, og han har engang i Histoire de la littérature anglaise været like i nærheten av den.3 Men den er blit til fra iagttagelser paa Italiareisen. Taine har staat i museet i Neapel og set hvordan der i keiserbusterne ligger karakteristik ikke alene av personligheten, men av hans tid. Han har selv iagttat le personnage régnant. Og da han saa senere vil samle sine indtryk av renæssancen, sker det ved hjælp av denne nye idé.4 Det staar bare igjen at formulere den, i Philosophie de l'art og i fortalen til anden utgave av Essais.

Gjennem „le personnage régnant" hører altsaa kunstverket med i sin samtid. Det er i denne abstraktion kunsten har sin sociale bakgrund. Alle Taines kunsthistoriske verker er i virkeligheten studier over denne „personnage régnant" i de forskjellige epoker, og gjennem denne abstraktion blir Taines kunsthistoriske arbeider en del av hans store sociale enquête.

Optegnelserne fra reisen i Belgien og Holland5 og boken om reisen til Italien er forundersøkelserne, studierne over den græske skulptur, renæssancemaleriet i Italien og den hollandske og flamske malerskole er utførelsen. Nu har ikke Taine paa reisen i Holland og Belgien — og heller ikke senere i Italien — bare studert kunst. Vi finder smaanotiser om belgiske tiggere, skildringer av det hollandske landskap, og optegnelser om liv og sæder. Det er ikke heller overalt bare forsøk paa at forstaa. I Jesuiterkirken i Brüssel brister han i latter; han kan i den ikke se andet end forsøk paa at distrahere publikum; religionen er ganske borte av den, bare symboler igjen. Han glemmer heller ikke al kritik av de hjemlige forhold ; han hævder at den popularitet den franske kultur nyder i utlandet først og fremst skyldes de smaa tilfældige skuespil ; dette løsslupne spektakel staar for utlandet som likesaa typisk fransk som selve Champagnen. Men hovedsaken er allikevel kunst og kunststudier.

1 Essais s. XVIII (fortale til 2. utg.).

I Ibd. s. XVII.

II Se B. 4, s. 218.

1 Voyage en Italie, 1, ss. 180 og 224 flg.

s Notes de voyage en Belgique et en Hollande, tr. i Revue de Paris 1895. II og III.102

Alle de ledende idéer, som finder sit endelige uttryk i „Philosophie de l'art en Pays-Bas", findes skitsert i noterne fra reisen i 1858.

En endnu mere utpræget studietur er reisen til Italien blit. Taine drog til Rom, ned til Neapel, tilbake igjen over Norditalien og hjem. Men resultatet for ham selv var først en stor skuffelse. Alting er vakrere naar man ser dem hjemmefra, sier han i et brev \ og han beklager sig bittert over lugten av raatten kaal og skiddenvand i Rom, over korene som bræker i det sixtinske kapel, over freskerne som er saa forfaldne, og over kirkebygningernes latterlige og ekle pomp og pragt. Ogsaa i boken sætter skuffelsen tydelige spor. Han har med sit religiøse Schleiermacherske ideal ofte bøiet sig i den dypt religiøse stemning i en gotisk dôm. Men i de syditalienske kirker kan han slet ikke finde religionen ; den er bare en ussel fernis over det gamle hedenskap, ovenpaa mystik og nedenunder et dyp av sensualitet; og da han har overværet en kirkefest i Peterskirken, utbryter han: „Aldrig har man feiret en smukkere hedensk fest for en kristen Gud!"2 Den italienske race er de nordlige dypt underlegen, og for det nyreiste kongerike og dets politik gir han ikke en døit.3 Noget personlig utbytte, noget nyt at leve paa faar han først — ja Michel Angelo undtat — da han kommer til Norditalien. Venedig blev en oplevelse ; der begynder han at tro at der kan være overensstemmelse i temperament mellem en by og et menneske, og der ønsker han næsten at slaa sig ned : „man vilde tilbringe aar der som en opiums-røker; og saa meget desto bedre; den eneste virkelige maate at utholde livet paa er at glemme det".4

Taine er unegtelig en ganske løierlig type av en Italiarei-sende. Intet andet end studier og studier igjen. Næsten beklagende utbryter han en dag: „Der er dage hvor ethvert forsøk paa opmerksomhet er motbydelig, hvor man ikke er istand til noget andet end nyde".5 Men skal han saa ut og nyde, tar han i alle fald systematisk studium av 2 kirker paa hjemveien.®

Men tiltrods for dette er ikke „Voyage en Italie" med sine to svære bind blit nogen kjedelig bok. Det findes i meste laget kunsthistorie for et almindelig menneske; og bare én eneste gang har Taine i den beskrevet et maleri slik at vi ser det, og føler den samme frysning nedover ryggen som han selv har følt, da han i Venedig stod foran Titians billede av St. Marcus som beskytter slaven mot bødlerne.7 Men der findes ogsaa i boken om Italiareisen folkelivsbilleder som er friskt set og friskt

1 Corr. 2, s. 284, sml. s. 280. 5 Voyage en Italie 1, s. 575. Sam-

menlign B. 1, s. 26 —29 om Peterskirken: grandios og teatralsk. 3 Le

Voy. en Italie 1, s. 21—22, og s. 104—05. 4 Voyage &c. 2, s. 382. 4 Voy-

age &c. 11, s. 499. 6 Voyage en Italie 1, s. 388. 7 Voy. &c. 2, s. 459.103

gjort, der er mægtige skildringer av renæssanceliv og renæs-sancepersonligheter; der er diskurser om klædedragtens psykologi, der er landskapsbilleder og fjeldvuer, og der er idéer nok til mange verker.1 Det er fra denne bok Taine tar stoffet til sin undersøkelse av Grækenlands skulptur og av det italienske renæssancemaleri.

Taines tre kunsthistoriske momentstudier er, som saa mange av hans andre verker, blit til ved en ydre foranledning. Fra 1865 av er han forelæser i æstetik ved Ecole des beaux arts, og hans kunsthistoriske arbeider er i sterkt kondensert form de forelæsninger han der holdt. De er meget sammenarbeidet, men det er gjort ved at eksemplerne er skaaret bort, og altsaa den historiske del og omtalen av personligheterne forkortet.2 Nogen reel omarbeidelse har ikke fundet sted. De er alle bygget paa egne studier, dog er der i behandlingen av Grækenlands skulptur tydelig indflydelse at merke fra Herder, og en enkelt idé i boken om Nederlandenes maleri skyldes Emile Planat.

Arbeidsmetoden er ikke ny. For at forklare en periode bruker Taine ogsaa nu race, milieu og moment. Men de tre lover er ikke længer sat i forbindelse med kunstneren selv eller kunstverket, men med den „personnage régnant" som kunstneren gjengir i sit verk. Det er en væsentlig teknisk ændring som ikke spiller nogen rolle for metodens karakter. Men ændringen fremhæver rigtigere metodens art; den præciserer at den kun beskjæftiger sig med de store almindelige træk.

Som den ordensmand han er begynder Taine endnu engang med at præcisere metoden, i Philosophie de 1'art (1864).

Som alt andet i verden er ogsaa kunsten lovmæssig bestemt. Det enkelte kunstverk er en liten del av et stort hele, først av den helhet som kunstnerens produktion danner, han er igjen del av en skole, en retning, og skolen er igjen uløselig bundet ind i sin samtid. Æstetikken, som vil søke de store lover for kunstverkets tilblivelse, maa da altid gaa ut fra den største enhet, hvor kunstverket hører hjemme, samtiden ; og den har først at finde samtidens ideelle grundpræg, for dette er som en moralsk temperatur for kunsten og bestemmer den ganske som temperaturen bestemmer plantelivet.

1 Enkelte av disse idéer kan jo virke snurrige nok, særlig av dem som gjælder samtiden. Saaledes mener han at i vor tid er der ikke mere grobund for den store kunst; vi kommer ikke længer end til landskapsmaleri og portræt. Den masseflom av idéer, som hører hvert menneske til, har nemlig omformet forestillingslivet. Vi tænker i idéer, ikke i billeder; og uten at vi tænker i billeder er bildende kunst umulig. Ja, logisk er jo i alle fald slutningen.

2 At dømme efter de to av forelæsningerne som er trykt in extenso, Leonardo i Nouveaux essais og Titian i Revue des cours & conférences.104

Paany fremsætter Taine her sine teorier om forholdet mellem kunst og natur. Maleri, skulptur og digtning er i princippet imitation, dog ikke nøiagtig imitation, men med fremhævelse av hovedpræget eller et specielt drag. I det øieblik kunstneren efterligner, maa han bevare grundforholdene og grundsammenhængen i det han efterligner; grundpræget faar han frem i sin gjengivelse ved sin tekniske færdighet og ved at sløife uvæsentlige detaljer; paa denne maate blir idéen, som i det han skaper efter bare var „dominant", i hans eget verk „dominateur". Dette at en idé i den blir „dominateur" er det som skaper kunsten ; det er saa avgjørende, at den ting, at en idé blir dominateur i kunstverket, kan skape kunst uten noget naturgrundlag, arkitektur og musik.1

Kunstens maal og kunstens betydning er altsaa ganske analog med filosofiens; kun i en anden sfære.

Æstetikken beskjæftiger sig da bare med grundtrækkene i tidens tanker og tidens sæder. Den søker at bestemme kunstverkets moralske temperatur. Vel skaper ikke denne kunstneren ; han er betinget av personlige forutsætninger. Men den bestemmer efter analogi med loven om det naturlige utvalg den type av kunst som kan utvikle sig frit ; de andre typer naar ikke frem.

Sammenligner man metoden, som den her er git, med den Taine før har anvendt, ser man nok at det er den samme. Men det er tydeligere fremhævet at den kun beskjæftiger sig med de almindelige træk, og selve personligheten har faat større plass. I princippet er det en indrømmelse til kritiken av metoden. I praksis faar det mindre at si, for like litet som før lægger Taine arbeidet paa at gi et billede av personligheten. Som før vil han først og fremst psykologisk anatomere ham, som før vil han søke ind til et abstrakt grundtræk, en hovedevne. Efter hans mening er Rembrandt blit den han er ved en for ham eiendommelig bygning av øiet.

Først naar Taine naar frem til en av de store kolosser som i gigantisk kraftutfoldelse har tat op kampen mot sin tid, søker han at tegne et billed av personligheten. En slik kamp mot sin samtid har han fundet i Michel-Angelos kunst, og derfor stiller han ogsaa Michel Angelo op som en av verdenskunstens store mestre, lik i rang med en Dante, en Shakespeare, eller en Beethoven.2

1 Taine har forresten adskillige steder søkt at stille arkitekturen i forbindelse med et naturgrundlag, formen paa trærne. Og han er ogsaa fuldt opmerksom paa at musik ogsaa har en psykologisk side, ved det at den er analog med det menneskelige skrik (Phil. de l'art. 1, 45).

a Voyage en Italie 1, 278.105

Ut fra denne metode gjennemgaar da Taine renæssancemaleriet i Italien, det nederlandske maleri og den græske skulptur. Først landet med de fremtrædende træk i naturlig beskaffenhet og klima, som har stemplet racen. Saa det offentlige og private liv, med en vældig underbygning fra litteraturen, fra digtning og, for de moderne epokers vedkommende, fra memoirer og ambassadørers indberetninger. Gjennem dette bestemmer han „le personnage régnant" og fra ham kunstens type. Og saa gir han skolens historie, avhængig av nye momenter i situationen.

Den italienske renæssance er bestemt av racen, som har et positivt og praktisk grundpræg, som har mere sans for tingenes ydre end for deres idé, som beskjæftiger sig mere med mennesket end med naturen, og som med sin billeddannende evne og sin kunstneriske sans har fundet sit felt i tegning, maleri og musik. Dette racepræg finder sit klareste uttryk i det 15. aarhundrede efter det støt som de humanistiske studier hadde git. Den klassiske aand med sit hedenske grundpræg kunde der, i Italien, utfolde sig frit, fordi den germanske invasion er saa ubetydelig at den intet hadde ødelagt i det gamle kulturgrundlag. Og kulturen blev pittoresk — i privatlivet, i den pragtfulde klædedragt, i de overdaadige fester, i interiører som exteriører — fordi disse ubrukte hjerner tænkte i billeder, ikke i abstrakte idéer slik som vor tid. Ved dette pittoreske drag er maleriet git. Paa grund av samfundsforholdene, hvor hver mand bare hadde sig selv og sine egne kræfter at stole paa og hvor alle ved egne kræfter maatte ta sig selv tilrette, blev det menneskelige legeme det man var sterkest optat med at utvikle, og den raffinerte, vellystige, men paa bunden brutale slagsbror blir periodens personnage régnant, og ham er det maleriet gjengir. Læg saa til de tekniske opfindelser — perspektiven og malingen i olje — og de økede kundskaper, særlig studiet av anatomi, og De har det italienske renæssancemaleri, hvor det hedenske grundpræg langsomt bryter igjennem den traditionelle religiøsitet, og hvor den overdaadige pragtutfoldelse i kolorit og fremstillingen av det skjønne eller kraftige menneskelegeme gir særpræget.[1]

Nederlændernes maleri er ogsaa bestemt av racen. Germanen stanser ikke ved det utvortes; han gaar i dybden og vil gripe det som ligger skjult, selv om det er støtende og trist, og han gjemmer ikke bort nogen detalj, selv om den er simpel eller styg. Dertil kommer det specielt nederlandske nationaldrag, med den positive og praktiske retning det har faat ved kampen for

1 En slik ekstrakt av tankegangen i boken gir desværre bare et magert indtryk av hvad den indeholder, av den imponerende mængde kundskaper og det mesterskap, hvormed de er utnyttet, av de mange fine iagttagelser og av den levende stil.

tilværelsen i de vanskelige naturforhold. Der i Nederlandene er sjælen jordbundet, der er ingen filosofi, ingen verdensomspændende digtning. Nationen er en samling nyttige specialister, rolige, jevne mennesker med en utpræget sans for denne verdens goder. Av disse træk dannes „le personnage régnant". Lysovergangene i et slikt vaatt klima gir den rike kolorit. Læg saa til den historiske utvikling, og De har det nederlandske maleri, som gaar i dybden, som foretrækker den nøkne sandhet for den smukke dekoration, som skyr arrangement og komposition og som har sine to specielle træk i den frodige livsappetit og den dype kolorit.

Ogsaa der begynder maleriet med en renæssance, men ikke en hedensk paa klassisk grundlag som den italienske var det; det blir ved de særlige forhold i landet en national renæssance paa kristelige idéer. Gjennem den opdager den nederlandske kunst mennesket og naturen. Med de kristelige idéers forfald mister kunsten sit kristelige præg, men utviklingen blir stanset ved at den italienske renæssance bryter ind, en bevægelse som i sit væsen strider mot germansk aand. Under denne indflydelse blir da kunsten ikke engang en national oversættelse av den italienske renæssance; den blir bare en slags provinsitaliensk, fuldt av barbarismer og ufuldkommenheter. Men under dette fremmede holder den nationale kunst sig i portræt og genrebillede, og dette nationale faar et nyt opsving ved uavhængig-hetskampen, som ogsaa sprænger Belgien fra Holland med hver sin nationale, ideelle, materielle som kunstneriske utvikling. Belgien blir katolsk, kommer først ind i ordnede forhold ; dets kunst opdager da mennesket igjen med de store lidenskaper, med hans dyder og laster, og det blir den store skildring av mennesket, sjæleliv og legeme, som blir det grundlæggende drag i Belgiens kunst, med generationen der er født av den som bar den store nationale reisning. Men da disse to generationer hadde levet sit liv, var baade den politiske selvstændighet og kunsten samtidig forbi.

Holland har sin egen politiske utvikling; det blir Europas ledende sjømagt i de aar som følger efter uavhængighetskampen, aar som præges av „overvældende mot, selvfornegtelse, vilje og geni". Ogsaa her er kunstneren søn av heltens generation,[1] og han blir like selvstændig i sin kunst som i sin politik. Han fæster da sit blik paa individualiteterne og gir ikke som Belgieren typer eller kropper, men lyslevende personligheter fra sin egen samtid.

Det eneste stof i Hollændernes billeder er samtiden med sit særpræg og individet med sine eiendommeligheter. Men fra denne

1 Denne idé er det Taine har fra Emile Planat; se Revue de Paris 1895, III, s. 295.107

store generations utdøen er der forfald at merke, og jo længer landet synker nedover i politisk betydning, jo længer ned i kunstnerisk vanmagt synker ogsaa nationen.

Den græske skulptur er betinget av racen. Jordbund og klima som tvinger til arbeide, hvis man skal kunne leve, kysten og sjøen som opfordrer til seilads og handel, skaper racens fine og lette intelligens. Naturen, som aldrig virker overvældende, og de smaa forhold gjør denne intelligens praktisk; Grækerne blir determinister og tilhængere av den lovbundne orden. Der blir ingen overspændt religiøsitet, deres guder er bare store mennesker, større i ondt og større i godt. Sydens lys og varme over landet gjør hele livet der til en legemets fest, hvor alle er med. Endelig er deres kultur førstehaands; deres hjerne er ikke tynget av nedarvede idéer, dens virke hemmes ikke av abstraktioner; de tænker i billeder, og kan skape kunstnerisk, og deres følelser blir store og samlede. Momentet gir de historiske forhold: tilbakeslaget efter magtutfoldelsen i Perserkrigene er først en dyrkelse av det nøkne legeme. De to specielle institutioner, orchestra og gymnasion, er følger av den; gymnasion gir legemet den harmoniske utvikling, orchestra gir det de plastiske stillinger; der har De „le personnage régnant". Det puff, som Perserkrigene gav, virker ogsaa paa idélivet; der skapes paa alle kanter: i teknik stepningen i bronze og huggningen i marmor; de store filosofiske systemer blir til; og kunsten gaar fra efterligning over til invention; det store drama skapes. Læg alting sammen. Det De faar ut som sum er den græske skulptur.

Man vil se at disse tre undersøkelser er bygget rent som variationer i nye tonearter over et og samme tema. De er baaret oppe av et sterkt enhetssyn og utført med en jernhaard konsekvens. I dette ligger styrken i Taines kunsthistoriske studier.

De er smittende i sin utførelse. Logikken og klarheten i utførelsen er slik, at en maa bli revet med, og man glemmer over dette de indvendinger fagmanden kommer med — Taines paavisninger er ikke uangripelige, langtfra1 — og likeledes at undersøkelserne er et middel, ikke et maal.

Litt grættent, hvad han forresten altid er, naar han beskjæftiger sig med Taine, sier Scherer at „skjærer man bort 6 sider av begyndelsen og 6 sider av slutten paa „Philosophie de l'art", findes der hverken filosofi eller kunst i den". Det er noget i det. En kunstfilosofi finder man ikke hos Taine; heller ikke nogen varm og levende kunstfortolkning. Vi finder bare en

1 Se f. eks. Venturis anmerkninger til Taines fremstilling av den italienske kunsts historie, Barzelotti s. 421.108

historisk fremstilling av kunstens sociale forutsætninger ut fra det syn som er bestemt ved Taines historiske filosofi.

Og dette gir da ogsaa med en gang hvilken betydning Taines kunsthistoriske arbeider har. De har en plass mellem de verker som søker at rede ut forholdet mellem samfundet og kunsten, en plass som de nok vil beholde ved den konsekvens og det enhetssyn som præger dem, selv om systemet svigter og detaljer forkastes. Men for dem som i kunst har hat en oplevelse og søker at gi andre den samme oplevelse eller i alle fald forut-sætningerne for at opleve selv, for dem har Taine ingen betydning. Som kunsthistoriker er altsaa Taine noget snever.

Egentlig har ikke efter Taines system en vurdering av nogen art sin plass i kunsthistorien likesaalitet som i litteraturhistorien, det være sig en æstetisk eller social vurdering. Og Taine fremhæver da ogsaa uttrykkelig at hans videnskabelige æstetik har like stor sympati for alle skoler. Men like litet som i litteraturhistorien har han kunnet holde en vurdering borte, ja mindre end der, fordi der i kunsthistorien falder tydeligere skoler og tydeligere epoker. Han har maattet se at der findes kunstskoler, som ikke har sat blivende indtryk efter sig i kunstens historie, og han har maattet se at der er epoker, hvor kunsten ikke har naadd frem til fuldgyldig uttryk. Han har ogsaa paapekt det gang paa gang, og forsøkt at forklare hvorfor. Men det vil altsaa si, at han har vurdert. Hans fremstilling kræver altsaa en utfyldning. Han er nødt til at gjøre op for sig selv efter hvilke principper han har vurdert, og han blir nødt til at forklare principperne, utvikle dem for sig selv og andre. Taines æstetik skulde

egentlig ikke ha spor av dogmatisk anstrøk. Men hans arbeide har vist ham at han likesaa litet som nogen anden kan klare sig uten æstetiske normer. Slike regler for bedømmelsen maa han da søke at rede ut, og fremsætte som system.

„L'Idéal dans l'art" er dette system. Den gir en rangskala for bedømmelsen av kunstverket, og som man kunde vente efter Taines maate at betragte kunst paa, efter det ideale i kunsten, det vil si efter idéindholdet.

Men er saa ikke en vurdering av hvilkensomhelst art i strid med de videnskabelige principper for forskningen? Nei, i det øieblik forskningen bestaar av videnskabelig utførte analyser, som man i detalj kan verifiere, er der i disse analyser ogsaa materiale til en fuldt videnskabelig vurdering. Man kan altsaa analysere sig til de æstetiske normer akkurat som man har analysert sig til betingelserne for kunstverket. .L'Idéal dans 1'art" er en slik stor analyse.109

Det kunstneriske virke er en overførelse av modellen slik at et fremtrædende træk i den blir fremhævet. Kunstverket skal gjøre en „væsentlig egenskap (un caractère notable)" ved modellen til dominateur. I denne definition av kunst ligger hele vurderingsskalaen. Jo mere vegt et slikt træk har i modellen og i verket, og jo mere kunstverket har kunnet gjøre det til „dominateur", desto høiere i rækken staar det. Analysen har to ting at rede ut; først hvad det vil si at et træk er vigtig; saa hvordan kunstverket kan gjøre dette til dominateur.

Det første maa løses ved analogi. Zoologien skjelner mellem grundtræk og særtræk, mellem primære og sekundære karakteristika. De primære kan ikke ændres uten at ogsaa de sekundære følger med; alle de sekundære kan ændres uten nogen forandring i det primære. I alle de dyr zoologien klassificerer som pattedyr, er grundtrækket konstant; de sekundære, lemmernes form, tændernes bygning, varierer sterkt.

Dette gir altsaa, at et træk er vigtigere jo mere stabilt det er, jo mere det holder sig under ændrede omstændigheter; og det er mere stabilt jo mere det hører til det elementære grund-drag i dyretypen. Overført til kulturhistorien vil dette bli, at jo nærmere et træk kommer det elementære, racen, desto vigtigere er det.

Dette gir da første norm1 :

„Toutes choses égales d'ailleurs, selon que le caractère mis en relief par un livre est plus ou moins important, c'est-à-dire plus ou moins élémentaire et stable, ce livre est plus ou moins beau".

Jo nærmere en bok altsaa er bundet til døgnets eller tidens modesmag, desto lavere staar den; jo mere den røber racepræget, desto høiere staar den æstetisk; derfor vil f. eks. „Robinson Crusoe" eller „Don Quixote" altid staa høit, ogsaa æstetisk.

Men der spørres ved bedømmelsen av et træk ikke bare efter stabiliteten. For hvert enkelt væsen er der træk, evner eller legemsformer, som passer besst til den plass det har her i verden, for rovdyret som for mennesket. I zoologien er altsaa et træk vigtig efter som det støtter i kampen for tilværelsen, efter som det fremmer eller hemmer livet. Overført til kulturhistorien blir dette, at et træk ogsaa maa bedømmes efter sin moralske virkning. Dette gir anden norm2:

„Toutes choses égales d'ailleurs l'œuvre qui exprime un caractère bienfaisant est supérieure à l'œuvre qui exprime un caractère malfaisant".

Som man kan vente, noget av det som Taine moralsk sætter

1 Philosophie de l'art. 2, s. 256.

1 Phil. de l'art. 2, s. 289.110

høiest, er personlighetens tragiske kamp mot det som er sterkere end ham; over ham æstetisk staar bare folkesagnets heroer, og aller øverst de store religiøse digtninger.

Men saa kommer det som gjør en slik fremtrædende karakter til dominateur i verket. For at dette skal naaes, maa alt, hver detalj være set i forhold til den dominerende idé, der maa være samvirke mellem alting, karakteren, situationen som det tekniske, kunstmidlerne (la convergence d'effets). Dette gir da 3die norm 1 :

Toutes choses égales d'ailleurs, elles (les œuvres littéraires & artistiques) seront plus ou moins belles selon que la convergence d'effets sera chez elles plus ou moins complète.

Men nu er et grundtræks stabilitet saavelsom dets gavnlige virkning i virkeligheten maaling av en kraft; stabiliteten er grundtrækkets kraft i forhold til andre; den gavnlige virkning er grundtrækkets kraft i forhold til sig selv. Og saa kan Taine tilslut resumere :

„Det er et mesterverk, hvor den største kraft faar den største utvikling.2

Dette system er i virkeligheten intet andet end systematisering av kunsten som social faktor.3 Og det er den eneste konsekvens som logisk kunde trækkes fra det grundlag Taine stod paa. Det er konsekvent; javel. Men det er ogsaa like ensidig som hans kunstopfatning, og konsekvensen er ikke bindende for nogen som ikke helt ut deler Taines kunstopfatning. Systemet er nok logisk i sin utbygning. Men hvordan vilde saa anvendelsen i praksis av slike normer falde? Kan man fra dem faa en ensartet bedømmelse paa videnskabelig grundlag? Nei, selvfølgelig vilde saa vide normer bli fyldt med forskjellig indhold efter som det er kritikerhjerner til.

Reglerne er nok logiske i sin formning. Men de ser bort fra selve det æstetiske indtryk. Og derfor blir de uanvendelige, selv om man delte Taines syn og gik ut fra samme grundlag som han. Normerne blir ogsaa ganske uten betydning for Taines kunstbedømmelse. 1 Like godt efter „l'Idéal

1 Ibid. s. 325.

2 Ibid. s. 345.

3 Taine tar ogsaa sine uttrykkelige reservationer mot at hans normer indeholder nogen regler for kunstnerens arbeide. Naar han skaper, maa han kun være opfyldt av den kunstneriske skapertrang; hvis han da tænkte paa den virkning det færdige kunstverk vilde faa, opnaadde han bare at hindre sin egen gjerning (Corr. 2, s. 122). Først naar kunstverket er skapt, blir det plass for bedømmelsen. Taine gir altsaa utelukkende normer for den kritiske vurdering, ikke for det kunstneriske virke.

1 Men i Taines historiske domme spiller normerne vistnok en rolle. Det er sikkerlig den skadelige indflydelse som er grundlaget for hans helt ændrede dom om det 18. aarhundredes filosofi i „Origines de la France contemporaine".111

dans l'art" som før dømmer han ut fra det æstetiske indtryk han faar.

Ut fra en ensidighet i Taines kunstsyn blir hans kunsthistoriske arbeider ensidige. Og med sin jernlogik systematiserer han denne ensidighet i formler, hvor kunst utelukkende opfattes som en social faktor — det er tversnittet gjennem Taines kunsthistoriske studier.

3.

Til en slik ensidighet merker vi selvfølgelig ingenting i det som staar igjen av Taines sociale enquête, „Carnets de voyage", boken om Paris og noterne fra England.

De rummer ikke noget forsøk paa at systematisere. De er indtryk og iagttagelser formet med én gang, skrevet ned slik som de slog ned i ham.1 Men ogsaa fra slike iagttagelser løser en ledende idé sig ut og gir bøkerne et grundpræg. „Carnets de voyage" blir væsentlig en studie over fransk centralisations virkninger; boken om Paris er helt ut farvet av Taines utilfredshet med Pariserlivet og Parisersocietéten; og boken om England er en utdypelse av det billede av den engelske nationalkarakter, som Taine alt før hadde git.

„Carnets de voyage. Notes sur la province" skriver sig fra aarene 1863 til 1865, og er blit til paa Taines aarlige reiser rundt omkring i Frankrike i egenskap av eksaminator i tysk ved optagelsesprøverne til krigsskolen i St. Cyr. Naturligvis taler han i sine notater om alt det han har set, han besøker museer og kirker og taler om kunst og arkitektur. Men først og fremst iagttar han livet i provinsbyerne, og han er gjennemrystet over hvor graat og farveløst det er. For ham staar det som om tilstanden i de franske provinsbyer endnu er middelalderlig. Provinsboerne lever bare for at mukke sammen noget mynt, for saa at lægge hænderne i skjødet og ta det hele

med ro. Den eneste glæde de derute har, er at svine hverandre til med skandalhistorier og styggedom; kirken lægger sin tunge haand over al aandsvirksomhet og holder borte hver tanke. Det er som selve livet derute har lagt an paa at frembringe en viss halvkultur og et visst halvvelvære, en „gentleman" har Taine i det hele ikke truffet i provinsen. Saa hvis samfundet er at opfatte som en have, saa er i alle fald den franske indrettet for kaal og gulrot.

Grunden er ganske klar. Det er centralisationen som har skylden for det hele. Alle øine og alle hjerner er vendt mot

1 Dog er bøkerne om Paris og om England stilistisk overarbeidet.112

Paris, ikke nogensteds findes initiativ, aristokratiet er av centralisationen blit for slåp og for litet interessert til at ta ledelsen paa nogen kant, borgerskapet tænker bare paa sit erhverv, og embedsmænd og funktionærer flytter rundt paa krakkene, slaar ikke rot nogensteds og blir centraladministrationens lydige redskaper. Alting er galt; men allikevel er alting rigtig slik som stillingen i provinsen er; for gav ikke Paris sine ordrer, saa blev der ingen administration i det hele tat. Det er et billede som er tegnet sort i sort. Taine er rystet over tilstanden, og rystet over sig selv, som bare ser skyggesider.1 Men han kan ikke la være; han maa føie sig som aandsaristokrat og se ned paa slike som faar hver stump av en tanke sendt expres ned fra Paris.

Om Paris heter dets i „Carnets de voyage":

„Kanske er vort liv i Paris naturstridig. Det er kanske en exces, en fortsat forfærdelighet, at leve som vi lever, med hodet, optat av bokplaner og med en dinér ute, en soirée, en samtale i avisen som underholdning fra tid til anden".

Det er det grundtema som varieres i boken om Paris.

„Vie et opinions de M. Frédéric-Thomas Graindorge, Docteur en philosophie de l'Université de Jéna, principal associé commanditaire de la maison Graindorge and Co. (Huiles et porc salé, à Cincinnati). Recueillies et publiées, par H. Taine, son exécuteur testamentaire"

er blit til som artikler i Pianats „Vie parisienne" fra 1863 til 1865. Rammen har git Taine en glimrende anledning til at sætte fingeren paa hele hulheten i det mondæne liv; hele dette liv som slet ikke er liv, men mest av alt minder om forfaldstiden i Alexandria eller Rom 3 ; hvor man er til bare for at synes og sees; hvor man besøker Operaen, ikke for musikkens skyld, men for at utstille sig selv, og hvor da ogsaa kunsten blir derefter: sangerne er charlataner som konkurrancen har drevet til at sprænge stemmen, balletten utstilling av pikebarn som er tilsalgs; hvor opdragelse og skolegang fra første færd av er indrettet paa at gjøre menneskene til masker som bare sier tomheter og gjør dumheter; hvor menneskene har bevaret alle sine gamle rovdyrinstinkter, hvor manden bare er jag efter en medgift og kvinden flirt, og hvor selve den ting at leve deformerer ansigter og skikkelser; og hvor den, som er en selvstændig personlighet, bare har en utvei: staa over det hele og studere krapylet, og hvor han ender med selvmord eller i videnskapen, „som ogsaa er et slags selvmord langsomt og intelligent", hvis

1 Se Carnets s. 132.

2 s. 222.

5 I „Notes sur l'Angleterre" er Taine høfligere mot byen. Der er Paris det moderne Athen.113

han da ikke kan finde sig en egen verden i Beethovens mægtige kunst, eller flygte bort fra det hele, ut til skogen, langt væk.

Aldrig har Taine git sin bitterhet, sin pessimisme og sin menneskeforagt frit løp som i disse to bøkerne, „Carnets de voyage" og „Graindorge". Det er saa meget at det virker skjærende og vidner om en forfærdelig oprevet sindsstemning. Men med dette har han ogsaa naadd bunden av bitterheten. Engang i „Carnets de voyage" iagttar han huslivet i et litet hjem og utbryter: „Hvor én vilde være lykkelig ved at være lykkelig".

Nogen aar senere fik han sit eget hjem, kunde ordne sig slik som han vilde, og fik i alle fald én fredlyst plet1 hvor han kunde være sig selv og holde sit fri for alle andre, og saa glir hans bitterhet meget mere i bakgrunden

igjen.

Men helt uten betydning blir dette væld av bitterheter ikke. Der fører fra studierne over provinsen og provinsliv og fra boken om Paris tydelige linjer over til den svære Frankrigs-historie som Taine senere skrev. Det er paa sine reiser i provinsen han har opdaget, at en sterk centralisation virker som den døde haand over alt selvstændig initiativ og enhver selvstændig tanke; og det er gjennem sine studier over Paris han har set, at hvis centret i et slikt centralisert land synker nedover, saa gaar ogsaa hele systemet tilgrunde, og de, som overalt tar magten, blir bare charlatanerne og mørkemænd. De to bøkerne om provinsen og om Paris har altsaa sin betydning ved nærmere at belyse det utgangspunkt, hvorfra Taine begyndte sine undersøkelser over det moderne Frankrikes politiske utvikling.

Ogsaa fra „Notes sur l'Angleterre" fører der linjer over til „Les origines de la France contemporaine". Men de er av en anden art.

Optegnelserne om England er blit til paa flere reiser, den sisste mens Kommunen huserte i Paris. Da hadde Taine set Frankrike paa avgrundens rand, presset utenfra og revoltert indenfra. Og selvfølgelig har kontrasten slaat ham sterkt; i England ro, gjennemordnede forhold, hjemme alt i uorden. Des-uten er den personlige bitterhet ikke saa fremtrædende hos ham mere. Men dette er ikke nok til at forklare tonen i boken om England. Man mindes uvilkaarlig hvad Taine sa i Venedig, der findes hemmelige overensstemmelser mellem et temperament og et land.

Taines beundring for England hindrer ham forresten slet ikke i at se og se skarpt. Han oplever en regnvejrssøndag i London, merker selv hele trykket ved den overdrevne hellig-

1 Fra 1874 bodde han oftest paa sin villa nede ved Lac d'Annecy, og tilbragte bare et par maaneder av aaret i Paris. Først dernede i Menthon-St. Bernard kunde han samle arbeidet om sit sisste hovedverk.

holdelse av dagen, og noterer litt ærgerlig det træk, at utenfor England er søndagen slet ikke saa hellig for Englænderen. Han kan selvfølgelig ikke undgaa at bli slaat av den brutale sociale forskjel mellem over- og underklasse ; han studerer med en viss rystet interesse kloaken som findes paa bunden av samfundsbygningen ; han portrætterer et par tøsetyper slik at man ser at de kvindfolk virkelig er fortapte, tøser tilbunds i motsætning til Pariser-courtisanen, som har esprit og verve og som i al „ærbarhet" lægger op penger for at slutte livet som solid borgerlig, concierge eller smaahandlende; han gir et billed av fattigfolks usle kaar, et billed som er malet sort i sort; og han gir en skildring av nogen av de værste kvartaler i London, saa krass, saa fuld av lugt og skitt og styggedom, at en rent uvilkaarlig blir mindet om Zola.

Men allikevel er der ting i England som gjør at Taine føler sig mere tilrette i dette land; det viser sig i stadige sammenstillinger mellem England og Frankrike.

Først blir han slaat av den sikre administrative praksis ovenfra helt ned til formanden som leder sin arbejdsstok. Han ser hvordan hele folket er sammensat av selvstændige individualiteter som kræver sin plass og som bestemmer over sit eget liv, og han blir ikke træt av at skildre de engelske hjem med et hjemmeliv saa forskjellig fra det i Frankrike. Han fremhæver hvordan den engelske opdragelse er en forskole til det selvstændige arbeidsliv som enhver senere skal leve : barnas verden og de voksnes liv er ikke to motsætninger som i Frankrike. Han fryder sig over universiteterne, som paa engang gir en aandelig og en legemlig utvikling1 og som dog er en fredlyst ramme om det videnskapelige arbeide; og han priser høit ordningen paa læsesalene i British Museums bibliotek. Det er ikke tvil om at Taine har likt sig svært godt i England.

Først og fremst er han optat av at iagtta; og han iagttar godt.8 Han gir en scene fra en domstol i London; det er en ung kone fra underklassen i vidneboksen; man spør hende om hun altsaa aldrig har slaat manden sin med en tang, eller aldrig begyndt trætten; hun bøier hodet, tænker en stund og sier saa avgjørende: Nei aldrig! En fransk vilde med emphase og overbevisning svaret nei! paa øieblikket.

Taine studerer sociale forhold og politisk liv, kunst og arkitektur, litteratur og folkeliv; og like optat som før er han med

1 Sml. Etienne Mayran. Ændringen i Etienne Mayrans tænkemaate

er betinget av at han begynder med legemsøvelser.

1 Undertiden lægger han litt forunderlige idéer ind i det han iagttar,

naar han f. eks. opfatter „gentleman" som en mand av overklassen, eller i

slæng-uttrykket „Governor" brukt om husfaren finder en dyp følelse av respekt.115

at klassificere og søke tilbake til aarsaken; i den engelske gotik finder han landets karakter igjen; han søker nationalpræget i den engelske karikatur, og kommer endnu engang tilbake til denne forunderlige humor, som skaffet ham saa meget bry i den engelske litteraturhistorie; han finder forskjellen paa fransk og engelsk parlamentarisk veltalenhet betinget i ordningen i selve parlamentssalen: den engelske parlamentsmand taler fra sin plass; den franske deputerte bestiger et kateder, og det opfordrer til svulst og deklamation!

Men det er ikke som nye studier over Englænderen boken har sin betydning. Grundsynet er git ved paavisningerne i "Histoire de la littérature anglaise", og Taine faar bare dette grundsyn bekræftet og sin fremstilling utdypet. Han finder sin gamle Angelsakser igjen lyslevende i landadelsmanden, og han ser ikke andet end den gamle germanske ubændighet i Derbydagens excesser.

Betydningen av boken inden Taines produktion er at der fra iagttagelserne i den stiger frem to store idéer, to politiske idéer, som senere sætter dypt merke i hans arbeide. Det er ikke hans tilslutning til den engelske statsordning ; han studerer den ivrig og roser den sterkt. Men han ser ogsaa klart nok at den er stedegen og at den overført til et land, som ikke har Englands samfundsordning, bare vil virke til forvirring.1

Det ene Taine har med sig fra sit studium av England, er at han har faat et endnu klarere blik for decentralisationens betydning. Han har undersøkt hvordan det engelske stedlige selvstyre virker; hvordan dette gir en opøvelse til politik og driver frem en virkelig interesse for forvaltningen ; han har set at det er denne interesse og denne øvelse som skaper Englands offentlige liv. Og gjennem iagttagelserne fra England glir denne politiske interesse uløselig sammen med adelens stilling i samfundet. Den er den selvskrevne leder inden kommunen, den er det som ved sit kommunale arbeide faar øvelsen og blik for det heles samvirken, og derfor er det fra adelen politikernes kreds blir rekrutert. Vel findes der blandt den middelmaadig-heter, eller endnu værre, og at slike faar magt er ikke bra. Men det er bare noget man maa betale for at holde en elite. Man har i alle fald en politisk opdragelse, og den skaper foruten en række politiske mindremænd ogsaa til stadighet nogen dygtigheter og en gang imellem den fremragende statsmand. Frankrike mangler en slik skole og mangler derfor ogsaa politik.

1 Naar Taine i denne forbindelse fremhæver, i 1870, hvor heldig den engelske parlamentarisme er indpasset i de skandinaviske rikers statsliv, saa er han jo unegtelig noget foran for sin tid.116

Dette syn paa aristokratiets samfundsmæssige stilling møtes med det aandspræg Taine selv hadde ; fra første færd av er han aristokrat, men aandsaristokrat. Gjennem sine studier av engelsk politisk liv blir han ogsaa politisk tilhænger av aristokratiet ; fra nu av mener han at „uten aristokrati er ikke en civilisation fuldstændig".1

Det andet er at Taine fra nu av ser religionens betydning i samfundet. Han kan ikke la være at se at religionen i England ikke først og fremst er et dogmatisk system holdt oppe av et reaktionært presteskap. Den er en virkelig social magt som bunder i selve følelseslivet. Og han ser hvordan dette virker utover landet, presteskapet er en slags aandelig elite som deler ledelsen med adelen. I „Carnets de voyage" hadde Taine nærmest ment at ethvert presteskap av naturen maatte være reaktionært. I „Origines de la France contemporaine" er synet et ganske andet. Det er iagttagelserne fra England som ligger imellem.

„Notes sur l'Angleterre" former sig nærmest som et stort opgjør mellem England og Frankrike. Taine stiller

opdragelsen i begge lande mot hverandre, belyser opfatningen av egteskapet begge steder, sætter de engelske kvinders sociale arbeide op mot de franskes modejournaler og selskapssnak; han fremhæver2 svakheten i fransk politik mot styrken i den engelske — kort sagt paa alle felter gjennemfører han en sammenstilling, og boken slutter i en stor sammenligning.

Han søker at være upartisk. Han understreker de svake sider i engelsk liv og engelsk tanke. Englænderen har nok gjennem opdragelsen og ved sin maate at arbeide paa flere kund-skaper end Franskmanden, men han kan ikke anvende dem slik som den anden; saa Franskmanden ofte med mindre ballast seiler længer frem. Englænderens hjernearbejde bestaar bare i induktion, han bygger bare paa sin erfaring, og kan ikke deducere, utlede idéerne som Franskmanden. Derved mangler Englændernes konversation og litteratur idéer, de eier intet av fransk esprit og forstaar den ikke engang, ja selve sproget lar sig vanskelig bruke til at behandle abstrakte idéer.

Taine søker at være upartisk. Men avgjørelsen falder allikevel i Englands favør. Taine er mere tiltalt og føler sig mere hjemme i England end i Frankrike.

Det er en sympati som senere har spillet hans logik et puds. Han vet godt at den engelske statsordning er stedegen,

1 Notes sur l'Angleterre s. 208; sammesteds utvikles grundsynet nærmere.

5 Notes &c. s. 219.117

vet at det vil være en ulykke at flytte den ind i et fremmed land. Han har engang før paa det skarpeste fordømt de historikere som holdt opgjør med sit eget land under maske av at behandle et andet, fordi han vet at den historiske utvikling i to lande maa være forskjellig. Og dog kan han ikke helt fri-kjendes for selv senere en gang imellem at holde dommedag over Frankrike fordi det ikke har Englands utvikling.

Sympatien er saa utpræget at den har seiret over logikken.V. DE L'INTELLIGENCEI slutten av 1860-aarene har Taine paany tat op sin idé om en fremstilling av den teoretiske psykologi, og først da har han kunnet samle sig om arbeidet, saa han virkelig kunde naa frem til et resultat. Utpaa 1870 forelaa hans verk i de to drøie bind, „De l'intelligence".1

Psykologien er det av alle Taines arbeider som har røtter længst tilbake i hans produktion og i hans tænkning. Alt som 24-aarig hadde han i sin første avhandling for doktorgraden gjennemført en del av de undersøkelser han nu lægger frem. Avhandlingen blev, som før fortalt, forkastet; men denne forfølgelse slog saa langt fra ned Taines mod, at den tvertimot egget ham til at ta op undersøkelserne paany paa bredere basis og efter større maalestok. Han hadde utført en analyse av sansningerne ; efter avvisningen fatter han planen om at skrive en hel psykologi, ikke bare undersøke sansningerne, men klarlægge principperne for hele den menneskelige tænkning, og ikke bare studere ræsonnementet, men ogsaa finde lovene for vort følelsesliv og for vore viljesytringer.2

Taine har ogsaa begyndt utarbeidelsen av denne sin „Traité de la connaissance humaine," en grundplan er lagt,3 han har begyndt selve skrivningen, og vi kan se av hans brevveksling i disse aarene, 1854 og 55, at de psykologiske undersøkelser

1 Til dette kapitel, hvor jeg blir nødt til at behandle spørsmaal fra en videnskap hvor jeg selv bare er lægmand, har jeg, foruten de almindelige historiske oversigter over det 19. aarh. filosofi, hat særlig nytte av Th. Ribots artikkel : M. Taine et sa psychologie i „Revue philosophique" T. 4. 1877. Den er et kritisk motlæg mot Taine, og synspunktet er for mig et ganske andet. Men Ribot's artikkel er saa klar i sin form og indeholder saa mange fine bemerkninger, at den fremdeles tiltrods for de senere arbeider av A. de Margerie, av G. Barzelotti, av P. Nève, gir det besste indtryk av Taines psykologi.

2 Corr. 1, s. 292.

* Trykt i Corr. 2, tillæg.122

stadig var i hans tanke, selv efter at han hadde git offentligheten besked om planen at skrive en engelsk

litteraturhistorie. Men saa kom sygdommen, og det første han maatte lægge væk var de svære undersøkelser til psykologien. Men snart tar han tanken op paany, han nævner den igjen i de „Notes personnelles" fra vaaren 62 som jeg før har omtalt, men først fra 1867—68 faar han tid og ro til at sætte fuld kraft paa arbeidet.

Det er i dette en utholdenhet i et enkelt arbeide som ikke ellers findes hos Taine. Han bruker i almindelighet likesaa mange tanker paa at lete efter nye planer som paa at utføre dem han har, og han har tænkt en række verker som aldrig blev skrevet. Det ser næsten ut som han trængte et puff utenfra for at skrive. „Essai sur Tite-Live", „Voyage aux eaux des Pyrénées", „Histoire de la littérature anglaise" og „Origines de la France contemporaine" er blit til ved tilfældige konstellationer; og saa at si alle „Essais" er bygget over en bok som netop er læst. Kun til psykologien kan vi følge en plan gjennem lange aar.

Dette har en sammenhæng med hans grundlæggende tankegang, med selve hans opfatning av historien. Han har gjort litteraturhistorien til anvendt psykologi ; han har gjort kunsthistorien til sociale undersøkelser, og sociale undersøkelser er ikke noget andet end anvendt psykologi, massepsykologi. Altsaa kræver selve hans litterære arbeide en utfyldning ved en fremstilling av den teoretiske psykologi.

Men der ligger ogsaa i dette stadige arbeide med en slik plan et sterkt drag av personlig interesse. Fra de første dage Taine studerte "filosofi var det to grupper av problemer som tok hans interesse fuldt ut. Den ene gruppe er metafysikken ; men den interesse blev stanset av hans kritik. Den anden er alle de spørsmaal som hører psykologien til. Denne interesse fandt sit første uttryk i Taines valg av emne for en doktorgrad; i hele hans senere produktion, den litteraturhistoriske som den kunsthistoriske, findes det knapt et verk hvor han ikke kommer ind paa psykologisk principdiskussion; og selv i de aar, hvor han arbeidet og følte sig som historiker, „lar alle de historiske undersøkelser ham kold", hvis han øiner et psykologisk problem.1

Avhandlingen om sansningerne var tænkt og utført som en analyse av en enkelt sjælelig gruppe. „Traité de la connaissance humaine" skulde blit en hel psykologi, skulde tat alle sjælelige komplekser op til behandling og tilslut vist hvordan hele vor hjernemekanisme virker. Men Taine har set at

1 Corr. 3, s. 227.123

planen var for stor, han hadde engang regnet 10 aar paa den, og det var nok ikke for meget. Til sit endelige arbeide har han derfor paany lagt planen om. Analysen beskjæftiger sig nu kun med vor intelligens; den skal klarlægge hvad det er intelligensen arbeider med, og den skal klarlægge efter hvilke lover den arbeider. Den psykologi som foreligger fra Taines haand, er da ikke blit noget helt psykologisk system; De l'intelligence skulde senere kompletteres med en analyse av følelses-og viljelivet; men dette komplement kom aldrig.1 Taines historiske undersøkelser kom iveien.

Det maal Taine stiller sig med sine psykologiske studier, er alt sagt i „Philosophes classiques" saa klart som mulig:8

„Nous voulons . . . que la psychologie imite les sciences naturelles dans la recherche de l'essence comme dans la recherche des causes, qu'elle travaille à découvrir, non la substance imaginaire et invisible, mais les faits primitifs auxquels se réduisent les autres, non les facultés imaginaires et inutiles, mais les faits généraux d'où se déduisent les autres. Ce n'est pas assez d'imposer ... à la psychologie l'observation et l'induction, à l'exemple des sciences physiques; il faut encore enfermer dans l'étude des faits, seules choses réelles, à l'exemple des sciences physiques. Ce n'est pas assez de lui donner sa méthode; il faut encore lui fixer sa matière. Ce n'est pas assez de lui fournier sa lumière; il faut encore l'appliquer sur son objet."

Til at gjennemføre et slikt program om en fuldt naturvitenskapelig psykologi hadde Taine mange betingelser. Han hadde en lang øvelse i at iagtta og analysere sig selv som andre3; han har et klart blik for maaten han maa arbeide paa, han vet at studier kun blir videnskap naar de gaar ut fra de „smaa betydningsfulde fakta"4; han har grundige kundskaper og stort litteraturkjendskap ; han har før flere ganger diskutert grund-

1 Han er begyndt at samle materiale (Corr. III. s. 16); et fragment er trykt i „Revue philosophique" 1900; dette og leilighetsvise bemerkninger i brever og verker er nok til at se hvordan Taine vilde gjennemført en slik analyse.

Han vilde ogsaa ført hele følelses- og viljelivet ned til sansningen, til den primære lyst- eller ulystfornemmelse og til refleksbevægelsen, som ledsager sansningen. Selve lyst- eller ulystfornemmel-sen opfatter han rent Spinozistisk. Naar sansningen saa reproduceres, eller et begrep dannes, trænger ogsaa den primære fornemmelse paa som ledsaget den, slik at et billede kan frembringe en fornemmelse eller en bevægelse. Ogsaa vilje- og følelseslivet fører Taine tilbake til sansningens automatiske tendens til at reproduceres.

2 Phil. cl. s. 257-58.

' Han hadde f. eks. ofte for skik i selskap at vælge sig en som saa intelligent ut og krydseksaminere ham om alt mulig. „Ved slike leiligheter var han forferdelig" (Rob. de Bonnières nekrolog over Taine i »Figaro" 7» 1893).

4 Cfr. De l'intelligence. Vol. 1, s. 2.124

spørsmaalene i psykologien, ikke alene i sine avhandlinger om sansningerne og „De la connaissance humaine", men ogsaa leilighetsvis i „Les philosophes classiques" og i en liten pièce om den engelske positivisme. Denne studie over John Stuart Mill, den samme avhandling som nu staar i 5. bind av den engelske litteraturhistorie, er i virkeligheten intet andet end en kritik og en fremstilling av Mills erkendelsesteori. Fra disse langvarige studier, fra disse forarbeider bringer Taine med sig en række selvstændige iagttagelser, en række personlige synspunkter og en lang øvelse i at behandle denslags vanskelige spørsmaal. Man skulde knapt tro det, men „De l'intelligence" er en morsom og interessant bok, som har været og er meget læst.1

Hvis Taines bok hadde været en helt gjennemført natur-videnskapelig analyse, vilde jeg bare ha at konstatere det, og saa gaa videre. Men der er sammenhæng mellem Taines filosofiske grundsyn, baade hans verdensopfatning og hans syn paa mennesket, og hans psykologi. Der findes i „De l'intelligence" utviklinger og paavisninger som ikke er forutsætningsløs viden-skap, men Taine. Og derfor maa „De l'intelligence" behandles nærmere.

„De l'intelligence" er utført nøiagtig efter grundplanen i „Les philosophes classiques" ; den er kanske den eneste av Taines undersøkelser som er heltut regulær efter hans egen metode. 1ste bind er en analyse som langsomt og metodisk fører os fra begreperne ned til grundlaget for tænkningen i billedet; videre ned til grundlaget for billedet i sansningen ; videre ned til det fysiologiske grundlag for sansningen i nerveprocessen; saa søker den at løse op selve nerveprocessen og bestemme hjernens mekaniske maate at arbeide paa; anden del er en undersøkelse av lovene for tænkningen, og overalt abstraherer Taine, stiller op sin hypotese og søker at verifiere; han gaar ut fra billederne, fører os opover til begreperne og de abstrakte ideer, indtil han slutter i en undersøkelse av de mest komplicerte ræsonnementer. Han har brukt detaljer og tat ideer fra alle kanter; det som har interesse for studiet av Taines tankegang er dn at se, hvad det er som er hans eget i tankebygningen. 2 Men jeg skal først gi et tversnit av den.

Sansningen er et dobbeltsidig fænomen, den kan opfattes baade psykisk og fysiologisk ; men det er bare to sider av samme sak. Som psykisk fænomen er den grundlaget for hele

1 I 1914 utkom 13. oplag av boken. Fra 1870 av er altsaa av de to bind solgt tilsammen ca. 24 000 eksemplarer.

2 Dette kan i almindelighet let bestemmes ved de nøiagtige og omhyggelige henvisninger.125

vert sjæleliv, fordi det er ut fra den billederne er dannet. Fysiologisk er den det samme som selve nerveprocessen.

Efter analogi med læren om synsfornemmelser og hørselsfornemmelser, som av Helmholtz er ført tilbake til svingninger i det medium som omgir os, søker Taine at vise at alle sansefornemmelser, syn og hørsel likesaa godt som smak, lugt og berøringssans er sammensatte, er grupper av primære sansefornemmelser som svarer til det primære fra fysik eller kemi bevægelsen. Forholdet mellem det psykiske element og det fysiologiske element i sansningen er altsaa at opfatte paa samme maate som i kemien forholdet mellem en forbindelse og grundstoffene. Sansninger er først og fremst en nerveproces som hører legemet til; i hjernen faar denne nerveproces sit bevissthetselement og opfattes av os som sansning, en psykisk forbindelse der kan spaltes i fysiologiske elementer. Taine søker saa at gi en „hjernegeografi", lokalisere de forskjellige fornemmelser i deres forskjellige

hjernecentra, bestemme selve det sted i hjernen hvor nerveprocessen faar sit bevissthetsmoment, det sted hvor billederne dannes etc.

Nerveprocessen forsvinder, det psykiske element i sansningen forsvinder ikke, det glir bare tilbake fra selve bevisst-hetscentret ned i et stort reservoir; men det har i sig selv en kraft som gjør at det automatisk forsøker at stige op igjen til bevissthet, som billede. En slik reproduktion av en sansning er efter sin natur hallucinatorisk. Faar den automatiske kraft i det, som er igjen av en sansning, virke frit, hvis det altsaa ikke er andre fænomener i hjernen som bringer balance tilveie, saa blir ikke sansningen reproducert som billede, men som hallucination. Drømme blir til og alle abnorme sjælstilstande forklares ved at bremserne mangler, og da blir reproduktionen av sansningerne av sig selv til hallucination.

Det som bremser, skaffer likevegten i hjernearbejdet, er at hjernen arbeider paa flere kanter samtidig; det er ikke én sansning som vil reproduceres, det er en masse; og samtidig arbeider hjernen med at opfatte nye sanseindtryk.

Hvis alt dette virker med like stor styrke, blir det balance hjernearbeidet, og da blir sansningen reproducert ikke som hallucination, men som billede. Det maa altsaa et system av

1 Saa langt som til at fremsætte en hypotese om hvad nerveprocessen egentlig er, vover Taine sig ikke, sml. Corr. 2, s. 82 — men han stiller sansefornemmelserne i forskjellige grupper efter paavirkningen; syn og hørsel er da i sin oprindelse egentlig fysiske, fordi de er sat igang ved mekaniske bevægelser; lugt og smak kemiske, fordi de er sat igang ved en kemisk reaktion, atomsvingninger; berøringssansen er paa en gang fysisk og kemisk.

bremser til for at et billede skal dannes. Den vigtigste av disse bremser er en ny sansning, eller en gruppe av nye sansninger, som naar frem til bevissthet samtidig med billedet; den er „le reducteur special" — f. eks. ser man fire skridt fra sig en graa mur og er man sig selv helt bevisst alle de indtryk den gir, farven, stensorten, bygningsmaaten, hvor langt den er borte o. s. v., saa har et dødninghode, som man har set paa et museum om formiddagen, vanskelig for at dukke frem som en hallucination, placert midt paa muren. Men samtidig bremser ogsaa alle de andre billedspirer som presser paa; og des-uten alle de ideer og meninger som hører os til.

Forholdet mellem et begrep og et billede er omtrent som mellem billede og en sansning. En sansning har først git os et bevisst indtryk av en ting, av en kobberkjel, og sansningen er videre gaat ned i reservoiret, hvor den er færdig til at dukke op paany. Vi ser en ny kobberkjel, og alle de indtryk vi før har av kobberkjeler, blir levende i os og vil op til bevissthet, men alle kan ikke naa op; det blir bare i dem et slit for at komme op, og av dette slit for at komme med, av denne tendens til at stige til bevissthet, er begrepet dannet; begrepet er altsaa paa en vis en sum av alle de tidligere indtryk vi har hat; vi ser en ny blinkende tingest av bestemt farve og av en bestemt type og vet samtidig at det er en kobberkjel; og hvis der blir fart i billedspirerne som danner en egen gruppe, saa faar vi forestillingen uten nogen sansning eller noget billede samtidig. Forestillingen er altsaa blit til av selve den tendens til at stige som billedspirerne i sig selv eier.

Paa denne maate blir hele vort sjæleliv og al vor tænkning et system av tegn, en række „substituter" som efter sit væsen bare erstatter noget andet ; en forestilling er et tegn som erstatter billederne, et billede er et tegn som erstatter sansningen, en sansning er et tegn som erstatter nerveprocessen. Hele „møbleringen" av vor hjerne bestaar av par, av et tegn og det som tegnet repræsenterer; og tænkning er bare en av to ting: følge forbindelsen mellem de to led som et slikt par danner, eller bruke det ene av leddene selvstændig som tegn for det andet.

En bedømmelse av „De 1'intelligence" som psykologisk system vil jeg ikke paata mig. Barzelotti 1 kriticerer det og hævder at det „ikke gaar utenfor de slagne landeveier i psykologien." Men han kriticerer ikke ut fra psykologien, men fra et filosofisk system ; han er ny-Kantianer.

Der findes i „De l'intelligence" kapitler som er absolut

1 Op. cit.

forældede, ja som var forældede dengang da de blev skrevet. Dette gjælder særlig det kapitel som fremstiller hjernens virksomhet, hjernefysiologien og det som Taine kalder hjernegeografien. Her var Taine selvfølgelig

ikke fagmand, og der har han ikke fulgt med i litteraturen. Derfor bruker han Vulpians studier og er ikke opmerksom paa Maudsleys arbeider — arbeider som den dag idag gir grundlaget for det vi vet. Det er kanske nok til at nerve-fysiologerne fordømmer Taines arbeide ? Rent psykologisk set har Taines teori om, hvordan forestillingerne blir til, karakteren av spekulation. Ingen har nogensinde kunnet konstatere den automatiske stigningstendens i billedspirerne, naar de ikke naar op til bevissthet. Heller ikke har nogen kunnet iagtta det som ligger igjen i reservoiret, naar en sansning har passert, — det som jeg har kaldt billedspiren ; Taine kalder det „la sensation brute" — og endelig gir Taine en teori for hukommelsen som ser bort fra associationslovene, der gir grundlaget for det vi kan om tankevirksomhet. Og dette er kanske nok til at psykologerne ogsaa fordømmer Taines arbeide ?

Paa den anden side er Taine den første i Frankrike, og en av de første i det hele tat, som har set at undersøkelse av de psykopathiske tilstande kan kaste lys over mange dunkle punkter i den almindelige psykologi. Taine utnytter da ogsaa overalt studier fra sykesal og galehus, han bruker en række verker over hypnotisme, og trækker endog ind som psykopatisk materiale spiritistiske fænomener.

Dette er fortræffelig som metode. Noget farligere blir det kanske hvis det gaar system i anvendelsen. Det kan i alle fald ikke være tvil om at Taine i sammenhængen mellem psykiatriske undersøkelser og psykologien har fundet støtte for den opfatning av mennesket som han hadde fra sine tidligere verker. Disse to, sindssykeforskningen og Taines egen pessimisme, gir sammen grundsynet i „De l'intelligence".

Helt fra sine tidligste studier har Taine været utpræget pessimist og utpræget menneskeforagter, og dette har paa forskjellig vis sat merke paa hans verk. Det er særlig tydelig hvor han søker at trænge ned til dybderne i samfundsmennesket. Overalt stanser han da ved dyret, med rovdyrsinstinkter og vilddyrvaner. Kultur er for ham ikke bare en tynd fernis over vildskapen. Tvertimot, den nedarvede blok av ideer og meninger som man kalder kultur, den er det som gjør mennesket til menneske og samfundet til samfund. Mellem den erhvervede kultur og naturgrunden i mennesket er der altsaa ingen sammenhæng, det er en kontrast, og de studier som viser hvordan de dyriske instinkter i mennesket knuser hele den bremseind-128

retning som kulturen er, de er hos Taine mangfoldige. Av en slik krise er efter hans mening renæssancesamfundet gaat ut ; og senere følger han i detalj en saadan krise i boken om den franske revolution.

Akkurat slik som han ser menneskene samfundsmæssig, ser han ogsaa mennesket selv, enkeltvis. Paa bunden finder han bare blinde, vilde drifter og vilde lidenskaper. Alt det som gir likevegt, sund fornuft, kritik o. s. v., det er ikke grundegen-skaper, men erhvervede egenskaper, som sitter noksaa løst. Tydeligst har han fremsat denne opfatning et sted i Histoire de la littérature anglaise.1

„Ce qu'on découvre au bout de toutes les expériences pratiquées et de toutes les observations accumulées sur l'âme, c'est que ia sagesse et la connaissance ne sont en l'homme que des effets et des rencontres. Il n'y a point en lui de force permanente et distincte qui maintienne son intelligence dans la vérité et sa conduite dans le bon sens. Au contraire, il est naturellement déraisonnable et trompé. Les pièces de sa machine intérieure ressemblent aux rouages d'une horloge, qui d'eux-mêmes vont toujours à l'aveugle, emportés par l'impulsion et la pesanteur, et qui cependant, parfois, en vertu d'un certain assemblage, finissent par marquer l'heure qu'il est. Ce sage mouvement final n'est pas naturel, mais accidentel; il n'est point spontané, il est forcé; il n'est point inné, il est acquis. L'horloge n'a pas toujours marché régulièrement; au contraire, on a été obligé de la régler petit à petit, avec beaucoup de peine. Sa régularité n'est point assurée, elle se détraquera peutêtre tout à l'heure. Sa régularité n'est point entière, elle ne marque l'heure qu'à peu près. La force machinale de chaque pièce est toujurs là, prête à entrainer chaque pièce hors de son office propre et à troubler tout le concert. Pareillement, les idées, une fois qu' elles sont dans la tête humaine, tirent chacune de leur côté à l'aveugîe, et leur équilibre imparfait semble à chaque minute sur le point de se renverser. A proprement parler, l'homme est fou, comme le corps est malade, par nature; la raison comme la santé n'est en nous qu' une réussite momentanée et un bel accident."

Selvfølgelig har Taine set, at der findes en anden betragt-ningsmaate, som har likesaa stor ret til at leve som hans2 ; men den er ikke den analytiske, og er da heller ikke hans.

Vi har alt før undersøkt hvordan det „analytiske" virker i praksis. Taine hadde alt i „Les philosophes français" fremsat sin teori om at vor ytre opfatning var en „sand hallucination". Reelt er teorien grundlagt paa Kants studier, og er egentlig et forsøk paa at holde en slags middelvei mellem Kants kriticisme og den almindelige sunde fornufts kritikløshet. Men det særegne ved Taines idé er at den bestemmer det vi opfatter som en hallucination. En hallucination, altsaa en anorma-

I

1 Litt. angl. 2, s. 149. Sml. Origines 1 (1876) s. 312.

2 Litt. angl. 2, s. 150 anm. og De l'intelligence 3. utg., s. 13 anm., en anmerkning som i de senere utgaver er slettet.

litet eller en sykelig tilstand, gir ham selve princippet for den dypeste forklaring. I „De l'intelligence" ligger dette „analytiske" syn hele tiden paa bunden. Boken kunde som motto godt baaret den linjen jeg har citert av „Histoire de la littérature anglaise": „Mennesket er av naturen gal." Selve vor opfatning av utenverdenen — syn, hørsel, lugt og smak og berøring — er en hallucination hos os, men som allikevel ved en uforklarlig sammenhæng svarer helt ut til de reelle forhold. Naar sansningen har passert hjernen og gaat ned i reservoiret, eier den i sig en automatisk kraft til at dukke op igjen til bevissthet, men da har den en tendens til at bli hallucination. Det er bare et komplicert reguleringssystem, flikket sammen med møie av os selv og saa skjørt at det naarsomhelst kan ryke, som holder det hele i orden. Hvis ikke reguleringen virker, hvis den utvikling i hjernen som er bestemt av naturen fortsætter uten indgrep, maa manden bli galehuslem. Og alle disse forskjellige bremseindretninger sliter slik paa selve den organiske mekanisme, at efter en 12—14 timer kan den ikke mere, men maa hvile i søvn.

Taine sier etsteds: „Søvnens og vanviddets historie . . . gir nøklen til historien om vaaken tilstand og om fornuft," det er rigtig nok, og de fleste psykologer vil vel uten videre underskrive hans dom. Men naar Taine studerer et typisk tilfælde av vanvid, er det ikke ut fra den opfatning at selve maskinen er kommet i ulage. For Taine er et vanvidstilfælde en balanceforrykkelse i maskinen, slik at ikke gangen blir indstillet slik som den pleier. Det er en forrykkelse i den kunstfærdige regulator, ikke i maskinen selv; og derfor snurrer hjulene vildt rundt slik som de blir drevet av kraften, som nu ingen styrer.

Dette grundsyn er kanske det mest eiendommelige i Taines psykologi, et grundsyn som gjør at mange av de slutninger han trækker virker noget forbløffende. Han diskuterer etsteds den idé som mennesket har om sig selv, jeg-begrepet, og trækker frem tilfælder fra galehusene, hvor den gale tror at han selv samtidig er flere personer. Psykologen kan anvende slike tilfælder paa forskjellig vis — Taine slutter at noget „jeg" ikke eksisterer; jeg-begrepet er et psykisk kompositum, sammensat av alle mine forestillinger, billeder, sansninger og følelser, akkurat som selve sansningen er et psykisk kompositum, sammensat av bitte smaa svingninger i nervecentret.

Men en slik slutning hører ogsaa sammen med det andet specielle træk i Taines psykologi, med det utpræget positivistiske drag den eier.

Taine hadde begyndt sin manddoms gjerning med et kritisk

indlæg mot spiritualisterne, hvor han viste at alle de højtidelige ord som bar det spiritualistiske system — slike som sjæl og sjælsevner og kræfter o. s. v. — bare var ord, ikke mere. Det er da med en gang klart hvordan han behandler disse begreper i sin psykologi. Alt som hører sjælelivet til, kan opløses i sine enkelte bestanddeler, sjæl, aand og selve jeg-begrepet likesaa godt som en forestilling, et billede eller en sansning. Alle slike ord er ikke andet end en etikette, som for den praktiske nyttes skyld kan brukes om en gruppe sammenhængende fænomener,1 og som man kan forsvare at bruke, naar man engang har vist hvad de indeholder. Taine bruker saaledes stadig selv „kraft". Dette merkes først i en hel del polemik i selve fremstillingen.2 Men han søker paany stadig at opløse disse begreper ved sin analyse, jeg-begrepet og selve ideen om en sjæl akkurat likesaa godt som idéen om et stof,3 en materie hvorav alle ting er dannet. Bevisførelsen, selve analysen altsaa, er ikke original for

Taine ; han følger stadig de engelske empirister. Det han selv lægger til er, saavidt jeg kan se, idéen om „psykiske forbindelser"; jeg kan i alle fald ikke erindre at ha støtt paa denne idé hos andre end hos Taine, og for mig staar det som dette er den frugtbareste idé hans psykologi fører frem. Han har tat den fra kemien, selvfølgelig. For vort daglige liv og for vor daglige tanke er vand et selvstændig stof, vi bruker det og omtaler det uten at ta hensyn til dets sammensætning, og dog vet jo enhver at det kan spaltes, at det er en kemisk forbindelse av surstof og vandstof. Akkurat paa samme maate opfatter Taine de psykiske grupper, enten vi kalder dem sansninger eller forestillinger. En sansning er for vort daglige liv et selvstændig stof, akkurat som vand er det. Men ganske som vandet spalter sansningen sig for videnskapen, i de psykiske og fysiologiske elementer som danner den.

Taine gjennemfører ikke akkurat i disse bestemte ordene sin idé om psykiske forbindelser for de begrepers vedkommende som spiller slik rolle i den spiritualistiske psykologi. Han sier ikke bent ut at selve bevisstheten er en psykisk forbindelse; men det er iallefald hans mening4; og ned til selve bevisstheten projicerer han alle de andre spiritualistiske entiteter, jeg-begrepet akkurat som idéen om en sjæl. I „Les philosophes français" hadde Taine paabegyndt en jagt paa alle disse spiritualistiske smaavæsener som sværmet om i tidens filosoß; jagten

1 De l'intelligence 1, s. 1.

2 Se særlig B. 1, s. 123 og B. 2, s. 6.

s Se B. 2, s. 121.

4 De l'intelligence B. 2, s. 64.131

fortsættes næsten hidsig i „De l'intelligence". Tiden har vist at til at fange dem naadde Taine ikke.1

Det staar igjen at paapeke det som Taine skylder andre i de psykologiske undersøkelser. Grundsynet, at alle vore tankeværdier er tegn, hvis væsen det er at repræsentere noget andet, er som før nævnt fra Condillac, og Taine tar ogsaa ganske som Condillacs „Langue des calculs" utgangspunktet i de tegn som algebra og arithmetik bruker. I fortalen til „De l'intelligence" sier da ogsaa Taine, at han bare har systematisert en idé som Condillac har skimtet, og underbygget denne idé viden-skapelig. Dette gir forresten ikke noget ganske rigtig indtryk av forholdet mellem Condillac og Taine. Taine har systematisert og underbygget, men han har ogsaa lagt ting til; først og fremst er substitutionen i mange lag Taines egen, forestillingerne som er substitut for billederne, disse igjen for sansningerne, o. s. v. Desuten skiller Taine sig fra Condillac i fremstillingen av hvordan forestillingerne blir til. Condillac mener at forestillingen er en reproduktion av billedet, ganske som billedet er en reproduktion av sansningen ; Taine derimot mener at saalænge man reproducerer en billedspire, blir det billede av den, bare mere eller mindre utydelig, og han sætter isteden forestillingen i forbindelse med den tendens til at stige frem til bevissthet som billedspiren i sig selv har.

Taines teori om billeddannelsen ser nærmest ut som om den er formet paa en del iagttagelser av den skotske psykolog Dugald Stewart. I sine analyser av sansningerne og i sin paavisning av det fysiologiske grundlag for dem følger Taine særlig Bain og Helmholtz. Der er i mange detaljer overensstemmelse mellem Taine og Spencer, overensstemmelser som førte til en liten feide, idet Spencer beskyldte Taine for plagiat; ingen som har undersøkt de forskjellige punkter, hvor der er likhet, kan være i tvil om at den ganske simpelthen skyldes at de begge støtter sig paa samme autoriteter.2

Et enkelt sted har Taine efter sit grundsyn maattet stille sin egen teori mot alle tidligere forskere; det er i den teori for hukommelsen han fremsætter. Alle tidligere og alle senere forskere støtter sig der paa associationslovene; Taine opfatter hukommelsen som en serie reproduktioner av sansningen, altsaa som en serie „sande hallucinationer". Efter sit grundsyn

1 Alt 1872 kom det første spiritualistiske motlæg mot Taines psykologi. L. Empars: De la connaissance humaine

2 Avhandlingen om John Stuart Mill, som fra 1864 av danner en del av supplementbindet til den engelske litteraturhistorie, er en ren forstudie til disse kapitler i „De l'intelligence"; adskillige passus er da ogsaa flyttet

over uten ændring132

har han der maattet forkaste alle andres arbeide, og derfor er vel ogsaa Taines fremstilling av hukommelsens teori blit det svakeste i boken.

Av de to bind som danner „De l'intelligence", er første del som nævnt en analyse, og det er bare denne første del som er strengt psykologisk. Den anden del, som søker lovene for vor tænkning, er nærmest en logik paa naturvidenskapelig grundlag, og hovedsynspunktet er positivistens kamp mot de spiritualistiske entiteter.

Taines hovedstøtte i undersøkelserne av lovene for tænkningen er John Stuart Mills logik; han følger ikke Mills fremstilling i detalj, men baade bruker hans eksempler og optar hans teorier. Paa et enkelt felt, til en paavisning av hvordan talbegreperne er dannet, støtter Taine sig dog paany paa Condillac.

Kun paa et enkelt sted sætter Taine en teori mot det Mill fremstiller. Det er i spørsmaalet om hvordan en almindelig logisk dom blir til. Mills positivisme gaar som Taines ideologi ut fra konstante par av fænomener, paavist av vor iagttagelse. Men mens Mill kun konstaterer en sammenhæng, vil Taine paa-vise en aarsakssammenhæng. Mill hævder at menneskets hjerne aldrig naar ut over iagttagelsen. Vi har set at to fænomener følger hverandre, vi har set at jern ruster i fugtig luft; vi har set det én gang, vi har set det mange ganger, og av dette bygger vor erfaring en iagttagelse : jern ruster i fugtig luft. Taine sætter, ganske som i „Les philosophes classiques",1 sin verbalanalyse mot dette, og vil vise at man ut fra et slikt konstant par av to fænomener kan abstrahere en aarsaksforbindelse. Der er altsaa ifølge ham i et slikt par ikke bare en erfaringsmæssig sammenhæng, der er en nødvendig sammenhæng; og en uttalelse av en slik logisk dom, en naturvidenskapelig paavisning, et geometrisk aksiom, er ikke bare en uttalelse av en erfaring, men en uttalelse av en reel lov.2

Taine har i dette ikke alene tat standpunkt mot Mill, men ogsaa mot Kant. Kant hævder vel at vi ved vort tankearbeide kan finde ned til en lov, men den er ikke uttalt efter vor erfaring, men a priori, efter principper som vi har i os fra før vi var istand til at iagtta og erfare.3

At Taine her maa søke en egen teori4, er betinget i hans filosofiske system, blit til som det er under den sterke indfly-

1 Se foran.

' Se De l'intelligence 2, s. 379 fig.

' Polemikken mot Kants opfatning, bestemt av at han hævder aprioriske domme, er meget sterk, baade i De l'intelligence og i brevene. Se særlig Corr. 3, s. 167—68 og s. 234—36. Cfr. Essais s. 84.

4 Mill plukker den itu i Dissertations & Discussions V. 4.133

deise fra Spinoza. Taine har ved denne teori reddet sin idé om en aarsakssammenhæng i det største som i det mindste, og fra denne kan han paany vende tilbake til sin opfatning av en enhetlig verdensordning, slik som hans opfatning i ungdoms-aarene var grundlagt ved studium av Spinoza. Og i dette er det Taines avhandling „De l'intelligence" munder ut.

Taine har ført sin psykologi fra forestillingen ned til sansningen og derfra videre ned til selve nerveprocessen.

„Un flux et un faisceau de sensations et d'impulsions, qui, vus par une autre face, sont aussi un flux et un faisceau de vibrations nerveuses, voilà l'esprit."

Ut fra sin teori at vor ytre opfatning er en sand hallucination, har han reducert hele utenverdenen, selve stoffet til at være et fantom skapt av vore sanser. Materien er for os heller ikke mere end en „psykisk forbindelse" sammensat av vore fornemmelser. Tingene er altsaa for os ikke noget andet end en samling egenskaper som vore sanser opfatter. Vor opfatning lar sig tilslut reducere til bevægelser i nerver og nervecentra. Tingene i sig selv er altsaa heller ikke noget andet for os end en gruppe svingninger av forskjellig art, svingninger som fra dem overføres til vore nerver og ved at sætte nerveprocessen i fart gir støtet til hele vort sjæleliv. Men selve stoffet,

selve materien eksisterer ikke for os som andet end som de bitte smaa svingninger, der er nerveprocessen. Altsaa er de atomsvingninger som for os danner det psykiske fænomen, og de atomsvingninger som for os danner det reelle fænomen, ganske de samme ; verden danner en eneste stor enhet.

La nature a donc deux faces, et les événements successifs et simultanés qui la constituent peuvent être conçus et connus de deux façons, par le dedans et en eux-mêmes, par le dehors et l'impression qu'ils produisent sur nos sens. Les deux faces sont parallèles, et toute ligne qui coupe l'une coupe l'autre à la même hauteur. Vue d'un côté, la nature a pour éléments des événements que nous ne pouvons connaître qu' à l'état de complication extrême et qu'en cet état nous nommons sensations. Vue de l'autre côté elle a pour éléments des événements que nous ne concevons clairement qu' à l'état de simplicité extrême et qu'en cet état nous nommons mouvements moléculaires. Au premier point de vue, elle est une échelle d'événements moraux, successifs et simultanés, dont la complication va décroissant, si 1' on part du sommet dont nous avons conscience pour descendre jusqu' à la base dont nous n' avons pas conscience. Au second point de vue elle est une échelle d' événements physiques, successifs et simultanés, dont la complication va croissant, si l'on part de la base que nous concevons clairement pour aller jusqu'au sommet dont nous n' avons aucune idée précise. Tout degré de complication d' un côté de 1' échelle indique de 1' autre côté un degré de complication égal. Des deux côtés, à la base de 1' echelle, les événements sont infinitésimaux; on a vu dans les sensations dont on peut pousser un peu loin134

1 analyse, celles de l'ouïe et de la vue, que 1' événement moral comme l' événement physique passe dans un temps très court par une série rigoureusement infinie de degrés. D' un côté à 1' autre, depuis la base jusqu' au sommet, la correspondance est parfaite. Phrase à phrase, mot à mot, l'événement physique, tel que nous le représentons, traduit l'événement moral." 1

Jeg har før nævnt det træk ved Taines arbeidsmetode at han synes at ville mure sig selv og os inde med sine „smaa betydningsfulde fakta". Muren vokser høiere og høiere, ingen vei ut synes mere mulig, saa sætter han selv i en hypotese dristig over muren. Her har De et eksempel til i Taines teori om naturens enhet. Bevise det han sier, kan han ikke, det er en hypotese, intet mere. Hans analyse stanser paa terskelen til metafysikken, sier han. Ved sin hypotese er han alt langt inde i den, langt paa vei til metafysikkens store tronsal.

De husker Spinoza's tanke om et Gud-princip som ved sin egen sig selv fornyende bevægelse skaper verden, og som aapen-barer sig for os som stof eller som aand. Det er til dette Gudprincip Taine nu søker ind. Vi, vi er langt nede i rækken, inférieure smaavæsener, som ingenting vilde forstaa ut fra vor iagttagelse og vor erfaring, hvis vi ikke fra det enkelte konstante par kunde abstrahere os til en lov, derfra igjen til større lover der under sig samler en hel serie enkeltlover i en gruppe, indtil vor tanke kan stige til selve den høieste formel, til selve Gud-princippet.

„De l'intelligence" følger da to maal. Først vil Taine, som har viet hele sit arbeide til den anvendte psykologi, lægge det teoretiske grundlag for sit virke. I sit arbeide har han altid gaat ut fra den menneskelige personlighet, bygget med den som enhet. Nu løser han op denne „psykiske forbindelse" som personligheten er, fører sin videnskap helt tilbake til dens første elementer,2 og slik har han underbygget sin anvendte psykologi. Det er da en tydelig sammenhæng mellem de to grupper av undersøkelser, og boken ender ogsaa ganske logisk med at Taine paany trækker op de store linjer for en naturvidenskap om mennesket, med historie, socialvidenskap og kunsthistorie som arbeidsmateriale.®

For det andet søker „De l'intelligence" frem til en ver-densopfatning paa videnskapelig grundlag. Stoffet som Taine behandler, fører ham like ind paa grænsen av metafysikken.

1 De l'intelligence 1, s. 333—34. Sml. ogsaa de flg. sider.

1 Av denne grund hører ingen av Taines formler med i „De l'intelligence". De er analytisk kulturhistorie, ikke analytisk psykologi, og gaar alle ut fra personligheten som enhet.

» B. 2, s. 425 flg.135

Hans syn paa videnskapens maal støtter ham saa han tør vove hypoteser:

Toute science aboutit à des vues d'ensemble, hasardeuses, si l'on veut, mais que pourtant on aurait tort de se refuser car elles sont le couronnement du reste, et c'est pour monter à ce haut belvédère que, de génération en génération, on a bâti.1

Saa griper han tilbake til de spekulationer som gav hans ungdoms tanke det største indtryk, og han skisserer2 en Spino-zistisk verdensopfatning paa naturvidenskapelig grundlag, et Gudprincip i en altstyrende naturlov, der hersker i det største som i det mindste inden de to for os adskilte, men i virkeligheten identiske serier av fænomener som naturens store rike og menneskelig tanke danner.

Tanken har endnu ikke løftet det sisste slør som dækker; men meget staar ikke igjen at klare. I fysikkens lov om energiens konservation mener Taine at være naadd like ind i nærheten av selve det styrende princip :

„On saisit là quelque chose d'éternel; le fond immuable des êtres est atteint; on a touché la substance permanente. Nous ne la touchons que du doigt, mais il n'est pas défendu d'espérer, qu' un jour nous pourrons étendre la main, et dès à présent, se semble, nous pourrions l'étendre."

I loven om energiens konservation griper hans tanke noget av selve det evige styrende princip. Dette, næsten rørende, lille træk viser besst hele den store evne og hele den store trang til at tro som laa paa bunden hos denne saa gjennem-reflekterte og gjennem kritiske personlighet, der av en av sine motstandere er blit karakterisert som en ren positivist, en som hadde „la pieté sans la foi et le zèle sans la croyance." '

Man har fremhævet at der ikke er logisk sammenhæng mellem Taines naturvidenskapelige syn paa detaljen og hans spinozistiske syn paa enheten ; og man har paa Taines præmisser villet trække ganske andre konklusioner,4 og det er jo rimelig at filosoferne dyrker logik og hylder de rene linjer.

Men kriticere? Nei, en mands tro diskuterer man ikke.

1 De 1'intelligence 1, s. 6.

' Sml. Derniers essais s. 186—187.

* Faguet i Politiques et Moralistes T. 3, s. 316.

4 de Margerie, P. Nève og delvis Barzelotti.VI. ORIGINES DE LA FRANCE CONTEMPORAINEDa spændingen mellem Prøissen og Frankrike utpaa sommeren 1870 blev alvorlig, var Taine langt inde i Tyskland.

Av selvsyn kjendte han fra før bare Rhinegnene, og nu hadde han foresat sig at studere det tyske samfund fra grunden av, socialt saavelsom folkepsykologisk. Men da han skjønte det var fare for et brudd, snudde han naturligvis straks og fulgte fra nært hold det tyske seirstog og den række katastrofer som førte til keiserdømmets fald. Hans stemning følger den samme vei som den offentlige mening gik, fra først av rosenrød optimisme og „let hjerte" i den traditionsbestemte sikkerhet paa at Frankrike militært var den overlegne; saa gjennem alle nederlagene litt efter litt ned i den haapløseste fortvilelse.

Han, filosofen, som hadde levet sit hele liv i sin tankeverden og mellem sine bøker og der like saa meget hadde følt sig Europæer som Franskmand, han blir nu av den brutale virkelighet revet helt ut av sit tankeliv. Hjernen orker ikke at arbeide mere under trykket av de forfærdelige begivenheter, brevene kan bare jamre og ængstelig følge Tyskernes fremmarsch mot Paris; de klynger sig til ethvert litet rygte som fortællerom en ændring i sakernes gang ; men dagen efter blir bare rygtet slaat ihjel av en ny tysk fremgang. Under trykket av denne vinters begivenheter blir bokmennesket Taine aktiv og Europæeren blir fransk patriot.

Først melder han sig til militærtjeneste, et haapløst forsøk med hans svake øine. Saa stiller han sin pen til disposition. For den provisoriske regjering, som tok magten efter Napoleons tronfrasigelse, skriver han et par politiske artikler1, „L'opinion en Allemagne et les conditions de la paix", og „L'intervention des neutres" i anledning av den mulige engelske intervention for at skaffe en vaabenstilstand og et forhandlingsgrundlag, varmt-

1 Begge optrykt i den posthume samling: „Derniers essais de critique & d'histoire".

følte indlæg for fædrelandets sak og med en karakteristik av Prøisseraanden, der virker som om den var tat ut av en brochure fra idag. Han følger spændt med i utviklingen indenlands, ser hvordan samfundet holder paa at sprænges fra hverandre i fugerne, ser hvordan utviklingen maa gaa mot Pariserkommunens anarki. Denne oplever han paa nært hold, han synes han er forpligtet til at utføre det arbeide som var ham paalagt, og holder vaaren 1871 sine forelæsninger ved École des beaux arts akkurat som før. Men utpaa vaaren reiser han over til England for at holde nogen forelæsninger i Oxford, og han har saaledes ikke anledning til at følge forhandlingerne som førte til fred, og heller ikke Kommunens fald. Men han har allikevel set saa meget at det faar en sterk indflydelse paa hans tankegang i de tider som følger. Han har set sit fædreland paa randen av avgrunden, han har set hvordan Frankrikes samfundsordning laa under for en magt, hvis styrke var dens organisation, han har fra nært hold fulgt den vulkanske éruption som Pariserkommunen i bund og grund er, og han har set at den franske organisation ingensomhelst garanti yder mot slike eruptioner fra folkedypet:

„Jeg har altid hat graa idéer hvad Frankrike angaar. Det graa er blit sort. Jeg forutser om et aars tid Junidage og borgerkrig, noget senere en ny invasion, kanske tilslut tvedeling av Frankrike, og en fremtid maken til Italiens tre sisste sekler".1

Det næste er at han, som saa mange andre samtidig, bestemmer sig til at vie alle sine kræfter til et gjenreisningsarbeide av samfundet paa national grund. Han slutter sig varmt til den haandfuld mænd, der med Emile Boutmy og Vinet i spissen skaper „l'École libre des sciences politiques";2 de mener at en virkelig politik først er mulig paa grundlag av en solid politisk utdannelse, og det er det skolen vil naa gjennem kurser i social-videnskap, økonomi og historie.

Men betingelsen for at samfundet kan reise sig igjen, er at det blir klarlagt for alle, hvor nær fædrelandet har været ved undergangen og hvordan dette er en følge av statens organisation og utvikling i moderne tid. I dette arbeide maa alle bli hvervet:

„Je crois que notre devoir à tous sera de faire des articles, conférences &c, instructives & desagréables, pour exposer et confesser publiquement nos fautes, pour montrer dans nos défauts la cause de nos revers,

1 Corr. 3, s. 55.

5 Se Taines orienterende artikkel om planen for kurserne (oktober 1871), tr. i Derniers essais de critique & d'histoire.141

pour propager la connaissance des langues, de la tactique, des nations étrangères et de l'histoire, pour persuader aux gens qu'il faut travailler, obéir, vivre régulièrement, ne pas être exigéant en fait de bonheur..." 1

Taine skriver paany en politisk brochure2, mot den almindelige stemmeret, hvor han energisk kjæmper for de konservative garantier som et indirekte valgsystem gir. Og snart fæstner hans tanker sig om en samlet studie over det moderne Frankrike. Fra april 1871 har han bestemt sig til at arbeide med en slik fremstilling.3 Det er denne plan som er blit til den svære undersøkelse av les „Origines de la France contemporaine".

Taine trak sig tilbake igjen fra praktisk politik. Det laa hele hans naturel fjernt at søke frem til folk gjennem varmt patriotisk betonede brochurer slike som de to han skrev under presset av nederlaget høsten 1870. I hele sit virke har han villet diskutere, han har søkt frem til intelligenserne og villet naa meningsut-bytte om idéerne selv. At tale til temperamenterne har han latt være. Hvad han selv følte og hvad han selv mente, det var en sak som ikke vedkom nogen anden, og som han var altfor sky til at vise, saa han „heller vilde bli beskyldt for ikke at ha noget hjerte, end vise sine følelser for alverden".

Endnu mindre passet det for hans tankegang at søke utløsning for sine idéer i praktiske forslag. Brochuren om den almindelige stemmeret regner rigtignok stadig med mennesker, og Taine begrunder sit forslag om indirekte valg paa rent psykologisk maate; den jevne mand, arbeideren eller bonden, eier ikke politisk oplysning; derfor har han ikke politisk indsigt og politisk oversyn, og direkte valg paa en repræsentant for distriktet blir for ham den rene humbug; hans politiske handlekraft maa staa i forhold til hans politiske rettigheter; skal han vælge en

valgmand, kjender han selv kandidaterne, og det vil bli et virkelig valg. Men tiltrods for at brochuren regner med mennesker og bygger paa massepsykologi, er det over den noget formelmæssig som fjerner den langt fra praktisk politik. Dette har Taine selv en tydelig følelse av, og han fordømmer senere sin brochure skarpt, — for skarpt4.

Vil Taine „betale sin gjæld og være nyttig saalangt han kan"6 kan det efter hans grundsyn kun ske gjennem en historisk analyse.

Krisen i 1870 førte Frankrike like til avgrundens rand, og

1 Corr. 3, s. 35.

* „Du suffrage universel et de la manière de voter", i Le Temps, 5. decbr. 1871, gjenoptrykt i „Derniers essais".

3 Corr. 3, s. 115.

4 Giraud s. 90.

5 Corr. 4, s. 48.142

avslørte hele den politiske ynkelighet hos dem som skulde lede begivenheterne og opinionen fagpolitikerne og aviserne. Bruddet med Tyskland og nederlagene er ikke nogen aarsak til dette organisatoriske og politiske sammenbrudd ; det som hændte, forklarer delvis, hvordan krisen forløp; begivenheterne er sekundære i betydning, er medvirkende omstendigheter, ikke mere. Aarsaken ligger dypere; den findes i samfundsordningen slik som den historisk er blit til ; og aarsaken kan da kun klarlægges gjennem en dokumentert historisk fremstilling.

Denne maa begynde i en undersøkelse av den sociale omveltning, der har grundlagt det moderne Frankrike. Den maa ta sit utgangspunkt i en forklaring av den store Revolution; den maa undersøke hvordan Revolutionen virket socialt og politisk; den maa belyse Keiserdømmets nyskapning, det administrative system ; og den man i Frankrikes samfundsvæv trevle ut de bærende traader slik som de fører fra Revolutionens oprydningsarbejde og fra Keiserdømmets nyskapning til 1870-aars krise.

Taine er gaat til sine undersøkelser med en forhaandsop-fatning av den store Revolution, men en forhaandsopfatning som ikke er helt klar. Han har det kjendskap til den fra de store almindelige fremstillinger som den historisk interesserte lægmand har; og han har, som alle de andre i samtiden, delt den opfatning av Revolutionen som historikerne hadde grundlagt. Under Restaurationens liljehvite kjedelighet og Julikongedømmets politiske farveløshet, maatte Revolutionen og det første keiserdømme bli den store tid som blikket søkte tilbake til og som tanken gjerne dvælte ved. Paa den maate blev „Revolutions-legenden" skapt, og den har faat sit uttryk hos alle de historikere som har behandlet tiden like til Taines dage. Taine har ogsaa leilighetsvis selv git uttryk for den; da han i sin essai om Carlyle2 behandler Carlyles Revolutionshistorie, protesterer han bestemt mot Carlyles avgjørende fordømmelsesdom og fremhæver at han har set ganske bort fra Revolutionens gode sider, og glemt det den skaper av nyt.

Men paa den anden side har Taine ogsaa faat indtryk av Revolutionen som peker i anden retning. Under en av de lange arbeidskriserne har han latt sig forelæse endel av det utvalg av dokumenter til Revolutionens historie, som Bûchez og Roux3

1 Se f. eks. den overordentlig skarpe dom i Corr. 3, s. 55. Fra brevene kan der samles en række lignende domme.

s Senere optât i „Histoire de la littérature anglaise" B. 5. Se dette bind, s. 288—90.

3 P. I. Bûchez & P. C. Roux: Histoire parlementaire de la Révolution française, 40 bind, 1834—38.143

har utgit; og han blev slaat av, hvor de var middelmaadige som tænkere og som personligheter, alle disse Revolutionens store navne. Og gjennem sine studier over den litterære klassicisme, begyndelsen paa kampen mot „l'esprit classique", er han kommet til at Revolutionen er det gamles høidepunkt og fald, ikke grundlæggelse av noget nyt.1

Paa dette grundlag er Taine gaat til studiet av tidens dokumenter. Og snart løser der sig et helhetsindtryk ut, et helhets-indtryk som er „Revolutionslegenden"s motsætning. Taines blik er blit magisk heftet ved Revolutionens kraftutfoldelse, som naar sit høidepunkt i Terrorismen. Den tar magten over hans tankegang; i Revolutionen ser han først og fremst den. Kraftutfol-delsen har altid git ham de største indtryk; men som den individualist han er, maa han bli likesaa voldsomt frastøtt av massens utæmmede kraftutfoldelse som han er tiltrukket av personlighetens maalbevisste.

Taine har før i „Carnets de voyage" vist hvordan centralisationen lammer samfundslegemet. Han har i boken om Paris skildret hvordan hjertet i dette samfundslegeme pulserer; og da hadde han ikke hat ord sorte nok til at gi sit indtryk. Han har oplevet at under et tryk utenfra har selve samfundet holdt paa at gaa i stumper og stykker, og han har paa nært hold kunnet studere utviklingen av et spontant anarki. Han har i Revolutionen maattet se en blind kraftutfoldelse, som ender i den vildeste ødelæggelseslyst og som nødvendigvis maa føre til enkeltmands despoti, en anomali. Revolutionen er „Mulæslernes2 og hesternes oprør mot mennesket, under ledelse av apekatter med strupe som papegøier", og keiserdømmet er i sin hovedsak centralisationens grundlæggelse. Dette er de to ledende idéer i Taines studie over feilen i samfundsbygningen. Den store sociale omveltning, som begynder Frankrikes moderne historie, er da :

une de ces grandes crises qui en faussant le développement d'une société . . . manifestent l'esprit intérieur qu'elles altèrent et qui les contredit"'

og fædrelandets eneste vei til redning er at arbeide sig ut av den organisation som er gaat ut av den store omveltning:

„La structure de la France est une anomalie dans l'Europe; elle a manqué en 1789 la transformation qu' ont réussie les nations voisines; il lui en est resté une sorte de luxation de la colonne vertébrale et une telle lésion ne peut se guérir que très lentement, par une infinité de précautions. Si je ne me trompe, quand un malade est dans cet état, la première condition pour qu'il guérisse, c'est qu'il sache sa maladie; cette connaissance le rendra sage, lui ôtera l'envie de faire des mouvements

1 Litt. angl. 3, s. 30.

' Corr. 3, s. 266. 8 Litt. angl. 3, s. 129.144

précipités, violents et faux. Depuis 1828, nos historiens, nos littérateurs, nos poètes, nos romanciers, s'appliquent à lui persuader qu'il est très bien portant, mieux bâti que ses voisins, en état de faire de plus rudes exercises. Il n'est pas encore corrigé de cette erreur; mais il s'en corrige insensiblement, d'abord par des horribles maux qu'il éprouve, ensuite par le raisonnement sérieux et suivi." 1

Disse linjer kunde været brukt som motto over Taines fremstilling av „les Origines de la France contemporaine". Det er to spørsmaal som maa besvares, for at verket selv kan behandles her. To punkter i Taines behandling av den franske Revolutions historie ser ut som om de indeholder alvorlige selvmotsigelser. Hvordan kan Taines opfatning av Revolutionskrisen forenes med hans filosofiske grundsyn som altid gaar ut fra den absolute nødvendighet? Og hvordan kan en undersøkelse for at finde frem til bristen, forenes med Taines principper for videnskapelig forskning: naturvidenskap som staar kjølig iagttagende overfor sit stof?

Taine har fra første færd av været determinist og gang paa gang bekjendt sig, offentlig saavelsom privat, som „determinist i ordets mest absolute betydning, ikke alene som Stuart Mill, men som Spinoza".2 Slike par som en aarsaksforbindelse danner, findes overalt, og i et slikt par trækker aarsaken nødvendigvis den ene bestemte virkning efter sig, og virkningen peker nødvendigvis tilbake til den ene bestemte aarsak; et tilfælde er altsaa absolut utelukket. Men med hvilken ret kan han da tale om „en krise som gir utviklingen en skjæv retning"? Det maa bli en selvmotsigelse.3

Det er i bund og grund den samme vanskelighet som altid har fulgt den filosofiske determinisme, vanskeligheten ved at forbinde et deterministisk grundsyn med moralske normer, vanskeligheten ved at være determinist og ikke falde ned til at bli fatalist som borteliminerer sin egen personlighet og sætter sig med hænderne i skjøtet og

venter sløvt paa at alting skal hænde slik som det er bestemt fra evighet av. Jeg har engang før nævnt at Taine paa et enkelt sted har stillet videnskapens analytiske synsmaate mot livsførelsens praktiske normer.4 Dengang hadde han ikke bruk for forskjellen; han nævner den og lar den ligge. I sin morallære sætter han de to synspunkter mot hverandre, og løser paa denne maate vanskeligheten.

Selvfølgelig er Taine i sit syn paa moral determinist. Han ser paa det menneskelige samfund slik som naturvidenskaps-

1 Corr. 4, s. 40.

' Corr. 2, s. 353.

J Slik er det ogsaa opfattet av de filosofer som har skrevet om Taine.

4 I Litt. angl. B. 2, s. 130 anm. Se foran.145

manden ser paa et kemisk eksperiment; for naturvidenskaps-manden er moral kun et produkt:

„un produit comme le vin et le vinaigre, excellent à la vérité et qu'il faut avoir chez soi en abondance, mais qui se fabrique comme les autres par une série continue d'opérations fixes, avec un effet mesurable et certain. Ordinairement elle n'est que la transformation ou le développement d'une passion ou d'une habitude, l'orgueil, la raideur de l'esprit, la niaiserie obéissante, la vanité, le préjuge, le calcul y aboutissent; les vices contribuent à le faire, pareil à des substances infectes qui servent à destiller les plus précieux parfums" 1 ;

eller som Taine senere former det i den berømte, og berygtede, vending fra Introductionen til den engelske litteraturhistorie:

„Le vice et le vertu sont des produits comme le vitriol et le sucre".5

I en social undersøkelse blir paa denne maate alle moralske begreper størrelser, som videnskapen ved en omhyggelig beregning konstaterer3:

„Nul jugement, nulle louange, nulle phrase générale, nul blâme ne les mesure. Les faits circonstanciés et nus expriment seules la qualité; si on les omet, on ne presente que des approximations vagues."

De moralske begreper blir ikke alene størrelser, men størrelser som varierer efter omstændigheterne, og en absolut vurdering er altsaa umulig:

II ne faut jamais dire que le monde est mauvais, ni le contraire. Ainsi employés ces mots signifient seulement que les choses sont belles ou laides par comparaison à certains objets; c'est pourquoi si l'on les compare à des objets différents, ces mêmes choses prendront un nom et une qualité contraires. La vérité est qu'il y a dans le monde une mesure de bien qui parait grande, si on la compare à une moindre, petite si on la compare à une plus grande et qui, de même que toute quantité, n'est ni grande, ni petite en soi.4

Er en absolut vurdering umulig, er ogsaa absolute moralske normer umulige.5 Det naturvidenskapelige syn paa moral lar sig da ogsaa uttrykke ved matematiske funktioner.6

Men denne samme matematiske formelrække gir grundlaget for en bedømmelse, for en etik. Synspunktet maa bare bli et andet end det analytiske. Taine gjennemfører en moralsk betragt-ningsmaate gang paa gang. I sin studie over menneskets psyko-

1 Nouveaux essais 59— 60.

' Litt. angl. 1, s. XV.

' Essais s. 134.

4 Nouveaux essais s. 83.

6 Ibid.

6 Se Corr. 4, s. 159 flg., hvor Taine stiller sammen de 8 moralsk-mate-matiske hovedformler. Det danner

høidepunktet av hans formeldyrkelse.

logi, fra 1854—55, betragter han forbrydelsen analytisk[1], men stiller samtidig denne synsmaate i skarp motsætning mot det praktiske livs krav; og i sine samfundsstudier har han gang paa gang fremhævet at samfundsorganisationen har sin raison d'être netop i det at være gendarme, beskytter mot misdædere.

Fra først av er han ikke opmerksom paa at der er en motsætning mellem de to synsmaater. Dengang da han med sin unge tankes selvsikkerhet gjorde ravage blandt spiritualisterne, var ogsaa dette spørsmaal om en etik ham saa let som fot i hose. „Ingenting er mere liketil end at avlede moralske idéer", sier han. Universalmetoden klarer ogsaa det.[2] Senere blir han nødt til at bygge sig en bedømmelsesskala i „l'Idéal dans l'art", og det er netop ut fra en social, d. v. s. moralsk, betragtnings-maate. Men først længe efter er Taine paa det rene med at den sociale bedømmelse og den analytiske synsmaate er to helt forskjellige ting:

„Que tout, physiologie, psychologie et histoire, puisse et doive être considéré au point de vue déterministe, mathématique et géométrique, cela est certain; mais cela n'exclut pas un autre point de vue non moins important, celui où l'on compare des valeurs de même espèce comme plus ou moins grandes l'une que l'autre, où comme rapportées à l'unité. Tel est le point de vue parfaitement légitime et distincte de l'esthétique, de la morale, de la politique &c. Il y a là des sciences analogues à la portion de la géométrie dans laquelle on examine quelle est la droite la plus courte ou la courbe la plus longue, ou la surface qui enveloppe le plus de volume; il y a là aussi des théorèmes qui ne sont point du tout annulés par les autres".'

Skulde han behandlet moralen, vilde det blit en række historiske analyser av de vigtigste moralsystemer, og han vilde avsluttet sine undersøkelser med en studie over „l'Idéal dans la vie"; det vilde blit en pendant heltut til de æstetiske undersøkelser han har fremlagt.

Akkurat som der findes en æstetisk bedømmelse, findes der altsaa en moralsk bedømmelse. Vi er ikke alene i stand til at analysere en historisk utvikling; vi kan ogsaa vurdere den. Og det blir efter ganske samme principper som den æstetiske bedømmelse. Taine fordømmer l'esprit classique og han bryter staven over Revolutionen, fordi han i dem ser utfoldelsen aven kraft,der efter sin virkning har været skadelig. Det er ut fra samme princip som han formulerte i sin anden æstetiske norm i „l'Idéal dans l'art".

Det er altsaa en motsætning mellem disse to synsmaater, men de utelukker ikke hverandre efter Taines mening, tvert-

1 Efter det fragment der er trykt i Revue philosophique 1900. (1900 II, s. 467).

5 Phil. dass. s. 280 flg.

' Corr. 4, s. 171.147

imot; de sterkeste og mest overbeviste moralister før ham har ganske som Taine været determinister, personligheter som Spinoza, Leibniz, Carlyle, filosofiske skoler som Stoikerne, religiøse sekter som Calvinisterne og Puritanerne.[1]

Dette er ikke at løse knuten, det er at hugge den over, og Taines betragtningsmaate er ikke bindende for nogen anden end ham selv. Den hviler nemlig i bund og grund ikke paa logisk tænkning; han forsvarer tilslut sin opfatning med en henvisning til en række andre der har tænkt som han; hans løsning av vanskeligheten hviler paa tro.

Hele Taines virke er baaret av en religiøs tro paa viden-skapens almagt. Videnskapen er det eneste sikre, den svarer paa alt og den lægger det solide grundlag for alt. Taine har set at hans videnskapelige ideal, naturvidenskapen, har naadd til i en viss grad at gripe ind i naturkræfternes spil. Den har ikke naadd til at hindre en lyn-utladning; men den har i lynavlederen naadd til at besverge lynnedslagets ødelæggelser. Den har ikke naadd til at herske over naturkræfterne; men den har naadd til i en viss grad at styre dem. Det er det han tænker

sig at ogsaa de sociale videnskaper kan naa ; vi kan aldrig naa til at styre selve begivenheterne; men vi kan naa til efter vor ringe evne at gripe ind i processen og besverge dens ødelæggende virkninger.2 Den historiske analyse skal klarlægge alle de store virkende aarsaker, fra den kan vi forutse det som skal komme. Og ut fra den historiske bedømmelse skal vi kunne gripe ind i processen og delvis styre utviklingens gang; det er selve historiens maal.

Logisk betragtet er der en selvmotsigelse i at Taine, som den rigorøse determinist han er, maa negte viljens frihet og betragte forbrydelsen som et nødvendig produkt, mens hans historieforskning munder ut i arbeide for at bøte paa det som fortiden har bestemt. Det finder sin forklaring i hans religion:

„selon moi, si l'on nie la détermination absolue des voûtions humaines, il n'y a plus des sciences sociales, plus de prévision; si l'homme peut améliorer sa condition, son esprit et son âme, c'est seulement parce-que les événements internes sont rigoureusement et mutuellement dépendants; la connexion des faits qui nous donne empire sur le monde physique nous donne aussi empire sur le monde moral".3

Denne tankegang forklarer undersøkelserne av forutsætnin-gerne for det moderne Frankrikes statsliv. De er utført som en historisk analyse, men for at gi grundlaget til en bedømmelse.

1 Corr. 4, s. 185.

' Sml. indledningen til Histoire de la litterature anglaise og anden fortale til Essais de critique & d'histoire.

8 Corr. 2, s. 353.148

Analysen er gjennemført, ikke for at skildre det som er hændt, men for at forklare det som nu hænder, og for at vise de grund-feil som maa rettes, hvis man i fremtiden skal undgaa lignende forfærdeligheter. Taine er i „les Origines de la France contemporaine" ikke observatoren, der koldt paapeker sine iagttagelser og gjør sine refleksioner. „Les Origines de la France contemporaine" er ikke samfundsanatomi ; den er en diagnose av en samfundssygdom. Taine er lægen som gjør sine observationer ved sykesengen, før han tør bestemme den rigtige behandling. Han er til og med lægen der i en svær krise behandler en av sine nærmeste, fuld av uro for hvordan det skal gaa, uviss om det er blit forsent at gripe ind, uviss om han alene tør stole paa sin egen diagnose, men som allikevel gjør sin pligt.

Dette gir ogsaa principperne for undersøkelserne. De er saa langt fra den kjølige naturvidenskap som vel mulig. Taine har engang selv opfattet og skildret en mand som samfundslæge:

„La Bruyère est aussi bien un médecin qu'un anatomiste; or, pour l'être il faut rendre à tout prix le vice odieux ou ridicule; il ne s'agit pas de le peindre tel qu'il est, il faut lui donner la perfection du laid et de l'absurde." 1

Ret det som trænges for at faa dette til at passe paa en historiker; og saa har man forklaringen av tendensen, av ensidigheten og overdrivelserne i Taines verk.

Selv har han ikke været opmerksom paa dette. Privat taler han som læge; korrespondancen fra disse aar, hvor han skriver Revolutionens historie, er fuld av sammenstillinger mellem den samfundssygdom som lammer det moderne Frankrike, og kroniske sygdomme, der herjer en krop.2 Og stadige akute kriser, som i 1873 ved Thiers fald, som i 1877 ved Mac Mahons fald, da Taine forutser en bonapartistisk Restauration 3 o. fl., bekræfter for ham bare hans teori.

I boken selv kommer det ikke frem dette syn. Taine taler tvertimot gang paa gang som om han stod til sit arbeide som naturforskeren likeoverfor sin undersøkelse;4 han fremhæver stadig i fortalene til de forskjellige dele av verket, at han er historiker først og fremst; og han hævder at han ikke har nogen bestemt mening om nutiden ; han arbeider tvertimot for at skaffe sig en. „Jeg mener en videnskapelig mening".5 I dette har

1 Essais s. 75.

' Mest typisk og saa krasst, at det næsten virker brutalt, i Corr. 4, s. 44. Se ogsaa f. eks. Corr. 3, s. 224, Corr. 4, s. 40 og en række andre steder.

» Corr. 4, s. 36.

4 Les Origines 1, s. VIII.

6 Corr. 4, s. 82.149

han været offer for en illusion. Han hadde en bestemt mening om det moderne Frankrike bygget paa iagttagelser fra langt tilbake; om den samfundssygdom som herjer landet, har han alt skrevet i et brev fra 1851.1 Denne mening har han kun faat bestyrket ved sine studier av dokumenterne til Revolutionens historie, og „les Origines de la France contemporaine" er skrevet for at underbygge denne opfatning.

„Les Origines de la France contemporaine" er diagnosen av en samfundssygdom; 1ste del, „L'Ancien Régime", er studier over smittekilden; 2den del, „la Révolution", er kliniske undersøkelser av et akut anfald, følger patienten fra feberparoxysme til feberparoxysme til den vilde vanvidskrise som er terrorismen. Og 3die del, „Le Régime moderne", er studier over sygdommens kroniske stadium.

Dette maa man ha paa det rene naar man skal bedømme verket ; forut for en virkelig bedømmelse maa gaa en forklaring. Taines verk har været opfattet som historie, bare historie; og derfor er den blit fordømt, ikke helt med rette. Det er blit opfattet som politik, bare som politik ; og derfor er det blit voldsomt bekjæmpet. Begge dele er forklarlig, ingen av dem rigtige. „Les Origines de la France contemporaine" er nok historie, og er nok ogsaa politik. Men den er først og fremst en diagnose, en ensom tænkers og en særpræget personlighets opgjør med sin tid og sit samfund, et opgjør baaret av dyp og ren fædre-landskjærlighet og med tanken paa fædrelandets fremtid som bakgrund. Diskuter det som historie og bekjæmp det som politik; uten det har verket ingen betydning. Men gjør det med ærbødighet og taknemmelighet mot den mand der aapent og frygtløst har sagt sit ærlige ord.

Første del, „L'Ancien Régime" skal klarlægge tilstanden slik som den var før krisen.2 Den paaviser misforholdet som blev skjæbnesvangert; to enkelte stænder sitter efter sin historiske stilling inde med alle privilegier, alle fordeler, alle utsigter, med alle resourcer socialt og materielt set; men til alle disse privilegier og resourcer og utsigter svarer ikke længer nogen pligt til at yde. De priviligerte stænder tar bare imot, og da hjælper det ikke til nogen ting om de følger med tiden, blir halvt eller helt liberale og forsøker sig med velmente, men halve reformer;

1 Corr. 1, s. 165.

5 Det kan nok indvendes mot Taine at begyndelsespunktet er vilkaarlig valgt; ogsaa l'Ancien régime burde været forklaret. Men man har iallefald et vink om, hvordan han vilde forklart den. Foran „l'Ancien régime" er gaat en anden krise som har git utviklingen en skjæv retning, Katolicismens seir over Huguenotterne (Derniers essais s. 191).150

ved dette svækker de bare sin egen position, og blir feiet væk ved første leilighet.

I spissen for de priviligerte, ikke i spissen for folket, staar kongemagten, som ved sit virke har skapt Frankrike som ståt og nu betragter den og behandler den som sin egen eiendom.

Systemet er galt, og da maa det falde.

Av den maate at leve paa, som de priviligerte stænders gruppering om kongen gir, er skapt „l'esprit classique";

„l'indépendance de la raison raissonnante qui écartant l'imitation, s'affranchissant de la tradition, pratiquant mal l'expérience, trouve dans la logique sa reine, dans la société polie son auditoire, dans les vérités moyennes son emploi, dans 1 homme abstrait sa matière, dans l'idéologie sa formule".1

Av denne „esprit classique", sammen med tidsalderens viden-skapelige nyvindinger, er gaat tidsalderens politiske -filosofi:

„le discrédit de la tradition, la prétention de refondre toutes les institutions humaines d'après la raison seule, l'application des méthodes mathématiques à la politique et à la morale, le catechisme des droits de l'homme, et tous les dogmes anarchiques et despotiques du contrat social".'

Denne politiske filosofi faar sine overbeviste tilhængere blandt det oplyste borgerskap, der ved privilegierne er stængt ute fra enhver karrière inden staten. Borgerskapet støtter og skyver paa en gjæring i de brede lag, som er tynget ned under alle de offentlige og private byrder og som ved et daarlig aar ser sulten imøte. Gjæringen vokser, der er ingen dæmning som kan stanse den, for de selvskrevne ledere, adelen, har selv leflet med de nye politiske principper. Og saa er krisen der.

Det er en skildring som er myndig tænkt og mægtig gjort, uten tvil det litterært set betydeligste avsnit av „les Origines". Og mot den har den kritiske histories indvendinger mindre at

1 Litt. angl. 3, 30. Taine begynder med at støtte sig til ideologiens filosofer, og fremhæver Condillac's metode som „le vrai méthode de l'esprit français". Men ikke engang i „Les Philosophes français" er han helt blind for ideologiens svake sider (s. 18—20). Mere og mere gaar det op for ham at „l'esprit classique" er farlig stof; hans litterære studier blir litt efter litt fulde av angrep paa den, og behandlingen av klassicismen i England er en voldsom fordømmelse av den. Nu kan han ikke negte sin sammenhæng med klassicismens filosofi, og hans analyse er bygget paa klassicismens. Han søker at gjøre op med den for sin personlige regning i Corr. 3, s. 268 : „L'analyse et la raison ne me semblent destructives que lorsqu' elles sont classiques et s'appliquent à l'homme abstrait". Anvendt paa det levende menneske er den legitim og rigtig. — Men Taines forhold til „l'esprit classique" er ikke gjort op med dette. Skal der rettes et hovedangrep mot Taines tankegang, er det fra denne kant han maa angripes.

2 Origines 1, s. 313.151

si. Kritikken indvender først1 at skildringen ikke er fuldstændig, der mangler væsentlige avsnit som f. eks. en behandling av „noblesse de robe". Indvendingen rammer ikke. Taine, og ikke nogen anden historiker heller av den type som søker ned til de store aarsaker, er forpligtet til at ta med alt. En anden kan ha en anden opfatning; men Taine har ikke i adelens tvedeling kunnet se en faktor som spiller nogen rolle i den krise som følger. Man kan ikke bebreide Taine at han ingen fuldstændig skildring har gît, naar det ligger utenfor hans plan at gi en.

Mere vegt har kritikkens anden principielle indvending2; i „Ancien Régime" er skildringen ført op til et slags idealaar, som ikke eksisterer; der er brukt træk fra alle kanter og fra alle tider inden perioden, og man vil ikke i hele „Ancien Régime" finde et eneste aar, hvor skildringen helt passer. Dette er rigtig set; men bygningen er en følge av hele verkets plan. Denne første del skal søke ned til aarsakerne, som har bestemt det som følger; og da er en systematisk ordning nødvendig; ut av en streng kronologisk skildring vilde ikke aarsakerne lyse tydelig nok. Vor tids historie vilde ikke lagt skildringen slik an som Taine har gjort; men vor historieopfatning er ogsaa en anden end Taines.

Den alvorligste indvending er: man indser ikke helt at eksplosionen maatte komme paa grundlag av de forhold som Taine skildrer i „l'Ancien Régime" ; der er i hans skildring ingen absolut nødvendig sammenhæng mellem forutsætningerne for Revolutionen og det som fulgte. Der var i „l'Ancien Régime's" samfundsforhold mere sprængstof end „l'esprit classique" og de politiske dogmer fra „Contrat social". Men for at paapeke dette maatte der en dyperegaaende sociologisk undersøkelse til end den Taine leverer. Han har nok set at Revolutionen socialt betyr en vældig økonomisk omregulering av samfundet.3 Men han ser i dette en følge av de politiske dogmer; folkesuveræniteten blir, slik som Revolutionstiden opfattet den, efter hans mening til en nivelleringstendens. Han har ikke i den økonomiske omregulering set en følge av samfundsordningen i „l'Ancien Régime". Men han trækker ogsaa konsekvensen av sin opfatning.

Til at begynde med er Revolutionen efter hans mening utelukkende en politisk bevægelse. Derfor kunde den ogsaa, selv efter 1789, ha været besverget og ledet i rigtig spor.4 Det var viljen til det, og mændene til det, som manglet ; og derfor maatte det hele gaa sin gang mot den endelige opløsning av samfundet.

1 G. Monod i Revue bleue 1904, juli.

' Aulard 1. c.

' Les Origines 4, s. 172.

4 Taine hævder dette flere steder, kanske klarest i et brev, Corr.4, s. 19.152

Anden del, „la Révolution", er studiet av denne opløsning. De to første bind, L'Anarchie, følger den gradvise opløsning hele landet over; Taine fører den grundlovgivende forsamlings arbeide tilbake til „l'esprit classique" med dens grundpræg av livsfjern logik; han vil paavise at den forfatning forsamlingen laver, bare er tomme principper, og saa langt fra at være en forfatning for et levende samfund som den kan være. Han viser hvordan forfatningen lænkebinder den utøvende magt og derigjennem hele administrationen. Han viser hvordan den administrative enhet forfalder over hele landet og hvordan massen overalt blindt, hidset op av misforstaaelser og dumme rygter og plaget av sulten og frygt for sulten, tar sig selv tilrette, til det ender i at enhver administration er brutt, enhver myndighet sat ut av spillet. Hele landet lider under anarki, hele samfundet er sprængt fra hverandre.

Ut av dette anarki gaar ved en enkelt mindretalsgruppes hensynsløse magtbegjær og politiske fanatisme Terrorismen. De to næste bind av verket, la Conquête Jacobine, skildrer denne gruppes kamp for at naa magten. Jakobineren er den lyslevende repræsentant for „l'esprit classique", den lyslevende raison raisonnante, den konsekvente, men livsfiendske logik, ideologen som regner med det abstrakte menneske og for hvem bare principperne eksisterer. Han trækker de sisste logiske konsekvenser av „Contrat social"; for ham betyr folkesuverænitetens princip ikke alene at folket, massen, er kilden til al magt i samfundet; men massen selv eier al magt og skal selv bruke den, den utøvende saavelsom den lovgivende og dømmende. Jakobinerlederne staar for Taine som en nedrig bande utskudd og uhyrer, som med overlæg søker frem til alle onde instinkter hos Pariserpøbelen for at knuse enhver motstand. I Paris tar den gjennem sin organisation i Jakobinerklubben og ved sin militære organisation av pøbelen og ved det tryk den gjennem pøbelen utøver over Nationalforsamlingen, litt efter litt magten ; den beholder den tiltrods for at den er i mindretal, ved sin organisation og ved den slaphet som Pariserlivet lægger over den borgerlige majoritet. Den knuser kongemagtens repræsentant, den erklærer hele Europa krig for ved dette press at kunne holde sig ved magten i det indre, og den arbeider maalbevisst mot terrorismen, mens lovløsheten og det administrative anarki holder sig over hele landet, dels i sammenhæng med Jakobinerklubbens virke i Paris, dels uten.

Ved de dristige kup som skaffet Jakobinerklubben magten over „la Constituante", er den sisste motstand brutt, rædsels-herredømmet den logiske følge, og de to sisste bind av verket, „le Régime révolutionnaire", gir skildringen av Terrorismen i153

Paris, hvor banden av Jakobinerledere systematiserer blodbadet, og viser ogsaa hvordan Jakobinerbanden utstrækker sit blod-herredømme over hele Frankrike.

Jakobinerherredømmet staar for Taine som utslag av det rene mordvanvid. Jo mere en mand er besat av dette mordvandvid desto sikrere er han paa at faa magt ; derfor maa Danton bukke under for Robespierre; og Taine er ikke i tvil om at uten Charlotte Corday's kniv vilde Terrorismen maattet munde ut i Marats diktatur, støttet av Hebert og Henriot — „den vanvittige, slynglen og dyret".1 Terrorismen er mordvanvid; den er en pendant til ægypternes krokodillekult:

„au bout de trois ans ils ont amené le crocodile dans le sanctuaire et l'ont installé derrière le voile d'or, sur le tapis de pourpre; en effet, par l'énergie de ses mâchoires et par la capacité de son estomac, il était designé d'avance pour cette place; c'est en sa qualité de bête malfaisante et de mangeur d'hommes qu'il est devenu dieu"a.

Boken skildrer „kulten av krokodillen", menneskeofringen, bare den; og det er med lettelse en naar frem til de fire „tilfælder" som danner Terrorismens slut.3

Over de sisste aar av Revolutionens historie, Direktoriatet, kaster Taine bare et kort blik; det er for ham en mellemperiode uten betydning.

Mot den fremstilling Taine har git av Revolutionens historie kan der, og maa der, rettes alvorlige indvendinger. Taines fremstilling er en studie over Revolutionsmændenes og Revolutionsledernes psykologi, og den vil ikke gi mere end Revolutionens indre eller inderste historie. Men ingensteds hænger den indre utvikling sammen med de

ytre forhold slik som der. I sin forklaring av Jakobinerherredømmet, som logisk ender i Terrorismen, tar Taine med de indre forutsætninger og glemmer det ytre tryk. Er en by, en provins, truet av fienden, saa sættes den under militæradministration, og alt, offentlig forvaltning som privatliv, maa bøie sig under det ene store hensyn, forsvaret; og griper man ind i den private mands rettigheter, faar det staa til.

Frankrike er i Revolutionsaarene netop i en slik stilling ; fienden truer fra alle grænser, nationen maa opby al sin kraft for at stanse fremmarschen, oprør truer i det indre. Jakobinerorganisationen, som for Taine er utslag av en bandes hensynsløse magtbrynde, er i virkeligheten selve det revolutionære Frank-

1 Origines B. 6, s. 261.

* Origines B. 7. Fortalen. Man angrep Taine for denne fortale fordi han spøkte med alvorlige ting; paa mig virker den uhyggelige ironi i denne fortale mere hemsk end alle de rædsler som følger. Ironien dækker over en haabløs jammer over forfærdeligheterne.

• Se B. 8, s. 281.154

rikes forsvarsorganisation, og der er sammenhæng mellem de ytre begivenheter og de indre kriser paa ethvert felt; mellem Prøissernes invasion og Septembermordene, mellem nederlagene mot Renderne paa grænsen og mot oprørerne i det indre og grundlæggelsen av Robespierres diktatur, mellem Larochejaque-lein's seire i Vendée og nederlagene mot Spanierne og Terroristernes lov om de mistænkte av 17. sept. 1793, den som fører til de fængslede Girondineres henrettelse. Seignobos har skrevet om Taines fremstilling av Revolutionens historie1 at den er: „som et duelmaleri, hvor man har skrapt ut billedet av den ene av motstanderne, hvad der naturligvis gir den anden utseende av at være vanvittig". Og det er heltut rigtig.

Ogsaa en anden ting har hindret Taines klarsyn, og præget hans fremstilling. Taine har stillet sin diagnose: Terrorismen er et vanvidsanfald og en feberparoxysme, en opfatning som er en skrikende motsætning mot alle tidligere fremstillinger. Derfor blir han mere optat med at skildre krisens forløp end med at forklare den, og hans blik er magisk heftet ved den vilde kraftutfoldelse, ved utskeielserne, ved overgrepene, ved blodsutgydelsen og misgjerningerne. Hans fremstilling gir da først og fremst disse ; men da har alle enkeltheterne stillet sig iveien for hans overblik, og linjerne er i disse bind langtfra klare. Det er let at paavise gjentagelser og selvmotsigelser2, og bøkerne virker mere som en opdyngning av rædsler paa rædsler end som en sluttet studie.

„Le Régime moderne", de tre sisste bind av Taines svære verk, er studier over det moderne samfund og dets grundlæggelse gjennem keiserdømmet. De aapnes med den berømte skildring av Napoleons personlighet, følger hans administrative nyskapninger i centralorganisationen, i kirkeordning og i skolevæsen og fører dem alle tilbake til den enkelte mands magtbegjær og høitflyvende politiske planer — eller som Taine opfatter dem, politiske drømmebilleder. Men i bund og grund er Napoleons system kodifikationen av det grundsyn paa mennesker og paa staten som var bestemt av l'esprit classique, la raison raisonnante, som regner med det abstrakte menneske.

Disse bind har en anden karakter end det tidligere av verket, skildringen er skutt mere tilbake og ræsonnementet kommet mere i forgrunden ; historikeren er længer borte, men til gjengjæld er politikeren kommet mere frem. Disse bind har derfor ikke spillet nogen rolle som historie; de staar og falder med skildringen av Napoleon, en skildring som ikke er en studie i

1 I Histoire de la langue et de la littérature française par Petit de Julleville &c. B. 7, s. 277.

5 Cfr. om disse Aulards bok : „Taine historien de la Révolution française".155

psykologisk analyse, men en studie i politisk moral. Men de har spillet en stor rolle i den politiske diskussion.

Verket blev ikke avsluttet, det sisste bind blev utgit efter Taines død. Han naadde da ikke at trække de sisste konklusioner av sit verk.

At det ikke er uten vanskeligheter man gjennemfører en slik studie paa den levende organisme som samfundet er,

det fik Taine snart merke. Taine's patient mente han var helt frisk og vilde langtfra finde sig i undersøkelserne, men slog fra sig og bet.

Taine skildret feilene i „l'Ancien Régime's" samfundsordning og kirkepolitik, de konservative og klerikale kredse knurret. Han behandlet Revolutionen, og de radikale og liberale republikanere raste ; han portrætterte Napoleon, og Bonapartisterne hylte ; han filosoferte over det moderne Frankrike, og der brandt løs en politisk diskussion, som længe har holdt sig like hidsig, og som periodisk har dukket op igjen. Verket blev opfattet som historie, eller som politik, konservativ politik ; ingen tænkte at det maatte forklares som et forsøk paa en diagnose.

I „Origines de la France contemporaine" er de to grund-svakheter, ensidigheten i opfatningen og usikkerheten i den historiske kritik, saapas iøjnefaldende, at den alt blir fremhævet av døgnkritikken, fremhævet mere end nok. Hvert nyt bind er fulgt av en sværm indlæg som paapeker svakheterne og fra dem fordømmer fremstillingen, og det blir snart almindelig i ensidigheten og kritikløsheten hos Taine at finde en bevisst tendens til at rakke ned paa Revolutionens gjerning. Selv en saa overlegen mand som Jos. Reinach kan hævde1 at Taines verk i bund og grund er en fortsættelse av det landsforræderske virke, som „emigranterne i Coblentz og pamphlettairerne i Bern" begyndte. Men alle disse samtidige motlæg har mindre betydning for forstaaelsen av Taines verk, end til belysning av det standpunkt artikkelens forfatter indtar. Svakheterne i boken blir klart nok fremhævet selv av dem som staar Taine nær, som G. Monod, eller av dem som søker at forklare og belyse Taines utviklingsgang, som G. Barzelotti. Da er det selvfølgelig ikke at vente at slike som skriver om Taine for at kriticere, som A. de Margerie eller Ed. Droz, skal lægge fingrene imellem. Den historiske kritik av Taines verk blir nogen aar efter Taines død samlet og præcisert av Seignobos.2 Han har et ganske andet historisk grundsyn end Taine — Seignobos er den som først og fremst repræsenterer den sociale og økonomiske historieskrivning —; derfor gir han ikke Taine heltut det han bør ha, han fremhæver

1 I en artikkel fra 1885: Le procès de la Révolution. Optr. i „La politique opportuniste" 1890, s. 326 flg.

1 1 b. 7 av Petit de Jullevilles store litteraturhistorie.156

ikke det som er en virkelig fortjeneste i Taines fremstilling. Men han samler klart og oversigtlig historikerens anker mot boken, og lægger frem nok materiale til at bedømme boken som historie : Taine har ikke git den endelige fremstilling av Revolutionens historie, og hans verk maa ikke brukes som haandbok. Men han har ødelagt „Revolutionslegenden" og derved ryddet veien for den kommende forskning. Men dette er ikke nok for den næste generation av historikere, de kritiske historikere. De har samlet sig om et nøkternt og særdeles fortjenstfuldt kritisk oprydningsarbejde, særlig indenfor den periode som Revolutionen danner. Lederen er Aulard, og i det tidsskrift som han utgir: „La Révolution française" ligger samlet en række undersøkelser, som viser hvordan Taine i detaljer har tat feil; og der mangler heller ikke paa direkte motlæg mot Taines fremstilling. For disse kritiske historikere har Taines bok en eneste betydning: den er et advarende eksempel.1 Tilslut overtar selve Aulard at gjøre det av med Taines verk for alvor.

Aulard begynder og slutter sin bok om „Taine som den franske Revolutions historiker" (1907) med en paastand om at han i sin kritik er heltut upartisk; hverken personlig opfatning eller politiske forskjelligheter har spillet nogen rolle for hans dom om Taines verk. Ingen som har læst boken vil gi ham ret. Hans syn paa Taine som personlighet er farvet av solid antipati2 ; hans fordømmelsesdom over Taine er bestemt paa forhaand,3 og boken er skrevet for at underbygge denne dom.

Aulard sier etsteds i sin bok at han kjæmper mot Taine som mand mot mand. Og dette er rigtigere. Planen er at faa livet av Taines bok, og for at naa det bruker Aulard alle midler, hele sit overvældende kjendskap til Revolutionens historie, hele sin opøvede og skarpslepne kritik, og tar endog i en snever vending tilflugt til knep. Taine har etsteds skrevet om Revolutionens motstandere: „Fra 1789 har man ved den tvungne emigration kastet dem ut av landet". Uttrykket er ikke helt forsigtig; der burde staat „efter 1789". Aulard læser ganske rolig „i 1789" og kommenterer: L'émigration forcée en 1789! S'il y eut une émigration volontaire, ce fut celle-là" 4

1 Alb. Mathiez i „Revue d'histoire moderne" 1907.

* Se Kap. 1: Taine avant le livre des Origines, passim; særlig typisk s. 9, hvor Aulard i en saa selvfølgelig ting som at Taine faar noget personlig at gjøre med Guizot, Sainte-Beuve og Renan, ser en bevisst plan fra Taines side for at skaffe sig beskyttere.

3 Se Le Temps 23 juli 1903, i anledning av en indbydelse til at reise Taine et mindesmerke. Aulard vilde subskribert, hvis han hadde kunnet indse at Taine hadde hat den ringeste betydning som historiker.

4 Aulard s. 294.157

For at belyse Taines kildevalg gjennemgaar Aulard hans henvisninger, og det er rigtig. Men saa slutter Aulard : av en dokumentserie fra Archives nationales, der indeholder 103 kartoner, citerer Taine 3. Altsaa kjender han av hele serien kun disse 3 ; „lakunerne i denne dokumentation springer i øinene".1 Slik sammenblander han gjennem hele boken Taines citater og Taines studier; han laver en statistik over Taines citater og gaar ut fra at med dette er Taines undersøkelser klarlagt. Jeg skjønner ikke hvorfor Aulard ikke har tat skridtet fuldt ut og hævdet, at naar Taine citerer „Frerons memoirer" s. 363, saa kjender han av hele verket bare denne ene side; Aulards smukke statistik vilde blit endnu rikere ved det. En slik slutning er i besste fald vrøvl; men det er noget vanskelig at gaa ut fra, at en saa skarpt tænkende mand som Aulard vrøvler.

Aulards konklusion er at Taines opfatning av Revolutionen er feilagtig i stort som i smaat; hans kjendskap til kilderne er i høieste grad mangelfuldt; hans underbygning av fremstillingen er saa løs som den kan være ; den er præget av en haabløs mangel paa kritik, og Taine citerer aldrig, „d. v. s. ikke en eneste gang", rigtig; fremstillingen rummer først en fantastisk masse slurv og unøiagtigheter, dernæst en række alvorlige feiltagelser, og endelig en bunke tendensiøse forvrængninger, bestemt av at Taine ikke vil skrive en fremstilling av Revolutionens historie, men en tilrakning av den. Og han fremhæver et eksempel* paa en fortielse saa alvorlig, at han synes han har ret til at kaste ut en tvil om Taine har været i god tro. At forsvare Taine mot denne anklage er i ethvert fald lettere end at forsvare Aulard i de eksempler jeg ovenfor har nævnt.

Ved sin statistik over bommertene og feilene, ved sin vældige dokumentation, ved sin masse-paavisning av svakheter og slurv og unøiagtigheter, og ved sin voldsomme kritik gir Aulards bok sig ut for at være selve historiens dom over Taines arbeide. Og til at begynde med virker dommen knusende. Men snart kommer man paa det rene med at det ikke er selve historien som fører ordet; det er Aulard. Og at efter denne type av kritik vil enhver historisk fremstilling være en umulighet; en historiker kan ikke avtrykke alle dokumenter, betingelsen for hans fremstilling er at han vælger mellem kilderne — hvorved han altsaa ifølge Aulard viser at hans kilde-kjendskap er mangelfuldt. Ikke ét historisk arbeide vilde staat

1 Aulard s. 77.

5 Aulard s. 163. Det er Dantons stilling det gjælder.158

for denne type av kritik, allermindst Aulards egen „Histoire politique de la Révolution française".1

A. Cochin har i en liten bok: „La crise de l'histoire révolutionnaire. Taine & M. Aulard" -— paa grundlag av artikler trykt i „le Contemporain" 1909 — søkt at gjøre op mellem de to, Taine og Aulard. Han paaviser at Aulards kritik av Taines underbygning av sin fremstilling er helt igjennem skjæv og misvisende : „Paa mere end 550 henvisninger, som Taine gir i de 140 sider av „L'Anarchie spontanée" [o: 3. binds første bok], aapen-barer Aulard 28 feil, et tal som en maa reducere til 15, nemlig 6 skrivfeil, 4 feiltagelser m. h. paa sidetallet, 2 m. h. paa datum og 3 trykfeil, alt i alt et hæderlig middeltal, og som Aulard selv er meget langt fra at naa, i allefald i sin bok om Taine, siden han i sine rettelser tar feil omtrent andenhver gang."2

Nu er Cochins undersøkelse ikke bindende uten for det kapitel av Aulards verk som han har verifiert i detalj. Men det er nok til at vise at Aulards kritik er sterkt overdreven.

Det er altsaa ikke historien som gjennem Aulard holder dommedag over Taine. Det er ikke mere end en historisk skole, som gjennem ham brvter staven over en forgjænger. Det er klart nok av Aulards bok om Taine ; det blir endnu klarere ved en sammenligning mellem Taines og Aulards egen fremstilling av Revolutionens historie.3

Ser man nærmere paa Aulards skematiske referat av de vigtige begivenheter under Jakobinerherredømmet — Kap. 5. 3 og Kap. 6. 2 i boken om Taine — ser man straks at Aulard opererer med et væsen, en „man", som har sine idéer og meninger og fornemmelser og som handler ut fra disse. Hvem er saa denne „man"? Det er netop paa dette spørsmaal Taine søker at svare.

Aulard er utdannet som historiker; han ser og søker først og fremst sammenhængen i utviklingen : han regner med alt det som hænder, og viser hvordan hver enkelt ny begivenhet griper ind i utviklingen. Derfor blir det særlig den officielle Revolution han beskjæftiger sig med, Revolutionens politik i det ydre som i det indre. Dette bestemmer ogsaa hans kildevalg. Han søker først og fremst til de kilder som er kommet frem i dagens lys. Han bruker stadig Nationalforsamlingens officielle forhandlinger, han søker de politiske principper ut fra de taler som der

1 Taine nævner i sin fremstilling — citat eller henvisning — 430

utrykte dokumenter. Aulard i sin 29; og den enkelte arkivserie F'c III,

som er saa overmaade vigtig for Revolutionens histoire, at Aulard uav-

ladelig anker over at Taine ikke har brukt den — den er heller ikke citert hos Aulard. (A. Cochin).

5 Anf. bok s. 16.

® Sammenl. med det flg. Cochins fremstilling.159

har været holdt; han vil finde frem til den almindelige opinion gjennem tidsskrifter og brochurer og pamfletter og flyveblade, mens den enkelte personlighets mening for ham har mindre interesse, slik som man kan finde den fra memoirer og fra utrykte indberetninger og brever. Og han tør ikke bruke noget før han har undersøkt det med hele sin opøvede kritiks skarphet. En personlig dom om utviklingen eller en personlig bedømmelse av en enkelthet er ham derfor næsten altid suspekt.

Aulards fremstilling av Revolutionens politiske historie naar til at gi en klar oversigt over den. Men har man efter læsningen av Aulards bok et helt indtryk av Revolutionen, skyldes det ikke først og fremst Aulards fremstilling. Vi hadde alle før en viss fornemmelse av Revolutionen som eksplosion ; vi kjendte endel til Terrorismens forfærdeligheter i Paris og over hele Frankrike. Og i dette indtryk vi før hadde, faar vi klare linjer gjennem Aulards verk. En som kjendte Revolutionen bare fra dette, vilde aldrig forstaa at der hadde været en periode som med rette er døpt Terrorismen. I sin iver for at forklare viser ikke Aulard os selve eksplosionen, men paapeker alt som kan undskylde den.1

Taine er utdannet som filosof og har arbeidet som psykolog. I historien har han altid søkt, og søker fremdeles mennesket og menneskene. Hvad interesse kan han da finde i den officielle Revolution med dens politik i det indre som det ydre? Den er efter hans mening avledet, en følge av tænkemaaten hos de personligheter som har skapt den. Naar Taine bruker Robespierres taler, er det ikke for fra dem at fastslaa Revolutionens politiske principper; det er for fra dem at finde ind til Robespierres særpræg som menneske, for fra dem at klarlægge hans psykologi. Bruker Taine tidsskrifterne — ikke mange av dem — eller brochurer og pamfletter — meget faa —, er det for ut fra den almindelige opinion at komme tilbunds i massens psykologi. Den almindelige opinion er ikke for ham, som for Aulard, en politisk faktor. Derfor har heller ikke for Taine nogen kilder slik vegt som enkeltmands personlige indtryk skrevet ned paa nært hold; derfor bruker han ikke først og fremst de offentlige dokumenter og periodens trykte kilder; han tar sit stof fra memoirer, fra privatbrever, i fremmede diplomaters og agenters indberetninger 2, fra hele den uendelighet av enkeltheter om begivenheter og personligheter som de utrykte dokumenter indeholder.

Dette gir bokens svakhet. Taine har været for optat av Revolutionens inderste historie til at se at begivenheterne har

1 Se f. eks. Aulard: Taine s. 296. Taine har sagt at der i Lyon var 1684 henrettelser. Aulard anker over at han ikke ogsaa nævner at der i samme tid var 1682 frifindelser. Som om dette gjorde blodbadet mindre!

2 Slike har han altid sat meget høit som kildeskrifter.160

dobbelt virkning, baade utover og indover, baade paa den ytre historie og paa massens saavelsom paa ledernes psykologi.

Men dette gir ogsaa verkets fortjeneste. Taine er den første som har studert Revolutionsmændenes psykologiske mekanisme, og den første som har vist, at uten det kan ikke krisen forklares. Derved har Taines forskninger i Revolutionens historie vundet ind nyt land for videnskapen. Han har villet kartlægge det ogsaa; til det har ikke hans videnskap slaat til. Men han har opdaget det, og ved det har han vist veien for fremtidens forskning.

Aulard skildrer den officielle Revolution paa grundlag av politiske dokumenter. Taine skildrer Revolutionens psykologi paa grundlag av de menneskelige dokumenter han finder. Det er to historiske betragtningsmaater som staar mot hverandre. Ingen av dem er fuldstændig; men ingen av dem kan undværes, naar den endelige fremstilling av Revolutionens historie skal skrives. Da vil, som Cochin rigtig har sagt, Aulards bok bli et vigtig dokument, Taines et eksempel.

At „Les Origines de la France contemporaine" ikke er blit mere, skyldes først og fremst Taines form for kritik. Jeg har gang paa gang før fremhævet det kritiske grundpræg hos Taine. Men hans kritik er ikke den moderne histories varsomme prøvning, som først undersøker alt rundt om dokumentet og som ængstelig kontrollerer dette reelt og teknisk, for saa at gaa til den psykologiske vurdering av det. Taines kritik er idémæssig og hans eneste kritiske kriterium er det psykologiske. Gjør et dokument paa ham indtryk av at være et menneskelig dokument, saa er det godt og han tør bruke idéen. Og et menneskelig dokument blir det, hvis man bak det kan skimte en personlighet.

Taines kritik er langt fra den moderne varsomt speidende historiske. Taines kritik arbeider i et lynglimt:

on ne produit en dissertant que des dissertations; et l'histoire naît aussi vive et aussi prompte dans les historiens que les sentiments dans ses personnages. C'est un instinct qui la découvre; à travers les récits languissants ou altérés, sans démonstration ni premises, on court droit au fait vrai, au détail original, au mot authentique... Le critique n'a pas réfléchi; sans qu'il y pensât, son sens intime a choisi...1

Hvis Taines kritik veier for og imot, er det kun det psykologiske som er det avgjørende. En mand kan være en anerkjendt skrønemaker; har han været øievidne til det han fortæller, er det psykologiske kriterum saa avgjørende at hans fremstilling uten videre maa anerkjendes.2

1 Tite-Live s. 49. Cfr. Essais (avh. om Michelet).

1 Se Origines B. 3. s. 64. Smlg. B. 6, s. 236.161

Skal denne kritik være sikker, rent psykologisk set, maa den hvile paa en vid sympati; kritikeren maa kunne sætte sig selv istedenfor de mænd han vil dømme, maa kunne

„entrer dans leurs instincts et dans leur habitudes, épouser leurs sentiments, repenser leurs pensées, reproduire en soi-même leur état intérieur, se représenter minutieusement et corporellement leur milieu, suivre par l'imagination les circonstances et les impressions qui, s'ajoutant à leur caractère inné, ont déterminé leur action et conduit leur vie." 1

Kritikeren har derfor at

„faire abstraction de son tempérament, de ses inclinations, de son parti, de ses intérêts".'

Dette har ikke Taine kunnet overfor Jakobineren ; hans grundsyn, hans diagnose, staar ham i veien. Derfor kan han ikke bak Jakobinernes taler og proklamationer og brochurer se andet end de tørre formler fra „l'esprit classique", ikke mennesket. Derfor lægger han konsekvent mere vegt paa det som Revolutionens motstandere har sagt. Hos Mallet du Pan, hos guvernør Morris, hos Rivarol, finder han en bestemt opfatning baaret av en personlighet, og personligheten kan bli saa levende for Taine at kan er fristet til at snakke høit til ham.3

Taines historiske kritik i „les Origines de la France contemporaine" er altsaa utelukkende psykologisk; og derfor

hænder det gang paa gang at han tar tvilsomme, eller endog bevislig falske, vidnesbyrd for gode, naar han bak dem har faat øie paa mennesket.

I en forsvarlig kritisk gjennemgaaelse av Taines verk vilde Aulard kunne ha paavist en teknisk uforsigtighet. Taine har ikke verifiert sine citater og sine henvisninger. Derved lider fremstillingen av adskillige unøiagtigheter og endel feil, hvorav nogen er alvorlige. Han vilde kunne ha paavist at Taines historiske kritik ikke er sikker. Og han vilde kunne ha konkludert med at Taines verk maa brukes med forsigtighet.4

Aulard vilde likeledes kunne ha paavist at en utpræget personlig opfatning av det moderne Frankrike som politisk samfund, og et konsekvent, men ikke vidt, syn paa historien som videnskap, har hat sin store indflydelse paa Taines kildevalg, paa hans videnskapelige underbygning av verket og paa hans fremstilling. Han vilde ogsaa kunne ha paavist at Taines plan

1 Phil. de l'art. II, s. 236.

' Ibid.

8 Les Origines I. XII.

4 Nu hævder han at en kandidat eller en doktorand vil diskvalificere sig, hvis han i et historisk spørsmaal paaberopte sig Taines autoritet. Anf. v. s. VIII.

ikke er ganske klar, eller i alle fald ikke helt klart gjennemført; synspunktet er et andet og fremstillingen en anden i den del som behandler Revolutionens historie, end den er i de andre deler, „l'Ancien Régime" og „le Régime moderne". Og han vilde kunne ha konkludert med at Taines verk ikke gir den helt gyldige fremstilling av den revolutionære krises historie — hvad verket efter sin titel heller ikke skulde gi.

Og hadde Aulard saa kjendt litt til Taines personlige utvikling, vilde han kunne ha paavist at Taines kritik hænger sammen med hans psykologiske opfatning av historien, at fremstillingen faar sin holdning ved Taines idé om at det franske politiske samfund er sykt, og at Taine selv føler pligten til at stille diagnosen; han vilde ogsaa kunne ha paavist at denne Taines opfatning av det moderne Frankrikes statsliv er blit til gjennem lange aar, og at der altsaa fører linjer fra „les Origines de la France contemporaine" langt bakover i Taines produktion og tankegang; han vilde kunne ha set at katastrofen i 1870—71 kun gav det puff Taine trængte for at han skulde komme til at skrive. Og da vilde Aulard hat fortjenesten av at ha lagt frem alt til bedømmelsen av Taines verk, han kunde kanske ogsaa selv git den og stillet det paa rigtig plass i fransk historieskrivning. Isteden har han fordømt verket en bloc, og ved sin ubæn-dighet saalangt fra naadd sit maal at han tvertimot har styrket Taines stilling.1 Og han har forklaret verkets tilblivelse paa en misvisende — man kunde ha lyst til at si taapelig misvisende — maate. Efter hans mening var Taine rød radikaler; saa blir han skræmt næsten fra vettet av Kommunen, og saa bruker han resten av sin tid til fra stokkonservativt standpunkt at sværte den store Revolution, den krise der har skapt det moderne Frankrike og som danner grundlaget for al liberal eller radikal politik.

En slik paastand kan kun en forblindet fanatiker fremsætte. Taines tanke har som tanke været yderliggaaende, og derfor har han ikke kunnet hindre at mindremænd har misforstaat, trodd han skrev radikal politik, og brukt hans verker til radikal agitation. Men tilhænger av radikal politik har han aldrig været, ikke ét øieblik. Først holder han sig borte fra al politik som den aandsaristokrat han er. Litt efter litt blir han nødt til at klargjøre for sig selv sine politiske principper. Men han blir ikke politisk stokkonservativ slik som Aulard paastaar.2 Han

1 Sml. Cochin s. 17.

' Gaston Deschamps skriver i „La vie et les livres" 2, s. 164: „Je fais toutes mes campagnes électorales avec l'Ancien Régime de Taine. J'ai ce livre dans le coffret de ma voiture. Je le repasse en route entre deux réunions. Et j'arrive dans les villages muni d'arguments contre les nobles et les curés".163

blir ogsaa i politisk henseende aristokrat, tilhænger av aristokratiet i den oprindelige betydning av ordet: de

fremtrædende mænds regime.1

Med denne politiske opfatning hænger paa det nøieste sammen Taines diagnose i „Origines de la France contemporaine". „L'Ancien Régime" er studiet over ondets rot; Taine paaviser samfundsgiften i „l'esprit classique", der underbygger de to ødelæggende politiske dogmer om folkesuveræniteten og om det naturlige menneske.

„La Révolution" er studier over de første voldsomme konvulsjoner. Revolutionen har ikke betydning for Frankrike ved det den skaper av nyt; de forfatninger den bygger op er ideologiske systemer, skapt ut fra l'esprit classique's formelvæsen, og fortjener ikke engang navn av forfatninger, fordi de bare er systematiseringer efter logiske principper, som intet har med livet at gjøre; for at en forfatning virkelig skal bli en brukbar ramme for statslivet, maa den gaa ut fra det som er historisk git. En forfatning som bryter med traditionen, med den historiske utvikling slik som den er betinget av de naturlige forhold, den maa bare bli en bunke tomme principper. Dette er følgerne av dogmet om folkesuveræniteten. Revolutionens betydning for Frankrikes utvikling ligger i dens nivellerende tendens. Den rydder ikke alene væk adelen, som efter sin historiske stilling er fødte politiske ledere; den er en fiende av alt som hæver en mand ut fra den graa masse, av videnskap som av studier, av personlig dygtighet som av formue, av enhver selvstændig tanke og ethvert personlig initiativ; enhver som paa nogen maate udmerker sig, er for Revolutionsmændene en „aristokrat". Og Revolutionen skubber ikke alene „aristokraterne" unna for en tid, den halshugger dem ; og paa den maate forblør for alle tider de klasser der er skapt til at lede et samfunds utvikling. Dette er en følge av dogmet om det „naturlige menneske".

„Le Régime moderne" er den videre undersøkelse av sygdommen som er blit kronisk. Den store blodtapning gir den livsfiendske „esprit classique" frit raaderum; den systematiseres i Napoleons administrative nyordning, der i bund og grund ikke er noget andet end en hensynsløs gjennemførelse av formler, og som derigjennem blir livsfiendsk; den blir en haard rustning, som hindrer alle frie bevægelser, et stramt system som lammer enhver personlighetens fri utfoldelse, en kjede av principper som logisk maa føre til diktatur, enten enkeltmands eller massens. Derved falder det franske politiske samfund fra den ene politiske yderlighet over i den anden; og dets politiske historie i det 19de

1 Taines angrep paa den moderne skatteordning røber dette paa det klareste (Origines B. 10, s. 201 flg.)164

aarhundrede blir en uavbrutt række kriser, den ene paa den anden og den ene voldsommere end den anden.

Jeg har alt før paavist at Taine ved sine tidligere iagttagelser er blit bestemt motstander av enhver centralisation og bestemt tilhænger av et stedegent selvstyre paa aristokratisk grundlag; fra dette vil nødvendigvis skyte ut en national politik som bygger paa det som er historisk git. Det er til disse to grundprincipper Taines politik1 reducerer sig, slik som han fremlægger den i de sisste bind av „Origines de la France contemporaine". Derfor angriper han den moderne skatteordning og den almindelige stemmeret. Disse to sammen bygger op den moderne ståt paa en uretfærdighet. Alle har like rettigheter, men ikke alle like byrder; den logiske følge av dette er nivelleringen i det politiske liv; systemet lukker ute fra aktiv deltagelse i statslivet netop dem som ved sin dygtighet eller sin sociale position peker sig frem. Derfor angriper Taine den franske skoleordning slik som den i hovedtræk er grundlagt under Napoleon. Den er præget av „l'esprit classique's" livsfiendske formeldyrkelse og nivelleringssystem ; den er en stempelfabrik, som utdanner schablo-ner, ikke individer; den danner ikke personligheter skikket for det liv de senere skal ind i. Derfor angriper Taine den franske kirkeordning, som gjennem Napoleon gjorde kirken til et lydig redskap i centraladministrationens haand, og som paa den maate blir det samme baand over sjælene som embedsverket er over person-ligheterne, mens kirken som selvstændig organisation i nært samarbeide med folkets tankeliv vilde kunne opfylde den sociale mission som er en selvstændig kirkeorganisation anvist: bli folkets aandelige aristokrati med moralsk magt over sjælene.

Efter dette er det bare rimelig at Taines fremstilling maatte vække politisk diskussion; og den politiske diskussion av Taines verk har været voldsom og langvarig. Endnu i 1909 kom der et hvasst motlæg mot den i L. Lacours bok: La Révolution française & ses détracteurs d'aujourd'hui.

Denne politiske diskussion gaar ut fra Taines verk. Men den har mindre med Taines egne tanker at gjøre. Den er efter sit væsen indirekte skytning; polemikken mot Taine skal ramme den som i øieblikket har brukt ham. Saaledes er nok Lacours brochure en kritik av Taines politiske idéer; men kulen skal ramme dem som støttet sig paa ham, den klerikale leir, som har sit organ i „l'Action française".2

1 En utsigt over Taines politiske synsmaater er git av A. Aftalion i „Revue sociologique" 1896.

2 Dette viser jo besst, hvordan Taines idéer har været brukt. Hans behandling av kirken i „Origines" er ut fra socialt synspunkt. Hans paavisninger anvendes av den klerikale agitation.165

Den politiske diskussion av les „Origines" lægger da frem litet materiale til forstaaelsen av Taines tankegang; men den belyser principkampene i vore dages franske politik. Og der er det ikke en utlændings sak at træffe nogen avgjørelse.

Som historisk fremstilling er Taines „Origines de la France contemporaine" blit et ensidig verk. Den har sin betydning ved at peke paa en undersøkelse som maa gjøres, og den har slaat overende det sprinkelverk som tidligere historikere hadde bygget op i „Revolutionslegenden".

Som politik eier den sprængstof nok til endnu at kunne tænde mangen politisk diskussion.

Taines livsarbeide hadde begyndt i en undersøkelse av mennesket selv, for at blotte de dype kræfter som har skapt samfundet. I denne undersøkelse føler han sig som videnskaps-manden, der kan holde sit selv borte. Hans livsverk fortsætter i en undersøkelse av samfundet; ogsaa der er han først og fremst videnskapsmanden, selv om hans personlighet der spiller en større rolle for undersøkelserne. Hans livsverk ender i en studie over det samfund han selv tilhører, det samfund som han er bundet til med alle baand. Der kan han ikke holde sin personlighet utenfor, han vilde ikke været menneske hvis han hadde kunnet det. Efter hele sin utvikling maatte han synes samfundet var sykt, maatte opfatte sig selv som læge. Efter samfundsenquêten følger samfundsdiagnosen, fordi utgangspunktet her er et andet.

Det er som diagnose av en samfundssygdom vi maa opfatte „les Origines de la France contemporaine", en ærlig mands dypt patriotiske gjerning og en logisk avslutning paa en tænkers virke. Og det er som diagnose av en samfundssygdom vi maa bedømme den. Saa dypt personlig som boken er i sin tilblivelse og i sin tankegang, vil grundsynet altid finde flere angripere end forsvarere; og de som har delt Taines opfatning helt ut, de kan vel tælles.

Men at bedømme boken blir ikke litteraturhistoriens sak. Den skal forklare den, og gi synspunkterne. Saa faar enhver for sig gjøre op med Taines tanker, slik som hver enkelts tankegang og standpunkt sier ham det. Det er til hver enkelt Taines verk har erend; den er ikke en fremstilling for den officielle verden.

Længer end til diagnosen naadde Taine ikke; han hadde tænkt at avslutte sit verk med en statistisk-filosofisk undersøkelse av Frankrike fra idag. Men han merket snart at hans kræfter166

ikke strak til; og heller ikke diagnosen naadde han til at avslutte.

Hans verk gir derfor ingen besked om hvilke lægemidler han vilde bruke; det indeholder ikke spor av praktisk politik. Han er en tilhænger av decentralisation i videste forstand; hvordan det skulde kunne gjennemføres, nævner han intet om. Hans politiske program er at hver enkelts rettigheter i staten skal staa i forhold til den byrde staten paalægger hver enkelt; hvordan den moderne ståt skulde kunne naa det, nævner han intet om. Han har et ideal for en kirkeordning, den engelske; hvordan den skulde indpasses i Frankrike, nævner han intet om. Han har et ideal av en skoleordning, nærmest som den tyske; hvordan den skulde avpasses efter de franske samfundsforhold, nævner han intet om.

Dette er ikke bare ideologi som er fjern fra alle praktiske forslag. Han tvilte paa om det kunde hjælpe:

„Enfin, à quoi bon? Supposez que je puisse indiquer le remède, ou plutôt le régime salutaire, le malade refusera de s'y soumettre; il se croit médécin, il a son dogme en fait d'hygiène: les principes de 1789 et de 1792. Le

socialisme égalitaire est maintenant entré dans son sang comme l'alcool dans les veines d'un alcoolique ou la morphine dans les veines d'un morphinomane".1

Det er først og fremst denne haabløshet som gjør at han ikke kommer med praktiske forslag. Han har at stille diagnosen. Fremtiden faar overta behandlingen.

Læg saa til at diskussionen med misforstaaelserne og for-kjetringen av hans bok pinte ham sterkt, saa sterkt at han tilslut stod næsten fiendtlig overfor sit eget verk; han hadde fornemmelsen av at han hadde dømt sig selv til arbeide i et galehus, og saa med savn tilbake til den tid da han i sine litteraturhistoriske undersøkelser levet ansigt til ansigt med de store aander.2

Og saa vil De forstaa den eiendommelige ytring Taine engang kom med til Melchior de Vogüé 3 — eiendommelig og saar efter et livsverk som Taines, der er baaret av en usvikelig tro paa videnskapen som videnskap og som social faktor —:

„Je n'aurais du écrire sur la philosophie qu'en Latin pour les initiés; on risque trop de faire du mal aux autres".

1 Corr.4, s. 204.

2 Corr.4, s.72; cfr. s. 121.

8 E. M. de Vogüé: Devant le siècle (1902) s. 293.VII. TAINES POSITION OG BETYDNINGJeg har fulgt Taines tankeutvikling gjennem den hele, lange rad av hans verker. Det staar igjen at gi en kort utsigt over hans position og hans betydning.

Fra det øieblik Taine med sin bok mot de franske moderne filosofer tvang sig frem til almindelig opmerksomhed var han en kraft som alle maatte regne med ; og det er i de aar som følger knapt én forfatter som ikke i en artikkel gjør op sin stilling til Taines tanker. Slik som partistillingen viste sig i bedømmelsen av Taines angrep paa Cousin og hans meningsfæller, holdt den sig i mange aar senere. Fra den ene kant, fra dem som hadde grundlaget for sin tænkning i den spiritualistiske filosofi, kommer der stadig gnistrende angrep. Fra den anden kant, fra de unge, varm tilslutning. Fra den tredie leir, fra den ældre skole av kritikere og videnskapsmænd, anerkjendelse, om end betinget.

De spiritualistiske motstandere fører kampen mot Taine, dels paa filosofisk grundlag som E. Caro og Edmond Scherer, dels paa litterært som Alloury; for dem staar Taine nok som en kraft, men som en farlig kraft, og det gjælder først og fremst at bekjæmpe ham og slaa ham ned. I Caros motlæg er polemikken endnu paa videnskapelig grundlag, og i det hele tat ført med anerkjendelse av Taines tankegang ; han kjæmper mot Taine som mot en motstander der mindst er jevnbyrdig. I Scherers polemik er en mangel paa evne til at ville forstaa fremherskende. Han kritiserer skarpt og ser mange svakheter som han paapeker med en viss tør styrke; men i bund og grund er han altid litt grætten naar han er nødt til at beskjæftige sig med Taine.

Det mest typiske av disse indlæg mot Taine er vel Mgr. Dupanloups voldsomme manifest:

„Avertissement à la jeunesse et aux pères de famille sur les attaques contre la religion par quelques écrivains de ce jour" (1863).170

Det er ikke længer en imøtegaaelse, det er en denuncia-tion. Biskopen av Orléans har i rækken av de positivistiske tænkere — Taine som førstemand, men ogsaa Littré og Renan medregnet — set en alvorlig fare for utvikling og tænkning hos den unge slegt; for ham er Taine en fræk atheist, hvis tænkning er samfundsopløsende og umoralsk, og med dette har han støpt en række slagord som altid kommer igjen i de ældre spiritualisters kritik av Taine.

Forsøker de ved sin fordømmelsesdom at ændre dette, at rive ungdommen bort fra Taines idéer, har de ialfald ikke naadd sit maal. Netop de unge har sluttet sig varmt, ja lidenskapelig om Taine, har i ham set sin aandelige fører, en „apostel for den nye tro", har tat hans tanker op til behandling, har bøiet sig ind under hans metodiske tænkning. Paa de unge har Taines verk øvet en sterk indflydelse — en indflydelse langt større end den Renan har

hat, for Renan var altfor eksklusiv som tænker til at han helt kunde naa frem til popularitet. Det er under indflydelsen av Taines tanker at de unge slegter, fra 1860 av utover mot aarhundredets slutning, er overbeviste positivister.1

Overfor denne begistring har hverken den ene parts voldsomme angrep2 eller de ældres betingede anerkjendelse nogensomhelst vegt. De ældres kritik kan næsten helt samles under en ytring fra Weiss' anmeldelse av Taines Essais.3 Han anerkjender arbeideren fuldt ut, men ikke arbeidet. For dem staar Taines systematiseringer, om ikke som helt forfeilede, saa ialle-fald som for tidlige. Kritikerne er ikke helt sikre paa at viden-skapen har naadd længer frem igjennem Taines system. Og længer end til at anerkjende enkeltheterne naar de ikke.

Under voldsom motstand fra nogen, under betinget anerkjendelse fra andre, men med de unge samlet om sig, blir Taines stilling stadig betydeligere i den almindelige opinion utover i det 2det keiserdømmes tid. Hans navn blir mere og mere anerkjendt, hans indflydelse større og større, hans mening blir en av dem som først og fremst faar vegt, hans bøker og avhandlinger blev begivenheter. Det kan vel ogsaa ha hat litt at si at Taine ingen officiel stilling hadde som svarte til hans position, og at saaledes en anerkjendelse av ham fik et svakt oppositionelt præg. Omkring 1870 staar han i alle fald paa høidepunktet av sin betydning, og fra det aar er det som hans

1 Sml. Faguet i Revue bleue 11. mars 1893.

2 Indflydelse paa Taines position har disse ældre samtidiges holdning ikke hat. De behersket akademiet, og derfor blev Taine sent indvalgt; men det var ogsaa det eneste de hindret ham i.

3 I Revue de l'instruction publique 15. decbr. 1859.171

indflydelse har kulminert ; kritikken griper fat i hans fremstilling av „les Origines de la France contemporaine" paa ethvert punkt, og med hel tilslutning og hel anerkjendelse blir det mindre og mindre. Den skaanselløse kritik, der er et saa iøinefaldende træk i vor tids stilling til Taines verk, var begyndt længe før hans arbeide nærmet sig sin avslutning.

At angi Taines betydning for de unge i bestemte paavisningen er umulig. Dette hænger sammen med den stilling han har som tænker.

Da en angriper engang slog løs paa Taines „system", svarte han:1 „Jeg prætenderer ikke saa meget som at ha et „system" ; alt jeg forsøker er at følge en metode. Et system er en forklaring av helheten og angir et fuldført arbeide ; en metode er en arbeidsmaate og angir et arbeide som skal utføres."

Helt ut rigtig for Taines eget vedkommende er dette ikke. Det gjælder hans tidlige aar, da han i „Les philosophes français" grundla en universalmetode og da han forsøkte at anvende denne i litterær-psykologiske undersøkelser. Senere er hans virke ikke først og fremst anvendelsen av en metode ; tvertimot arbeider han med at føre ind nye serier av idéer i den opfatning av det hele, i det system han har grundlagt.

Men gjælder ikke ytringen helt for Taines stilling indad, gjælder den i alle fald hans position utad. Det er som metode hans virke har hat sin største betydning. Direkte elever, som i alle detaljer har sluttet sig til hans tankegang, har han ikke faat. Og de der indenfor sin specielle videnskap har bygget videre paa Taines idéer, er heller ikke mange. Fra Taines opfatning av selve begavelsens konstitution er i den nyere psykologi én enkelt mand gaat ut — Lombroso i sin geniforskning. Selve synspunktet, som er det bærende hos Lombroso, ligger uttalt hos Taine. Taines forskning har set rent naturvidenskapelig paa talentet. For ham bestaar en begavelse i en ensemble av ordinære evner utviklet som hos gjennemsnittet, plus en eller to specielle evner utviklet i en ualmindelig grad.2 Skridtet herfra til at tro paa en slags psykisk hypertrophie3, efter analogi med den som zoologerne regner med, er ikke langt. Er en evne utviklet i en ualmindelig grad, kan dette kun ske paa de andres bekostning; begavelse bryter altsaa den psykiske likevegt, og geni blir et slags organiseret vanvid — det er grundsynet hos Lombroso; selve tanken om

1 Essais XIII.

2 Corr. 2, s. 141.

' Hypertrophien som psykisk lov findes uttalt i anden fortale til Essais de critique et d'histoire.172

den nære sammenhæng mellem geni og vanvid er ogsaa uttalt av Taine.1

I en anden retning har Taines grundsyn hat indflydelse paa vor tids socialvidenskap. Taine gaar i sine sociale studier altid ut fra, at samfundet er en organisme som lever sit eget liv, og for ham er sociale forskninger helt ut parallelle med de zoologiske. Ingen kan være i tvil om at han ved denne idé har git signalet til den række socialpsykologiske monografier som præger vor tids socialvidenskap, og som særlig har fundet utprægede dyrkere i F. Le Play og hans skole.

Men hverken som filosof eller som psykolog, hverken som litteraturhistoriker eller som kritiker har Taine faat efterfølgere. Hans psykologi fik en forbigaaende betydning, den blev for en kort tid den fremstilling av tænkningens lover som nervefysiologerne støttet sig til.2 Men netop avsnittet om hjernefysiologien var det mindst moderne i Taines fremstilling, og nervefysiologerne søkte meget snart andre fremstillinger.

At Taine aldrig dannet skole som filosof, og heller ikke som psykolog, hænger sammen med hans grundpræg som tænker.

Jeg har før søkt at vise at der i Taine er som to forskjellige væsener, der begge sætter sit merke paa hans verk; paa den ene side filosofen, eller rettere logikeren, hvis tankearbeide altid munder ut i formel eller system ; paa den anden side temperamentet som tydeligst røber sig i hans stil, men som ogsaa gang paa gang bryter igjennem logikkens system og kjølige be-tragtningsmaate. Dette temperament kunde ikke bindes i det net av syllogismer som logikeren flettet. Taine blir trods sit eget system tvunget til at konstruere en æstetisk bedømmelses-skala, saa en moralsk bedømmelsesskala; og tilslut har hans temperament og hans følelsesliv ændret hans tankegang slik at han, naturforskeren, hvis videnskapelige ideal hadde været en anatomisk undersøkelse, han føler sig som lægen, hvis pligt det er at stille en diagnose.

Motsætningen mellem disse to væsener i Taine gaar dypt ind i hans verk; den har bestemt hans stil; den har bestemt synspunktet for hans verk ogsaa; han har maattet stille mot hverandre videnskapens analytiske og samfundets moralske be-tragtningsmaate ; og den har bestemt den karakter hans virke har faat. Som personlighet var han pessimist, og hans sortsyn har ofte farvet det han har skrevet. Men hans videnskap er ikke pessimistisk. Gjennem Taines hele virke gaar som en understrøm forvissningen om at videnskapen er en av de mægtigst virkende sociale kræfter ; hans videnskap hviler paa religiøs

1 Litt. angl. 5. 13—14.

2 Th. Ribot i Revue philosophique 1877.173

tro; idet den skal gi endelig løsning av alle tankeproblemer, arbeider den i det besstes tjeneste, som skal seire engang i fremtiden. Saa er han da i sit verk baade pessimist og optimist. Og derfor har pessimisten Taine, forfatteren av „Graindorge", med rette kunnet si :1

„Je crois sérieusement que le monde va au mieux, que le bien est un réalité, et c'est ce qui fait que je puis m'associer en toute sincérité d'âme à la prière des humbles : Adveniat regnum tuum."

Taine har i sit verk kunnet forene disse to motsatte vassener i sin personlighet. For sit eget vedkommende kan han trygt hævde at den sammenhæng han naar til mellem disse to, er heltut organisk. Men han kan ikke tvinge os til at indse, vi som gaar ut fra andre forutsætninger, at den maate han forener dem paa, danner en gyldig norm for nogen anden personlighet end for ham selv. For ham selv er løsningen logisk ; for os ikke, fordi vi for at forstaa den maa regne med Taines personlige forutsætninger.

Med to saa utprægede motsætninger at gaa ut fra blir Taine nødt til at forene dem i et mellemstandpunkt. Hans stil er et kompromis; hans æstetiske og sociale bedømmelse er et kompromis; hans sisste store diagnose er et kompromis. Og disse er ikke de eneste kompromiser som findes i Taines tænkning. I et væsentlig psykologisk spørsmaal tar han et mellemstandpunkt mellem Kant og Mill; ogsaa i et andet spørsmaal i psykologien tar han et mellemstandpunkt, i spørsmaalet om vor opfatning av utenverdenen. I sin tænkning kan han forene Condillac

med Spinoza, Hegel med positivismen. — Taines særpræg som filosof findes i dette at han altid søker at mægle mellem motsætningerne. Det er rimelig og forklarlig paa grundlag av de forutsætninger han hadde. Men det gir ogsaa med en gang hans betydning som filosof. Man danner ikke skole paa kompromiser.

I sin litteraturforskning og i sin litteraturkritik er Taine for nøie bundet ind i sin tids tankegang til at han kunde faa nogen varig indflydelse. Hans litteraturforskning er anvendt naturvidenskap, han søker de litterære naturlover. Selv fandt han dem ikke, han har med sit logiske grundpræg git formler, ikke lover. Men idéen ligger der like godt; og det er ingen tvil om at det er under Taines paavirkning F. Brunetière senere kommer paa den tanke at skrive litteraturens naturhistorie ;2 Brunetière vil bare anvende Darwin og Haeckel hvor Taine

1 Efter Aug. Sabatier, nekrolog over Taine i „Le Temps" mars 1893.

® I L'Évolution des genres dans l'histoire de la littérature française. Vol. 1. Évolution de la critique. 1890.174

støtter sig paa Cuvier og Godefroy-St. Hilaire. Dog, den første til at indse at forsøket var forfeilet, var Brunetière selv, og det følges hos ham av et voldsomt omslag. Men ganske samtidig er en ny generation med helt anden tankegang end Taines blit moden til at si et ord; og med dette tidsskifte falder Taines idé. Der fører fra hans verk en linje over til moderne stilforsk-ning; det er det hele.

Det er netop ved dette, at Taines virke er saa typisk for tiden, det fik sin betydning og sin indflydelse. Tiden har dannet ham, men han er ogsaa paa sin side med paa at danne den. Som system har hans tankebygning liten betydning faat, men som metode har den lært de unge generationer at tænke. „Den tanke- og ræsonnementsmaskine som han hadde konstruert, er den som 2 paafølgende generationer har brukt. I 40 aar har alle de ledende idéer baaret samme oprindelsesmerke, hans." 1

Paa denne maate blir saa at si alle fra det 19. aarhundredes midte elever av Taine; vi kan ikke paapeke en eneste elev i egentlig forstand; men allikevel er alle sammen hans elever, fordi vi i deres virke merker glimtene fra Taines tankegang, i maaten at bygge ut en tankesammenhæng paa, i enkeltheter. De kan være vidt forskjellige i grundpræg, høre vidt forskjellige leire til. Mer» enten de heter Paul Bourget2 eller de heter Remy de Gourmont, er disse generationer paa denne vis elever av Taine. Det er Taines betydning, det er mere end nok til at gi ham hans sikre plass i historien.3

Litterært set er Taines verk kanske det mest typiske for tiden, mere typisk end selve Zola efter min mening, fordi Taines ligger nærmere op til tidens videnskapelige grundpræg.

Zolas naturalisme har sammenhæng med Taines idéer, det er tydelig. Zola har rigtignok ikke direkte gaat ut fra Taine. Hans teoretiske studie „Le roman expérimental" bygger først og fremst paa Claude Bernards „Introduction à l'étude de la médécine experimentale." Men Zolas overflytning til litteraturen av naturvidenskapens eksperimentelle metoder skulde jo være like i Taines tankegang. Det er med en viss ret Brunetière fremhæver at Taines essai om Balzac indeholder hele na-

1 E. Boutmy i „Taine, Scherer, Laboulaye" (1901) s. 6.

2 Bourget erklærer sig aapent for elev av Taine og ønsker at hans egne romaner maa bli opfattet som en fortsættelse paa det verk Taine begyndte : En undersøkelse av les origines de la France contemporaine. (Oeuv. compl. III. XII).

3 Nogen aar efter Taines død hadde redaktøren av Revue blanche den idé at foranstalte en enquête for at belyse Taines indflydelse. Svarene er trykt i revuen T. 13 (1897). Som sedvanlig med slike enquêter har denne heller ingen betydning. Den er en vindusutstilling som gir litet begrep om det som findes indenfor.175

turalismens teori ; 1 og sammenhængen i grundsyn blir endnu tydeligere naar Taine senere skriver i et brev2:

„Les demi-détraqués, les demi - imbeciles, les demi - pervertis sont un objet d'étude intéressant et instructif. En histoire naturelle les animaux inférieurs sont reconnus maintenant comme les plus importants...; Les parasites, la vermine, les microbes de toute espèce ont un rôle de premier ordre dans le monde social comme dans le monde

physiologique et l'observation de la nature humaine a, comme le naturaliste, les plus fortes raisons pour les décrire."

Der er sammenhæng mellem Taine og Zola. Zola fremhæver det selv sterkt3; og han har et andet sted paa det alvorligste beklaget at ikke Taine trak konsekvenserne av sine egne tanker og blev naturalismens kritiker.4

Men mot naturalismen stiller Taine sig avgjort fiendtlig. Det Zola skriver, er ikke kunst; og det er ikke videnskap heller. Det er ikke videnskap fordi han ikke beskjæftiger sig med realiteter, en studie over fiktive personer har ingen beviskraft.5 Det er ikke kunst fordi det mangler de essentielle elementer hvorav kunst dannes.

Taines fordømmelse av Zolas arbeider som kunst har ingen sammenhæng med den æstetisk-moralske bedømmelsesskala fra „l'Idéal dans l'art" — slik som Taines bedømmelse av de yngre har det — blandt dem Bourget, Goncourt, Daudet og „dekadenterne".6 Denne bedømmelsesskala gjælder kun kunst; Zolas verker falder utenfor.

Jeg har før paavist at Taines kunstopfatning var noget ensidig. Det som gav ham et rikt æstetisk indtryk, var den myndige uttalelse av en idé; enkeltheter, stoffet, teknik og arbeidsmetode maa derfor være denne idé underordnet, for ikke at ødelægge indtrykket. Ut fra denne ensidighet har Taine faat sin sociale bedømmelse av kunst; han har ogsaa fra den faat sin egen æstetiske maalestok som viser sig i hans personlige opfatning av litterære verker, av bildende kunst og av stil.

Alt, teknik som detaljer, skal indarbeides under et stort hele, idéen. Paa denne maate kommer der til hver enkelt kunstart at høre en slags ideal fremhævelse av idéen, en ideal teknik og en ideal behandling av enkeltheter. Og enhver ting

1 I Nouvelles questions de critique s. 237 (artikkel om G. Pellisier).

2 Corr. 4, 167.

3 I et interview i Figaro 6. mars 1893.

4 I „Le Voltaire" 23. janr. 1880 — Zola har forresten ogsaa skrevet en virkelig betydelig liten skisse om Taine som kritiker i „Mes haines".

5 Sml. brevet til Fr. Poictevin, „Ludine"s forfatter i L'Événement 7. oktober 1883.

6 Corr. 4, s. 327. Sml. brev til Bourget om „le Disciple" ibid. s. 287.176

som ikke hører til kunstartens idé, maa utelukkes; hvis der kommer noget nyt element ind, saa motarbeider dette den fulde tilegnelse av idéen og gjør altsaa kunstnydelsen mindre eller kan endog helt ødelægge verket som kunst. Rummer f. eks. et maleri, foruten den maleriske idé for øiet, ogsaa i formen eller farve uttrykket for et psykisk moment — lidenskap f. eks. — er dette straks nok til at nedsætte kunstvirkningen. Og har en billedhugger søkt at gi sine skikkelser noget patetisk, har han dermed straks motarbeidet idéen i sit kunstverk.1

Med sin usvigelige logik fører Taine dette ut i næsten barokke konsekvenser. Litteraturen taler til tanken og til vort følelsesliv; den har intet med vor sanseopfattelse at bestille. Søker da en romanforfatter at gi en skildring — et landskap eller en person — blir det med en gang et brudd paa den kunstneriske enhet som maa til forat idéen klart skal lyse frem ; det nytter ikke om beskrivelsen er aldrig saa malerisk eller vellykket2; saasnart man gaar ind i analysen eller beskrivelsen, er man utenfor kunstnerens domaine.3 Paa dette grundlag har Taine alt nedlagt en bestemt protest mot Balzacs naturalistiske skildringer;4 paa dette grundlag kriticerer han skarpt en Flauberts stil,5 en Goncourts stil.6 Naar han saa, hos Zola som hos alle de yngre,7 ikke kan faa øie paa en bærende idé, og stilen bare rummer analyse og beskrivelse, saa falder verker som Zolas helt utenfor kunst.

Det er ogsaa dette grundsyn som bestemmer Taines stilideal. Et litterært verk skal utelukkende tale til tanke- og følelsesliv; en skribent er psykolog, ikke maler eller musiker;

„il est un transmetteur d'idées et de sentiments, non de sensations".8

Stil-idealet blir da en stil hvor ordene glir væk for tanken; dette gir forklaringen paa en passus i essaien om Stendhal,9 der ser ut som et paradoks: „I bund og grund er undertrykkelse av al stil stilens fuldendelse, naar læseren stanser med at skjelne sætninger og ser de blotte idéer, da er kunsten fuldendt. En stil som er studert og som man lægger merke til, er et toilette man laver sig av dumhet eller av forfengelighet."

Dette er konsekvenser som logikeren i Taine har ansvaret

1 Se Voyage en Italie, en række steder, særlig B. 1, s. 90.

' Nouveaux essais s. 228.

8 La Fontaine s. 27.

1 Se essaien om Balzac, Nouv. essais.

6 Corr. 2, s. 233 og 235.

6 Corr. 4, s. 138.

7 Corr. 4, s. 327.

8 Corr. 4, s. 114.

9 Nouveaux essais s. 252.177

for; stilkunstneren Taine har vist været langt borte da han skrev dette; Taines egen stil svarer i alle fald langt fra til idealet, og den viser intet forsøk paa at naa det heller.

I en nekrolog over Taine har Anatole France1 sagt at Taines system er et velindrettet skap med fuldt færdige og etiketterte skuffer, hvor enhver ting han behandler finder sin bestemte plass. Som dom over Taines verk i helhet er dette ikke rigtig. Det er noget vist stillestaaende over Taines tankegang; men dette skyldes at han soin ganske ung har sluttet sig til et par store idéer der gaar gjennem hele hans verk. Efterhvert som han utvikler sig og kommer ind i nye tankerækker, blir han derfor stadig noget optat med at bringe dette nye til at stemme overens med det gamle han hadde fra før. Men der er utvikling i hans tankegang.

Etsteds har han allikevel skuffesystemet fuldt ut, i sin personlige bedømmelse av litterære og kunstneriske verker. Her paa dette ene punkt er der noget stivt, doktrinært, og snevert over hans tankegang.

Nu er rigtignok ikke skuffesystemet konstruert førend i Taines sisste aar, da han arbeidet og tænkte som historiker. Men helt uten betydning for Taines kritik har denne sneverhet i opfatningen av kunst ikke været. Undertiden har en forestilling om et slags ideal-kunstverk hindret ham i at se klart paa det enkelte kunstverk han skal behandle. Og paa denne maate er han en gang imellem kommet til at dømme ut fra æstetiske doktriner trods nogen klassisk kritiker. Et eneste eksempel : Taine fordømmer det engelske restaurationsdrama æstetisk fordi det har trukket romanens særtræk ind paa scenen ; en roman er et psykologisk verk, i den kan man vove noget av hvert i at trække „moralske sygdommer" ind, særlig hvis man viden-skapelig dissekerer dem. Men trækker man det samme ind i et skuespil, blir det en æstetisk feil, fordi det ikke svarer til skuespillets idé.2

Det er snevert og doktrinært; og dette vilde ha ødelagt Taines kritik hvis han som kritiker hadde villet arbeide i Sainte-Beuves fotspor. Men Taine er av en anden type. Han har ikke villet — og hadde vel heller ikke kunnet — gjengi kunstverket som kunst; derfor beskjæftiger han sig bare med kunstverket som idé. Derfor er heller ikke hans arbeide at fortolke kunst, slik at alle kan opleve den. Han vil forklare den, slik at dens principper blir klarlagt for videnskapen. Det er noget i det naar Zola3

1 „Le Temps" 13. mars 1893.

1 Litt. angl. 3, s. 45.

s „Mes haines" s. 231.

sier at Taine som kritiker er samtidig av jernbanerne og den elektriske telegraf.

Som kritiker har Taine ikke hat den vide sympati som gjør at den kritiske forstaaelse kan trænge ind overalt, den vide sympati som er en Sainte-Beuves kjendemerke som kritiker. Der hvor Taines sympati er levende og varm, kan han fortolke kunstverket og la os forstaa det som kunst. Men oftest gir han en anatomi av kunstverket, ikke en fortolkning. Han dissekerer; det er Taines kjendemerke som kritiker.

Slutten av aarhundredet ser et avgjørende brudd med hele den tankeretning som i Taine har sin besste repræsentant. Der kommer et omslag i tankegangen, det merkes paa saa godt som alle felter, i litteratur som i videnskap, i kunst som i filosofi, i moral som i religion, og i politik. Den gamle tid var med én gang forbi, de store videnskapelige vuers tid, naturalismens tid, positivismens tid. De viger alle disse specielle retninger for helt andre; naturalismen for symbolismen, positivismen for en religiøs uro som ofte glir ut i kristentro, videnskapen blir erklæret fallit av netop den mand som hadde søkt at følge Taine i at gjøre litteraturhistorien naturvidenskapelig. Likesaa utpræget som den gamle tid hadde været, likesaa langt slog det nye ut til sin kant. Der er stof i dette vældige omslag til en pragtfuld momentskildring i Taines stil.

Selvom ikke videnskapen hadde spillet fallit, slik som Bru-netière hævdet, er der allikevel en omlægning i det videnskapelige arbeide at finde. De store videnskapelige vuer hadde spillet fallit. Taine, og Taines tid, hadde hat sit utprægede videnskapelige ideal. Taine har engang gradert det videnskapelige arbeide.1 Først løser han ut en gruppe som lever for viden og for fremgangsmaater, som gjør sit hode til et bibliotek og sin haand til en skrivemaskine. Dem sætter han lavest, de er arbeidere og blir det. Over dem sætter han de nyttige specialister som lukker sig inde i en enkelt genre, og kjender dem tilbunds. De har stor betydning, men i sit speciale har de faat skylapper for øinene og kan intet se utenfor sin begrænsede horisont. Men saa kommer den egte videnskapsmand som kun studerer detaljerne for fra dem som platform at stige til store helhetssyn over den vide natur. Et videnskapelig helhetssyn paa natur og menneskesamfund, ditop er det videnskapen skal stige.2

Det videnskapelige ideal slog om og blev et andet hos dem som fulgte efter Taine. Det som de vilde naa, var netop at bli

1 Nouveaux essais 358—59.

5 Sml. „De l'intelligence" indl.179

dygtige arbeidere, og da blev de specialister, for uten det er dygtig arbeide en umulighet. Og han som stiger til de store vuer, han som for Taine netop var videnskapsmanden, han er for den nye tid ikke forsker; i besste fald er han digter, i værste et slet og ret vrøvlehode.

Med et slag var tiden færdig med Taine og Taines tanker. De hørte hjemme i det forbigangne, de var ikke længer gangbare i det daglige videnskapelige samkvem.

Opgaven blir da at skrue Taine tilbake til at bli historie. Der er to veier at gaa, forklare hans tanker ut fra tidssam-menhængen, eller kritisk at vise at de ikke længer hører vor tid til.

Forklaringen av Taines tankegang har samlet en række av de besste navne, Monods studie i „Maîtres d'histoire", Alb. Sorels mindetale i „Nouveaux essais d'histoire et de critique", Emile Boutmys nekrolog i „Scherer, Taine, Laboulaye", Victor Girauds „Essai sur Taine" ; og de har ogsaa faat støtte fra utlandet i Giacomo Barzellottis fortræffelige arbeide om Taine.

Kritikken har været mere utpræget. Det er som Taines idéer var gjenstridige, det var formeget liv i dem til at de vilde skrues tilbake til at bli historie. Og derav følger en kamp mot dem som er det besste bevis paa hvilken magt de har hat.

Kritikken begynder alt samtidig med den store tidsvending. A. de Margerie 1 kriticerer Taines filosofiske system ut fra en grundforskjellig opfatning, og Ed. Droz 2 tar sig for at holde opgjøret med Taines litteraturhistoriske og kunstneriske syn. Émile Faguet kriticerer3 ham som litteraturhistorisker og sociolog og sætter mot Taines tre formler til forklaring av verket som sin opfatning:

„Les grands écrivains sont contemporains de l'avenir,"4

en ikke altfor original aandfuldhet, som besst viser avstanden fra Taines tankegang ; Taines naturvidenskapelige litteraturlover

1 A. de Margerie: H. Taine 1894.

5 I Revue des cours & conférences 1894—96.

3 I Revue bleue 11. mars 1893, i Politiques & moralistes T. 3 og i Histoire de la littérature française T. 2. Som jeg før har nævnt hviler Faguets dom om Taine paa en absolut misforstaaelse av ham. Det skulde undre mig meget om ikke Faguets bestemte motstand mot Taine skyldes at han engang har maattet opby al sin kraft for at kjæmpe sig væk fra Taines overmægtige indflydelse. Paa anden maate kan jeg ikke forklare mig at den ellers saa overlegne og klarsynte mand her har set saa grundig feil.

4 Politiques et moralistes T. 3. s. 264.180

hører forskningen til, Faguets ytring 1 er poesi, og man bør vistnok ikke bruke den som norm for en litterær undersøkelse.

Og Seignobos fælder dommen over Taine som historiker.

Men det varer allikevel en stund inden kritikken av Taine tar fart for alvor.

Det staar for mig som dette tydelig hænger sammen med ændringen i politiske synsmaater. Efter 1870-aarenes gjenreisningsarbeide følger 1880 og 1890-aarenes politiske slaphet og haabløshet. Men dette viger igjen litt efter litt for mere selvtillid særlig i forholdet til Tyskland. Delcassés utenrikspolitik skaper grundlaget for ententen, og opmerksomheten blir stadig mere og mere henvendt paa den farlige nabo i øst gjennem de alvorlige kriser i 1905 og 1909; og selvom det endnu varte længe til faren var indlysende for alle, begynder den litt efter litt at faa sin betydning for tankegangen.

Dette merkes i kritikken av Taine. Efter 1905 er der ikke ét kritisk motlæg mot ham som ikke slaar løs paa Taines forhold til Tyskland og tyske idéer.

Klarest viser dette sig i den række indlæg som kriticerer Taines racelov. Mens denne for Taine selv litt efter litt blev skutt i bakgrunden, slik at der ikke engang forekommer nogen diskussion av racepræget i „Les Origines de la France contemporaine", er det raceloven som er mest fremme i de sisste aars diskussion av hans tanker; og ikke egentlig som lov betragtet, men i den anvendelse han har gjort av den. Taine har faat sine største impulser fra germansk tænkning, han har hat sine største oplevelser i germansk kunst; det er forklarlig at for ham stod den germanske race som den helt igjennem overlegne race.2 Det er den som skaper; den har skapt idéer i Tysklands filosofi, den har skapt praksis og politik i England, den har skapt kunst i Nederlandene. Taine har sat sig selv en opgave i at fortolke den nederlandske kunst; han har i en række

1 Denne Faguets ytring gaar næsten som et ledemotiv gjennem al kritik av Taines idéer; selv hos Aulard, som ingen kan bebreide at han lægger an paa det aandfulde. Han sætter ytringen ind i historisk tankegang og sier: „Hvis deres aarhundrede skaper de store mænd, saa er det næsten likesaa sandt at de skaper sit aarhundrede, eller rettere at de skaper den tid, det aarhundrede som følger." (Aulard s. 8). Det fornøielige er at Aulard her bruker som indvending mot Taine netop det som Taine bygget ut til sin lov om momentet.

2 Taines behandling av racerne og paavisning av raceforskjellighe-terne gaar gjennem alle hans tidligere verker; paavisningen av racefor-skjelligheten er et ledemotiv i „Histoire de la littérature anglaise" og „Notes sur l'Angleterre", men han kommer ogsaa ind paa den i en række brever, og gang paa gang i sine essais og sine kunsthistoriske studier. Jeg kan bare her gi et resumé.181

filosofiske spørsmaal maattet ta et mellemstandpunkt mellem tyskernes idéer og intuition og englændernes induktion ; og ut fra sin egen stilling til germansk tænkning anviser han sin nation dens stilling. Den er henvist til at tænke op igjen de germanske idéer, sikrere og med fastere holdning paa grund av franskmændenes logiske

deduktion. Frankrike skal altsaa først og fremst logisk underbygge og popularisere de germanske idéer.

At Taine maatte tænke slik, er forklarlig. Men han kan ikke tvinge os til at se det paa samme maate som han. Han har ogsaa her generalisert ut fra sine egne forutsætninger og ut fra sine egne iagttagelser paa et enkelt felt. Kanske man kan hævde at germanerne i filosofien i hovedsaken er de skapende og de latinske racer de ordnende; jeg er ikke helt sikker paa at dette engang kan opretholdes, men paa andre felter er forholdet akkurat det omvendte ; det er franskmændene som skaper, og tyskerne har utviklet idéen praktisk. En generalisation paa dette felt er forresten efter sit væsen haabløs.

Vore dages kritik har i alle fald opfattet Taine som ger-manoman. Man kan aapne hvilken bok man vil der kriticerer Taine som historiker eller som litteraturhistoriker — Aulards monografi undtat. Man vil se at diskussionen av Taines racelov og hans opfatning av racemotsætningen germansk — latinsk er det som har bredest plass.1 Det er rimelig, og paa en vis rigtig, fordi Taines generalisering ikke kan holde stik; men kritikken har ikke tat hensyn til at Taine i sine brochurer fra 1870 karakteriserer „Preusseraanden" slik som han gjør. Taine har i virkeligheten stillet mot hverandre „Weimaraanden" og „Berlineraanden", ganske som der gjøres nu. Og det er Weimaraanden han anerkjender.2

Efter 1905 tar i alle fald den historiske, den litteraturhistoriske, den æstetiske diskussion av Taines idéer rivende fart. C. Péladan „refuterer" hans æstetik,3 det er et andet æstetisk grundsyn som stilles mot Taine. Aulard søker at reducere hans historiske verk til intet. P. Lacombe kriticerer ham som litteraturhistoriker og historiker,4 og av kritiske tidsskriftartikler mot Taine vrimler det.

1 Særlig typisk er den i P. Lacombes bok: La psychologie des individus et des sociétés chez Taine historien des littératures 0906).

2 Anerkjendelsen er forresten slet ikke ubetinget. Tyskerne kan ikke skrive, sier han, Wilhelm Meister staar stilistisk ikke over Madame Cottin. (Corr. 3. s. 250).

3 Mercure de France. B. 59.

4 I det anførte verk og i „Taine historien" (1909). Det er hos ham ingen overbevisende kritiske indvendinger. Boken om Taine som litteraturhistoriker er en kommentar til Indledningen til den engelske litteratur-182

Kritik av idéerne, det er fortræffelig, og ingen mere end Taine trænger at sees i sammenhæng med sin tid. Men disse sisste aars kritik har ikke naadd at vise Taines idéer tilbake ind i historien. Den har glemt at foran en virkelig kritisk bedømmelse maa gaa et grundig arbeide for at sætte sig ind i det man skal kriticere. Kritikken viser bare at Taines idéer er en tankemagt endnu, en tankemagt som den bekjæmper med alle midler.

Disse sisste aars kritik av Taine har faat sit særlige præg ved to ting. Det ene er den absolute fordømmelse. Aulard har sagt at en kandidat som til eksamen støttet sig paa Taines autoritet vilde bli diskvalificert; naturligvis svarer kritikken med at hævde at man ikke kan citere Taine uten at miste sit navn som historiker; bare slike som skriver foren pris av akademiet, bruker ham.1 Kritikken har som opgave at gjøre op regnskapet mellem vor tid og Taines tanker; den har søkt at naa det ved forkjettring ; og derfor har den intet naadd.

Det andet specielle for de sisste aars kritikere av Taine er den absolute mangel paa forstaaelse og sympati for ham som personlighet; og derfor er det naturligvis ogsaa deres kritik slaar klik. Denne avgjorte mangel paa sympati var utpræget alt i Aulards bok. Den faar et endnu grellere uttryk hos Alb. Mathiez; han fordømmer Taine som historiker fordi han ikke eide kritik; selv fortæller han en røverhistorie for at sværte Taine, en historie som falder for den simpleste form for historisk kritik. For at beskytte sit hus under tyskernes fremrykning mot Paris 1870 3 skal Taine ha sat sit visitkort paa døren: „H. Taine. Medlem av akademiet i Berlin." Det eneste tyske akademi som hadde æren av at tælle Taine blandt sine medlemmer, er Münchenerakademiet, fra 1888 av. Tydelig er denne mangel paa sympati hos alle kritikerne.

Den samier sig, kritikken, i virkeligheten i én ting: Taine har ikke været andet end litterat, en behændig og begavet litterat, men dog ikke mere.

Aa nei ! Det er ikke litteraten som først og fremst springer i øinene fra Taines verk.

Har man læst igjennem hans verker, saa sitter man igjen med en rigdom av nye idéer, av nye synsmaater, med en dyp

historie og er blit til, sier forf., av noterne fra mange ganges læsning. For mig ser det ut som M. Lacombe vel saa mange ganger har læst Ed. Droz's kritiske indvendinger mot Taine (i Revue des cours & conférences 1896). Likheten er i alle fald iøjnefaldende.

1 A. Mathiez i Revue d'histoire moderne 1907, s. 233.

1 Historien, som føres tilbake til Berthelot, findes forresten i forskjellige variationer.183

respekt for hans klare skarpslepne intelligens; og man har nydt hans overlegne form.

Men kanske allikevel helhetsindtrykket, den opfatning man har faat av Taine som litterær personlighet, er det som virker mægtigst.

Et livs virke i tankens tjeneste ; et liv hvor glæderne var forskerens glæder og kriserne tankekriser; et liv baaret fra første færd til sisste av en hel og fuld tro paa tankens almagt — det er indtrykket man sitter igjen med. For dette glir alle indvendinger bort. Man har oplevet en tanke som var sig selv tro til det sisste.

Tro, det er bunden i Taines virke — tro paa tankens almagt og tro paa videnskapen, der hvor tanken utfolder sig helt. Det var den religion som bar ham gjennem livet. Og det er den religion som bærer ham ind i døden. Paa sit sisste sykeleie bad han sine om at de vilde læse noget av Sainte-Beuve for ham. Endnu engang vilde han opleve en klar tankegang inden han gled ind i det store mørke.LITTERATURFORTEGNELSE

Aftalion, A. Les théories politiques de Taine i Revue international de sociologie 1896.

Albert-Petit, A. Deux conceptions de l'histoire de la Révolution i Revue

des deux mondes 1910. (5e pér. T. 59.) Alloury, L. Anmeldelse av „les Philosophes français" i Journal des débats

22. febr. & 6. mars 1860. Aulard, A. Histoire politique de la Révolution française. 1899.

— Taine historien de la Révolution française. 2. éd. 1908. Barrés, M. L'influence de Taine i „Le Journal" 6. mars 1894. Barzelotti, G. La philosophie de H. Taine. Trad. par A Dietrich. 2. tirage.

1900.

Beyle, H. (Stendhal.) Histoire de la peinture en Italie. Nouv. éd. 1854.

— Racine et Shakespeare. 1854.

Bibliothèque de bibliographies critiques. 17. V. Giraud. Taine. 1902. de Bonnières, R. Nekrolog over Taine i „Figaro" 6. mars 1893. Bourget, P. Œuvres complètes T. 1—3. 1901.

[i T. 1. 2. findes Bourgets kritiske avhandlinger om Taine. I T. 3 skriver han som indledning til sine romaner om Taines livsverk.] Boutmy, É. Taine, Scherer, Laboulaye. 1900. Brunetière, F. Discours de combat. 1902.

— L'évolution des genres dans l'histoire de la littérature française. 1. L'évolution de la critique. 1890.

— Histoire et littérature T. 3. 1892.

[Heri: Un recent historien de la Révolution].

— Questions de critique. 1889. [Heri: Sur Napoléon.]

— Nouvelles questions de critique. 1890.

[Heri artikkel om G. Pellisier's bok „Le mouvement littéraire.] Caro, É. L'idée de Dieu et ses nouveaux critiques. 1864.

[Heri alle Caro's artikler mot Taine.] Chevrillon, A. Taine. Notes et souvenirs i Revue de Paris. 1908. Cochin, A. La crise de l'histoire révolutionnaire. Taine et M. Aulard. 1910. Condillac. Essai sur l'entendement humaine i Œuvres complètes.

— Langue des calculs i Œuvres complètes.

Cournault, Ed. Anmeldelse av „les Philosophes français" i Correspondance littéraire 5. mai 1857. Delbos, V. Le problème moral dans la philosophie de Spinoza et dans

l'histoire du Spinozisme. 1894. Deschamps, G. La vie et les livres. T. 2. 1898.185

Droz, Ed. La critique littéraire de Taine dans les Essais et dans les Nouveaux essais 1896.

— L'esprit classique et la Révolution — i Revue des cours et conférences. 1896.

— Forelæsninger over „Histoire de la littérature anglaise" og „Philosophie de l'art" — i Revue des cours et conférences 1894—95.

— Taine et Stendhal — i Revue des cours et conférences 1896. Dupanloup, Mgr. Avertissement à la jeunesse et aux pères de famille. 1863. Enquête sur l'Œuvre de H. Taine —i Revue blanche 15. aug. 1897. Faguet, É. Histoire de la littérature française. T. 2. 1900.

— Politiques et moralistes. T. 3. [Heri essai om Taine.]

— Hippolyte Taine — i Revue bleue 11. mars 1893. France, Anatole. M. Taine — i Le Temps 13. mars 1893.

Giraud, V. Essai sur Taine, son œuvre et son influence. 5. éd. 1912. Guizot, G. Une nouvelle méthode critique — i Journal des débats 21. & 27. janr. 1857.

Histoire de la langue et de la littérature françaises par Petit de Julleville. T. 7 & 8. 1900.

Hommay. L'idée de la nécessité dans la philosophie de M. Taine — i

Revue philosophique 1887. Laborde - Milàa, H. H. Taine. Essai d'une biographie intellectuelle. 1909. Lacombe, P. La psychologie des individus chez Taine, historien des littératures. 1906.

— Taine historien et sociologue. 1909.

Lacour, L. La Révolution française et ses détracteurs d'aujourd'hui. 1909. Lemaître, J. Hippolyte Taine — i Les contemporains. T. 6.

— M. Taine et Napoléon Bonaparte — i Les contemporains. T. 4. de Margerie, A. H. Taine. 1894.

Mathiez, A. Taine historien — i Revue d'histoire moderne 1906—07. Mill, J. Stuart. Avhandling om Taines psykologi — i Dissertations and

Discussions. Vol. 4. Monod, G. Anmeldelse av Aulards bok om Taine i Revue historique 1908.

— Artikler om Taines revolutionshistorie i „Journal officiel" 1878, i Revue historique 1881 og 1885 og i Revue bleue 1904.

— Les maîtres de l'histoire. Renan, Taine, Michelet. 1894. Montégut, É. Artikkel om „Histoire de la littérature anglaise" i Essais

sur la littérature anglaise. 1883. Napoléon. Napoléon et ses détracteurs. 1887. Nève, P. La philosophie de Taine. (Diss. Louvain.) 1909. Péladan, C. Réfutation de l'esthétique de Taine —i Mercure de France. T. 59. Planche, G. Le Panthéisme et l'histoire — i Revuedesdeuxmondesl.apr.1857. Poitou, E. Les disciples de Hegel en France. 1. M.Taine.— i Revue nationale 1867.

Prévost-Paradol, A. Anmeldelse av Essai sur Tite-Live — i Revue de

l'instruction publique 12. juni 1856. Reinach, J. Le procès de la Révolution — i La politique opportuniste 1890. Ribot, Th. Taine et sa psychologie — i Revue philosphique. T. 4. 1877. Rod, E. Taine et ses critiques — i Le

Correspondent 1906. Sabatier, A. Nekrolog over Taine — i Le Temps 7. mars 1893. Sainte-Beuve, C. A. Artikler om Histoire de la littérature anglaise — i Nouveaux lundis. T. 8

— Divers écrits de M. Taine — i Causeries du lundi. T. 13. Scherer, E. Anmeldelse av Histoire de la littérature anglaise — i Études

critiques sur la littérature contemporaine. T. 6.

— Mélanges de critique religieuse 1860.

[Heri: Hegel et Hegelianisme, og M.Taine ou la critique positiviste.]186

Scherer. La méthode de Taine — i Études critiques. T. 4.

— M. Taine et la Philosophie de l'art grec — i Études critiques. T. 4. Simon, J. Taine — i Le Temps 8. mars 1893.

Sorel, Alb. Artikler om „les Origines" i Revue critique 1878, 1881, 1885, i Revue historique 1876.

— Discours de reception à l'Académie française — i Nouveaux essais d'histoire et de critique 1898.

— Taine et Sainte-Beuve — i Études de littérature et d'histoire 1901. Taine, H., sa vie et sa correspondance. T. 1—4. 4. éd. 1910.

— Brev til Brunetiére — i Feuilles d'histoire 1909.

— Carnets de voyage. Notes sur la province 1863—65. 2- éd. 1913.

— „Cours de philosophie positive par A. Comte. 2. éd" — i Journal des débats 6. juli 1864.

— De l'intelligence. T. 1.2. 13. éd. 1914.

— De personis platonicis commentatio. 1853.

— De ia volonté — i Revue philosophique 1900.

— Essai sur les fables de La Fontaine. Thèse. 1853.

— Essai sur Tite-Live. 1856.

— Essais de critique et d'histoire. 12. éd. 1913.

— Nouveaux essais de critique et d'histoire. 9. éd. 1914.

— Derniers essais de critique et d'histoire. 4. éd. 1909.

— Histoire de la littérature anglaise. 13. éd. T. 1—5. 1911.

— La Fontaine et ses fables. 3. éd. 1861.

— Etienne Mayran. Fragments. Avec une préface par P. Bourget. 1910.

— Notes de voyage en Belgique et en Hollande — i Revue de Paris. 1895.

— Notes philosophiques inédites sur les éléments derniers des choses — i Revue philosophique 1895.

— Notes sur l'Angleterre. 14. éd. 1910.

— Notes sur Paris. Vie et opinions de M. Frédéric-Thomas Graindorge. 18. éd. 1913.

— Les Origines de la France contemporaine. 26. éd. T. 1 —11. 1909.

— Les Philosophes classiques du 19e siècle en France. 11. éd. 1912.

— Les Philosophes français du 19e siècle 1857.

— Philosophie de l'art. 14. éd. T. 1. 2. 1912.

[Samlet utg. av Taines kunsthistoriske arbeider].

— Douze sonnets inédits de Taine — i Figaro, suppl. litt. 11. mars 1893.

— Titien — i Revue oes cours littéraires 1867.

— Voyage aux eaux des Pyrénées 1855.

— Voyage aux Pyrénées. 3. éd. 1860.

— Voyage en Italie. T. 1.2. 1866.

Venturi, A. Taine historien de l'art i Barzelottis anf. verk. de Vogüé, E. M. Hyppolyte Taine i Devant le siècle 1896. Weiss, J. J. Anmeldelse av Taines Essais i Revue de l'instruction publique. 15. decbr. 1859.

Zola, É. Artikkel om Taine i „Le Voltaire" 23 janr. 1880.

— M. Taine artiste i Mes haines. Nouv. ed. 1880.

— uttalelser om Taine til Figaro 6. mars 1893.

INDHOLDSFORTEGNELSE

I Les philosophes français du 19. siècle

1. Tiden.......................s. 3

2. Boken.......................- 6

II Ungdomsaarene og ungdomsarbeiderne

1. Ungdomsaarene..................- 19

2. Dissertatserne og prisavhandlingen..........- 42

3. Voyage aux eaux des Pyrénées...........- 50

III L'enquête sur l'homme.................- 63

(Essais og Histoire de la littérature anglaise)

IV Den sociale enquête

1. Den sociale enquête................- 95

2. De kunsthistoriske studier..............- 97

3. Analysen av samtiden................- 111

(Carnets de voyage, Notes sur Paris, Notes sur l'Angleterre)

V De l'intelligence....................- 121

VI Les Origines de la France contemporaine........- 139

VII Taines position og indflydelse..............- 171

VIII Litteraturfortegnelse..................- 184

DET- MAI.LINGSKt: BOGTRYKKERI

HERMAN JÆGER: TAINE

Digitaliserad av Projekt Runeberg och publicerad på http://runeberg.org/jhtaine/.

Konverterad till .pdf, .epub, .mobi och .txt av Arkivkopia och publicerad på https://arkivkopia.se/sak/runeberg-jhtaine.

Filen skapad 2018-12-17 15:14:09.652145